

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
VILNIUS ACADEMY OF ARTS

SIMONA ŽEMAITYTĖ

Meno projektas
MIRTIS, MIRIMAS IR VAIZDUOTĖ

Art Project
DEATH, DYING AND FANTASY

Meno doktorantūra, Vaizduojamieji menai, Dailės kryptis (V 002)

Art Doctorate, Visual Arts, Fine Arts (V 002)

Vilnius, 2023

Meno projektas rengtas Vilniaus dailės akademijoje 2018–2023 metais

KŪRYBINĖS DALIES VADOVAS:

Prof. Deimantas Narkevičius

Vilniaus dailės akademija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

TIRIAMOSIOS DALIES VADOVĖ:

Prof. dr. Giedrė Mickūnaitė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Meno projektas ginamas Vilniaus dailės akademijoje Meno doktorantūros dailės krypties gynimo taryboje:

PIRMININKAS:

Prof. Artūras Raila

Vilniaus dailės akademija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

NARIAI:

Prof. Žilvinas Lilas

Kelno medijų meno akademija, Vokietija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

Prof. dr. Nerijus Milerius

Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija H 001

Prof. dr. Agnė Narušytė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Prof. Dr. Alessandra Troncone

Neapolio dailės akademija, Italija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003, vaizduojamieji menai, dailė V 002

Meno projektas ginamas viešame Meno doktorantūros dailės krypties gynimo tarybos posėdyje 2023 m. balandžio 21 d. 14 val. galerijoje Meno parkas (Rotušės a. 27, 44279 Kaunas).

Su meno projektu galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos bibliotekose.

The Artistic Research Project was carried out at Vilnius Academy of Arts during the period of 2018–2022

ART PROJECT SUPERVISION:

Prof. Deimantas Narkevičius

Vilnius Academy of Arts, Visual Arts, Fine Arts V 002

THESIS SUPERVISION:

Prof. Dr. Giedrė Mickūnaitė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

The Artistic Research Project will be defended at a public meeting of the Academic Board of Fine Arts at Vilnius Academy of Arts composed of the following members:

CHAIRPERSON:

Prof. Artūras Raila

Vilnius Academy of Arts, Visual Arts, Fine Arts V 002

MEMBERS:

Prof. Žilvinas Lilas

Academy of Media Arts Cologne, Germany, Visual Arts, Fine Arts V 002

Prof. Dr. Nerijus Milerius

Vilniaus University, Humanities, Philosophy H 001

Prof. Dr. Agnė Narušytė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

Prof. Dr. Alessandra Troncone

Naples Academy of Fine Arts, Italy, Humanities, Art History and Theory H 003, Visual Arts, Fine Arts, V 002

The public defence of the Artistic Research Project will be held on April 21, 2023, 2 p.m., at gallery Meno parkas, (Rotušės a. 27, 44279 Kaunas)

The art project is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the library of Vilnius Academy of Arts.

Ižanga	3
Ivadas	7
Juslės ir elementai	9
Baimė	17
Naujojo amžiaus doku-fikcijos	19
Medžiaga	22
Išgalvoti scenarijai	23
X gimimas	23
2020-ieji	28
X kelionių pradžia	30
Pere Lachaise kapinės	31
St Joseph's hospisas ir paukštis	33
Ludwig Wittgenstein kodas	34
Kiaušinis ir kaukolė	36
Mirties pavidalai	41
X - juodojoje skylėje	43
Juslės	46
Siaubas	47
Sapnas kaip tikrovė kaip sapnas	49
„Sapnų joga“	51
Žaidimas	52
Pokalbis su sielos pribūvėja	54
Palikimas	57
Atsikelti iš miego	59
Mirties patalas	62
X valia	64
Platforma	65
Analoginis gedulas	67
Mirties aplinkybės	69
Kontaktas su mirusiais	70
Geriausias būdas elgtis su kūnu	72
Laiškas	75
Nojaus laivas	75
Koralų rifai	76
Šuo	79
Kalė	80
Hospiso šuo	81
Kūnas kaip pasakojimas	82

Mumijos	84
Laidotuvių paslaugos	86
Cukrus ir vanduo	86
Baigiamosios mintys	88
Death, Dying and Fantasy (summary)	96
Priedas 1. Hospiso pacientų scenarijai	102
Priedas 2. Nuoroda į interviu įrašus	107
Bibliografija	108
Iliustracijų sąrašas	115

Įžanga

Tyrimo pradžia - ištarmių apie mirtį rinkimas. Kadangi mirties patyrimas yra ir visų patyrimų pabaiga - žinios apie šį procesą didžiaja dalimi priklauso gyvųjų vaizduotės sferai. Kaip išeities taškas, įkvėpimo šaltinis, naudojamas vėlyvųjų viduramžių tekstas *Ars Moriendi* - vienas pirmųjų spausdintų ir į vietines Europos kalbas verstų tekstų, krikščioniškoje tradicijoje mokęs „geros mirties meno“¹. Leidinys iliustruotas vienuolika medžio raižinių, kalba apie krikščioniškąją gyvenimo ir mirties etiką, gėrio ir blogio kovą, vidinės ramybės paieškas atsižadėjimuose ir atleidime, siekiant užtikrinti ramią tranziciją į anapusybę. *Ars Moriendi* moko „paleisti“ gyvenimą, ir tikėti ryšiu su dievu. Būtent ši sąjunga ir yra amžinasis gyvenimas, o mirtis - tai perėjimas iš kūniškosios į dvasinę egzistenciją.

Nors *Ars Moriendi* pamokos - vertingos ir bendražmogiškos, šiandien Europos žmogus dievu kliaujasi gerokai mažiau nei viduramžiais. Mirties nerimas įgyja vis kitas išraiškos formas, ir dažnai atrodo - neegzistuoja joks paguožiantis prisikėlimo ar amžinojo gyvenimo scenarijus. 2018 m. pradėjus tyrimą, kultūros (bent jau Vakarų) santykis su marumu buvo kiek kitoks nei jį baigiant, 2022-aisiais. Jo problematika akademiniam lauke dažnai buvo apibrėžiama per „mirties neigimo“ aspektą, socialinį „tabu“. Diskusijos ir pokalbiai šia tema dažnai kėlė sumišusius jausmus, nenepasitikėjimą, skepticizmą. Kartais atrodė, kad mirčiai aptarti nebeturime tinkamo žodyno ir/ar konteksto. Pokalbiai apie marumą tarsi buvo nelabai aktualūs ir tikrai - nelabai malonūs. Žmonės merdėjo slaugos ligoninėse, izoliuoti nuo platesnio socialinio konteksto. Įdomu tai, kad nors pastaraisiais dešimtmečiais mirtis tarsi buvo „išstumta“ iš pokalbių ir diskusijų lauko, menuose - filmuose, dainose, paveiksluose, nuotraukose, knygose - ji egzistavo ir toliau. Mirtis nenustojė rodytis nei fikciniais nei dokumentiniais pavidalais, nors iš buities tarsi buvo pasitraukusi į įsivaizduojamybės sferą. Po dviejų pandemijos metų (2020/2021) bei Europoje prasidėjusio karo (2022) - situacija pasikeitė. Pokalbiams apie mirtį tarsi vėl turime žodyną ir pretekstą, tema atrodo aktualesnė nei anksčiau, skverbiasi ne tik į gyvus pašnekesius, bet ir į diskusijas socialiniuose tinkluose. Apie mirtį kalbėti, atrodo, tapo visai „natūralu“. Tačiau tai nereiškia, kad mirtis susigrąžino „natūralus reiškinio statusą“. Masinės mirtys mus visų pirma palietė per skaitmeninę erdvę. Jas liudijome sekdami naujienas internete, socialiniuose tinkluose. Mirtis šiandien gali būti ne tik fizinė ir socialinė, bet ir skaitmeninė. Internetas, virtualus kontaktas buvo metodas išgyventi pandemiją, palaikyti ryšį, tęsti darbą bei gauti informaciją. Jis vaidina itin svarbų vaidmenį ir Ukrainos karo su Rusija eigoje. Taigi skaitmeninis gyvenimas, kaip ir skaitmeninės mirties aspektai tapo svarbesni nei anksčiau.

Šiandien neturime vieningo sutarimo dėl to, kas yra mirtis, gyvenimo pabaiga. Tibeto budistams mirtis - momentas, kuomet kūnas pradeda irti. Medicininis požiūris mirtis -

---

¹ Antoine Augustin, Renouard, Former Owner, and Lessing J. Rosenwald Collection, *Ars Moriendi* (Germany, 1466), PDF, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/49038880/>.

negrįžtamas visų smegenyse vykstančių procesų pabaiga. Populiariojoje kultūroje įvairūs religiniai įsitikinimai persipynę su ateistiniais, mokslo teorijos ir technologinių pažadai - su naujojo dvasingumo diskursais. Nebūties bei išnykimo faktą žmogiškai sąmonei priimti nėra lengva. Egzistuoja įvairūs žmogaus sukūrimo, amžinojo gyvenimo mitai, tačiau didžiojo mirties mito ar pasakojimo - nėra. Šią „problema“ ir klausimą, kas vyksta po mirties, skirtinguose laikotarpiuose, kultūrose ir geografinėse vietose žmonės sprendė vis kitaip. Graikai labiausiai rūpinosi savo potencialo išnaudojimu iki mirties, t.y. tinkamu „gyvenimo nugyvenimu“. Didelė dalis Azijos patį žmogaus gyvenimą laikė ir tebelaikė „pasirengimui mirčiai“. Krikščioniškoji tradicija bylojo apie transformaciją: kūno atsiskyrimą nuo sielos, ir pastarosios patekimą į rojų ar pragarą. Po Apšvietos mirtis pradėta suprasti kaip „pralaimėjimas“ (tiek merdinčiojo, tiek medicinos), o Europoje silpstant krikščionybės įtakai, gyvenimo pabaiga pradėta sieti su absoliučia visa ko pabaiga.

Šiame darbe keliamas klausimas, **kaip tinkamai pasirengti mirčiai šiandien**, įvairių teorijų ir įtakų flukse, akistatoje ne tik su fiziniu bei socialiniu, bet ir su skaitmeniniu marumu. Kone svarbiausia tyrime pasitelkta priemonė - internetas. Paieškos sistemos, googlebooks, amazon.com knygų paieškos, skelbimai apie renginius, konferencijos nuotoliu, jų įrašai pasiekę elektroniniu paštu, socialiniai tinkai ir interesų grupės - pagrindinės, nors ir ne vienintelės, šio tyrimo priemonės. Pandemijos kontekste keliavimas, dalyvavimas konferencijose ir meno renginiuose buvo ribotas. Šios aplinkybės nulėmė ir meno tyrimo ir meno kūrinų estetiką: darbai kurti naudojant asmeninius archyvus, filmuojant mobiliuju telefonu ir kompiuteriu (įrašant pokalbius „zoom“ platformoje, perfilmuojant ekraną).

Kitos darbo medžiagos rinkimo priemonės buvo lankymasis parodose, konferencijose, medicinos institucijose, vaikščiojimas tuščiomis gatvėmis pandemijos metu ir aplinkos stebėjimas, atsitiktiniai ir suplanuoti pokalbiai, praktika St.Joseph's hospise, Londone. Tyrimo tekstas kuriamas remiantis asmeninėmis patirtimis, kitų menininkų darbais, interviu su mokslininkais, interneto personalijomis, verslininkais, paliatyvios slaugos darbuotojais, laidotuvių verslo savininkais ir t.t. Galima sakyti, kad pats pokalbio apie mirtį formatas tapo šio tyrimo ašimi. Skaityti publicistiniai, filosofiniai ir grožiniai tekstai, kartais su tema susiję tiesiogiai, o kartais - tik iš dalies. Navigacija nuo vienos tyrimo medžiagos prie kitos dažnai yra asociatyvi. Meniniu tyrimu siekta įsigilinti į magiškąjį mąstymą siejamą su mirtimi, ir tai, kaip šiandien suprantamas geras pasiruošimas mirčiai.

Darbo objektas: marumo ir vaizduotės santykis šiandien.

Darbo temos: mirtingumas ir nemirtingumas, mitai ir maginis mąstymas, kūno ir sąmonės santykis, technologija, atmintis ir vaizduotė, žmogus ir gyvūnas.

Problema: koks marumo ir vaizduotės santykis yra šiandien? Kaip jis kinta ir yra įtakojamas populiariosios kultūros, naujų dvasinių praktikų, interneto personalijų ir kt.

Keliami klausimai: Kaip šiandien suvokiama gera mirtis? Kaip geriausiai jai pasirengti? Kokius įrankius siūlo mokslas, paliatyvi slauga, populiarioji kultūra internete, naujojo amžiaus spiritualizmas, verslas ir technologijos?

Kūrybinio darbo metodai: spekuliatyvioji imersija, interviu, literatūros ir kūrybos mirties tematika apžvalga.

Darbo tikslai: sukurti audiovizualinius ir tekstinius kūrinius, nagrinėjančius miries ir vaizduotės santykio problemas šiandienos kontekste.

Darbo uždaviniai: kurti spekuliatyvus scenarijus, kuriuose veikia herojus X, jungiant tikrovę ir įsivaizduojamybę;

Atlikti interviu su galimais mirties temos „ekspertais“;

Dokumentuoti asmenines patirtis tekstu ir vaizdais;

Dirbti su Sauliaus Čemolonsko video ir audio archyvu, rinkti pasakojimus ir montuoti filmą.

Tekstinė darbo dalis - semi-fikcinio veikėjo X kelionės po patirtis, pokalbius, sapnus ir įsivaizdavimus. Herojaus, o kartais - herojės (nes X keliauja laiku, vietomis ir keičia identitetą) tikslas - mąstyti, rinkti informaciją bei fantazuoti marumo tema. Darbe daugiausiai kalbama apie žmones ir kitas mirtingas būtybes, bandančias kaip įmanoma, derėtis su savo ir kitų laikinumu. Būtybės gyvena ateityje ir dabartyje, skirtinguose pasaulio kraštuose; kai kurios jų - fikcinės, kitos - pusiau fikcinės. Jų likimai ir patirtys - įvairios spekuliacijos mirties ir pasiruošimo jai tema. Personažas X - vyras, moteris, ir vyras ir moteris, gyvūnas, robotas. Kartais X pirmame, o kartais - antrame veiksmo plane. X, kaip personažas, gimsta lėtai, apmąstant viduramžiškojo *Ars Moriendi* struktūrą, įsivaizduojant šio leidinio pirmąjį skaitytoją, kuris išsilaisvinęs iš savojo konteksto keliauja laiku ir erdve, bei nuolat keičiasi, vis kitaip susidurdamas su marumu. X „takumas“ - šio tyrimo pagrindinė metafora, mat marumas čia įsivaizduojamas ne kaip patirčių pabaiga, bet kaip tranziciją tarp vienokių patirčių bei kitokių. X personažo veikimas - provokacija ir kartais gal - diskomfortas skaitytojo vaizduotei.

Vizualinė darbo dalis - kaupiama, kuriama, kuriojama (kai kuri medžiaga - ne autorinė), inspiruota rašomų tekstų, skaitytų knygų, pokalbių, reflektuojant asmenines patirtis, sukauptas žinias, ir kadaise vykusius pokalbius. Centrinė vizualinių darbų ašis - asmeniniai archyvai (autorės, Sauliaus Čemolonsko, aktorius James Bennett) ir pokalbis apie mirtį.

Tyrimo etika. Fikciniuose scenarijuose, tiriamojoje darbo dalyje, nagrinėjami ir kai kurie su gyvenimo pabaigos bei mirties etika susiję klausimai. Spekuliatyvios situacijos sukūrimas, leidžia kritiškai ir su distancija pažvelgti į tai, ką laikome visuomenėje „gera mirtimi“ ir „geru pasiruošimu“ mirčiai. Remiantis modernaus hospiso ir medicinos principais, gera mirtis ir gyvenimo pabaiga dažnai siejama su simptomų ir net pačios gyvenimo trukmės kontrole². Socio-antropologiniu bei istoriniu požiūriu, gera mirtis dažniausiai siejama su asmenine

---

² Gina Copp, „A Review of Current Theories of Death and Dying,” in *Journal of Advanced Nursing* 28, no. 2 (1998): 382-90.

tranzicija, lydima sudėtingų socialinių apeigų bei ritualų³. Tačiau vargu ar gerą gyvenimo pabaigą galima prilyginti gerai mirčiai. Gera mirtis dažnai siejama su mirštančio žmogaus bei jo socialinės aplinkos patirtimi, „gero darymu savo mirtimi“, „gražinimu atgal“, mirties įprasminimu, pavyzdžiui, kūno paaukojimu medicinai, tam tikrų ekologiškų laidotuvių paslaugų pasirinkimu ir kt. „Gera gyvenimo pabaiga“ siejama su kančios kontrole, psichologine gerove, tinkamu pasirengimu mirčiai.

Moralės, teisingumo, rūpesčio klausimai su postkolonialistiniu diskursu giliai įsiskverbė į politines, mokslines, menines diskusijas, siekdami rehabilituoti praeities nuoskaudas ir neteisybę. Šie svarstymai liečia ne tik žmogaus santikį su aplinka, pasirinkimus, patirtis, bet ir santykį su kūniškumu. „Tiesų“ daugiskaita, inkliuzyvios visuomenės programų kontekste, etikos klausimas atrodo darosi vis painesnis. Pasak Alan Badiou senovės graikams (ypač stoikams) etika buvo teisingas „būdas būti“, tuo tarpu moderniojoje filosofijoje, prasidėjusioje su Dekartu, etika tapo moralės, susijusios su subjektu, sinonimu. Kanto apmąstymų centre - tai, kaip asmenis veiksmai bei jo intencijos siejasi su universaliais dėsniais. Hegelis pasiūlė atskirti dvi kategorijas remiantis universaliais ir subjektyviais valia: moralė - apmąstytame veiksmo, o etika - spontaniškame veiksmo. Badiou siūlo apskritai atsisakyti žodžio etika bei abstrakčių su ja siejamų sąvokų (žmogus, teisė, teisingumas, kitas ir t.t.). Senoji etikos samprata, jo manymu, yra nihilistinė ir kelia pavojų minčiai apskritai. Jis siūlo kalbėti apie atskiras situacijas ir *tiesas* (daugiskaita)⁴. Esą egzistuojantys etiniai principai tarnauja ideologijų įtvirtinimui ir neleidžia efektyviai analizuoti *blogio* idėjos. Tad ką reiškia kurti tokiam kontekste, jautria tema, tabu zonoje? Menininkas Liam Gillick rašo, kad etikos (daugiskaita) „nėra stabilios, lengvai pasiekiamos, maitinamos ar sunaikinamos“⁵. Meno kūrinys atmintis išsitiesia tiek į praeitį, tiek į ateitį. Tai reiškia, kad meno kūrinys, nebūtinai bus sinchronizuotas su dabartimi. Tai, kas atrodo yra su dabartimi sinchronizuota metodologija išties, esą, tėra iliuzija. Meno kūriniai pasižymi lankstumu laike tam, kad įveiktų tai, ką Liam Gillick įvardija „moraliniais zombiais“. Tai reiškia, kad etinės nuostatos visų pirma bus surištos su dabartimi ir vyraujančiu diskursu. Tuo tarpu meninis tyrimas ir kūrinys, potencialiai, yra lankstesnis. Šio konkretaus tyrimo potemių spektras formuojasi laike ir tikėtina, skirtinguose kontekstuose bus vertinamas skirtingai. Jis augo per pokalbius - formalius bei neformalius, užfiksuotus ir nugirstus. Tyrime aprašomos kai kurios savanoriavimo hospice patirtys, susidūrimai su kitais, „kitų“ patirtimis, aplinkomis bei žiniomis. Visa tai kuria patyriminį lauką, iš kurio vėliau gimsta ir dalis fikcinių teksto scenarijų. Tyrimo metu atlikti ir formalūs interviu. Visi dalyviai informuoti apie tyrimą bei medžiagos naudojimo kontekstą, pristatymo planus. Tyrimu nesiekama objektyvios, faktinės tiesos. Etinis kompasas visų pirma - introspekcija ir rūpestis kitu, o ortientyrai - tiesos daugiskaita. Tai - savotiška pasyvi autorystė

³ Arnold van Gennep, Monika B. Vizedom, and Gabrielle L. Caffee, in *The Rites of Passage* (Chicago: University of Chicago Press, 1960).

⁴ Alan Badiou, „Ethics: An Essay on the Understanding of Evil,” in *Ethics: Documents of Contemporary Art*, ed. Walead Beshty (London: Whitechapel Gallery and MIT Press, 2015), 1-3.

⁵ Liam Gillick, „Why Work?,” in *Ethics: Documents of Contemporary Art*, ed. Walead Beshty (London: Whitechapel Gallery and MIT Press, 2015), 135.

tabu zonoje. Darbo išvadose pateikiamos pastabos apie šiandienos geros mirties meną ir dar kartą apmąstomi šiam meniniam tyrimui aktualūs klausimai susiję su medžiagos rinkimu, temos pasirinkimu ir kūrinų formatais.

Įvadas

Antikos laikais Graikijoje tam, ką vadiname gyvybe, egzistavo daugiau nei vienas apibrėžimas. *Zoe* - išreiškė paprastą gyvybės faktą, bendrą visiems gyviesiems, o *bios* - vieno individo ar grupės gyvybės formą ar gyvenimo būdą. Šiandien daug klausimų kyla ne tik apie tai, kur prasideda ir kur baigiasi gyvenimas, bet ir tai, kam gyvybė ir gyvenimas išties priklauso. Šios diskusijos apima tiek pragmatiškus su gyvybės palaikymu ir nutraukimu susijusius klausimus, tiek filosofinius žmogiškosios patirties ir egzistencijos aspektus. Vadovaujantis vyraujančiu medicininiu požiūriu, mirtis - medicinos nesėkmė⁶. Toks požiūris, įsitvirtino Apšvietos amžiuje, kuomet kūnas pradėtas įsivaizduoti kaip puikiai veikiantis *industrinis miestas*⁷, o liga - kaip invazija, avarija, darbininkų sukilimas ir t.t. XIX amžiaus industrializacija pakeičia požiūrį į ligą, sveikatą bei sveikatos priežiūrą. Bakteriologijos teorijos į mediciną įveda kovos metaforas. Medicina nebesiekia palaikyti balanso, tiesiog „kovoja“ su liga, bakterija, virusu. Sergantis žmogus vis mažiau priklauso sau ir vis daugiau - kitiems (ir nuo kitų). Medicina žmogų neretai paverčia objektu: „koja“, „plaučiais“ ir kt. Tokiame diskurse egzistuoja auka ir laimėtojas, išlieka tik stipriausi. Politinių sąvokų perkėlimas į kūną industrinės revoliucijos kontekste galbūt ir skatino medicininę pažangą, tačiau komplikavo žmogaus santykį su savu kūnu ir egzistencija apskritai.

Gyvybė ir mirtis dažnai suvokiama kaip binarinė opozicija. Tai yra - mirtis - gyvybės ir visų patirčių pabaiga. Pasaulyje, kuris pamažu tapo vis labiau sekuliarus - mistikai ir pomirtiniam gyvenimui liko vis mažiau vietos. „Mirtis nėra gyvenimo įvykis“, - rašė Ludwig Wittgenstein. Nors mirimas ir gali būti sąmoningas - jei mirtis yra patirčių pabaiga - ji negali būti patirtis savaime⁸. Tam, kuris miršta, mirtis yra visų įvykių nutraukimas. Mirties, kaip patirčių pabaigos suvokimas nepanaikino pragaro ugnies ar pomirtinio savo kūno regėjimo baimės. Nebūtis, kurios žmogus net negali įsivaizduoti, tapo bauginanti „kitaip“.

Tuo, kad fizinė mirtis yra visų patirčių pabaiga šiandien kartais abejojama. Po 2012-aisiais atliktų tyrimų su haliuciniogenais tapo aišku, kad sumažėjus smegenų aktyvumui, patirties laukas išties ne sumažėja, bet išsiplėčia. Panašūs ir žmonių, patyrusių klinikinę mirtį

---

⁶ All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing Inquiry Report, *Creative Health: The Arts for Health and Wellbeing*, 2nd ed. (2017), žiūrėta sausio 23, 2019, http://www.artshealthandwellbeing.org.uk/appg-inquiry/Publications/Creative_Health_Inquiry_Report_2017_-_Second_Edition.pdf, 142-144.

⁷ Richard Barnett, *The Sick Rose: Disease and the Art of Medical Illustration* (New York: Thames & Hudson, 2014).

⁸ Nigel Warburton, „Thinking About Your Death, Life,“ in *New Philosopher*; no. 19 (2018): 49.

patyrimai. Tokie tyrimai - penas idelistinės filosofijos atstovų minčiai, tačiau dažnai neįtikina materialistų. Eksperimentai su haliucigenais, klinikinės mirties patyrimų analizės, priešmirtinių vizijų tyrimai, akademiniam pasaulyje vis dar marginalizuojami, tačiau siūlo nemažai įdomių krypčių naujiems apmąstymams. Etnines ir teises mirties sampratas kvestionuoja ir kvėpavimo, širdies plakimo ar smegenų veiklos palaikymo techninės galimybės. Problemiški su transplantacija susiję klausimai. Daugybė mokslinės fantastikos įkvėptų futurisų, transhumanistų siekia sukurti naujas laikmenas žmogaus smegenyse kaupiamai informacijai išsaugoti, technologiskai ir biologiskai pratęsti žmogaus kūną į ateitį. Tačiau svarbiausia - šiems intelektualiniams judėjimams priklausantys mokslininkai bei verslininkai siekia išspręsti seną kaip pasaulis žmogiškojo mirtingumo problemą. Mirtis jų interpretuojama kaip klaida. Tokiame diskurse ir kūnas neretai suvokiamas kaip kalėjimas, o robotas/ mašina - kaip kažkas, kas gali išlaisvinti žmogiškąjį protą. Įvairios mirties įveikimo galimybės aptariamoms Mark O'Connell knygoje *Būti mašina*⁹. Pavyzdžiui, JAV yra įsikūręs SENS tyrimų fondas, kuris siekia prailginti biologinį gyvenimą, ir galiausiai visiškai įveikti mirtį¹⁰. Šios progresyvos idėjos itin populiaros Silicio slėnyje. Gyvybę suprasdami per materiją, jie ieško būdų pratęsti ją, pratęsdami kūno gyvenimą ar jį modifikuodami. JAV *Alcor*¹¹ fonde bei Rusijoje (KrioRus) šiuo metu yra virš 200 užšaldytų kūnų¹², laukiančių prisikėlimo naujam gyvenimui neapibrėžtoje ateityje. Tačiau ar tapę nenugalimais (bio)robotais arba prisikėle naujam gyvenimui mes vis dar būtume mes? Ar amžinai besitęsianti dabartis netaptų nauju kalėjimu? Dažnai manoma, kad pati mirtis, kaip žmogiškosios būties dalis, ypač Vakarų kultūroje, yra išstumta į „sąmonės paribius“¹³. Ten ji klesti kurstydamą baimes, vaizduotę ir mokslinį bei meninį kūrybiškumą. Tyrinėdami mirtį ir mirimo procesą galiausiai atsiremiamie į tikėjimo klausimą, tarsi renkames tarp daugybės egzistuojančių scenarijų, siūlomų moklso, religijų, liudyjimų ir kt. Žmogaus troškimas valdyti mirtį toks pats senas, kaip ir žmonija. Tačiau norėdami ją sukelti/atitolinti/nugalėti visuomet atsiremiamie ir į šio reiškinio perpratimo neįmanomybę.

Kitas svarbus aspektas - skaitmeninė mirties pusė. Tai, kas po mirties nutinka mūsų paskyroms, prieigoms prie internetinių dokumentų, laiškų, tai, kiek liksime nemirtingi internete, kuomet būsime mirę fiziškai. Šių temų rėmuose skleidžiasi ir menininkės Oreet Ashrey sukurtas internetinis serialas apie mirtį „Revisiting Genesis“ 2016-2019. Dvylikoje serijų kalbama apie archyvą, skaitmeninį palikimą, sąmonę, pomirtinį gyvenimą internete ir t.t. Filme veikia aktoriai bei pusiau dokumentiniai herojai iš menininkės aplinkos. Filmo erdvė - minimalistinė, herojai

---

⁹ Mark O'Connell, *To Be a Machine: Adventures Among Cyborgs, Utopians, Hackers, and the Futurists Solving the Modest Problem of Death* (London: Granta Books, 2017).

¹⁰ Aubrey David Nicholas Jasper de Grey mirtį laiko anomalija.

¹¹ *Alcor gyvenimo pratęsimo fondas*, dažniausiai vadinamas tiesiog *Alcor* - įsikūręs JAV, Arizonos valstijoje, ir šiuo metu vadovaujamas Christopher Fisher. Nevyriausybinė organizacija išsilaiko iš narystės mokesčių bei aukų. Pagrindinė fondo veikla susijusi su kriogenika. Fondą sudaro 1680 nariai ir 164 pacientai. Panašaus profilio KrioRus organizacija šiuo metu turi 65 pacientus *žmones* ir 31 pacientą *gyvūną*.

¹² Nigel Thomas, „A Matter of Life and Death,” in *New Philosopher*, no. 19 (2018): 14.

¹³ Sylvere Lotringer, „Interviews in Perspective 2: Dying Documented,” in Erika Balsom and Hila Peleg, eds., *Documentary Across Disciplines* (Cambridge, MA and London, England: The MIT Press, 2016), 230 -249.

išdažyti ryškiu, pačios menininkės kurtu, makiažu. Serialas, įtraukiantis įvairių rasių bei kultūrinių tradicijų atstovus savyje talpina ir politines potemes, verčia susimąstyti, ką šiandien reiškia mirti, ir ką reiškia mirti santykiyje su technologijomis. „Kaip gyvename, taip ir mirsime”, - ne kartą yra pastebėjusi Oreet Ashrey. Šios skambios frazės reikšmė išties paprasta - mirdami mes vis dar būsime mes, tad su emocijomis - baime, nerimu, liūdesiu džiaugsmu, pojūčiais - troškuliu, šalčiu, karščiu ir kt. - bandysime susidoroti tokiais pat būdais, kokius pasitelkiame ir gyvenime. Geros mirties menas pirmiausia yra kurti gerą gyvenimą.

1. Oreet Ashrey, *Revisiting Genesis*, 2016, 12 serijų video online, stop kadras iš tinklapio, 2020.

Juslės ir elementai

Vaizduotės ir faktų paribiuose nagrinėdami šią temą atsakymų ieško ir paliatyvios slaugos ar neuropsichologijos srityje dirbantys mokslininkai ir teoretikai. Žinoma teoretikė dirbusi paliatyvios slaugos srityje, penkių gedėjimo etapų teorijos autorė Elizabeth Kubler-Ross gyvenimo pabaigoje aprašė savo dvasines patirtis ir regėjimus ir buvo įsitikinusi, kad kažkuria prasme mirusieji tebėra pasiekiami. Ji siūlė netikintiems pabandyti mirusiųjų paprašyti įrodymų, jog po mirties jie vis dar yra šalia. Klausimas, ar žinoma psichiatrė išgyveno psichologinius sunkumus ar suprato kažką, ką mokslas nebuvo ir vis dar nėra pasirengęs priimti - tebelieka atviras. Tačiau tarp gyvenimo pabaigos ekspertų ji nėra vienintelė taip mąstanti. Kita akademinė tekstų bei knygų autorė, daugelį metų dirbanti paliatyvios slaugos srityje, Monika Renz, į mirimo procesą žvelgia panašiai, interpretuodama mirtį kaip „perėjimą” arba „tranziciją”¹⁴. Savo tekstuose ji kalba apie mirštančiųjų vizijas, emocijas, sapnus, kintančias jusles ir t.t. Mirimą ji skirsto į tris etapus: iki-tranzicinį, tranzicinį ir po-tranzicinį. *Iki-tranziciniam* etape pacientai jaučia stiprius fizinius bei psichologinius poreikius: troškulį, ryšio poreikį, skausmą, emocijas (džiaugsmą, baimę). Daugelis esą patiria kontrolės praradimo baimę, suvokia, kad mirtis - neišvengiama. Šiame etape, neva, galima „įstrigti”, kuomet neigimas artėjančios mirties faktas. Trauminės patirtys tampa aktyvuotos iš naujo, išgyvenamas nerimas, vidinė kova, ar stiprus

¹⁴ Monika Renz, *Dying: A Transition* (New York: Columbia University Press, 2015).

prisirišimas prie neišspręstų problemų. *Tranzicijos* etape susilpnėja „ego“, savasties suvokimas. Mirštantieji demonstruoja fizinius nerimo ar kovos požymius, kurie pasireiškia traukuliais, prakaitavimu. Kai kurie - įsistebeilija, būna neramūs, sapnuose ir vizijose regi simbolinius scenarijus, pavyzdžiui - apokalipsės ar kovos. *Po-tranzicija* - tai savotiškas „nušvitimas“, pasižymintis ramybe, katarsio išgyvenimu. Kaip terapeutė ir teologė, Monika Renz akcentuoja dvasinius su mirtimi susijusius išgyvenimus, pavyzdžiui, atsikartojančias mirštančiųjų vizijas gyvenimo pabaigoje, komunikaciją su „nematomomis būtybėmis“, kuriems mediciniame mirties modelyje vietos nėra. Panašios nuomonės laikosi ir britų neuropsichologas Peter Fenwick siūlydamas į mirtį žvelgti ne tik iš medicininės perspektyvos, bet ir iš fenomenologinės.

Šiandien hospisuose teikiama daugybė sielovadinių ir kt. paslaugų, kurios gali padėti „geriau“ numirti. Čia dirbančios dulos, ypač anglosaksiškoje tradicijoje, visų pirma siekia atliepti mirštančiųjų poreikius - tiek praktine, tiek dvasine prasme. Net ir tais atvejais, kai žmogus yra nereliginas ar nepraktikuojantis, mirštant jam gali būti sunku priimti kai kurias patirtis, kurios gali būti ne tik emocinės ir fizinės, bet taip pat - metafizinės. Komunikuodamos su klientais bei jų aplinka, dulos neretai naudoja metaforas, pavyzdžiui, skirtingas merdėjimo stadijas interpretuodamos kaip kelionę per keturis pagrindinius elementus: žemę, ugnį, orą, vandenį. Toks aiškinimas padeda išvengti dažnai sudėtingos medicininės terminologijos, kurioje sunku rasti nusiramimą ir paguodą. Šios metaforos, nors ir nėra griežtai siejamos su konkrečia religine praktika, išsiskiria budistinėje tradicijoje. Tibeto mirusiųjų knygoje aprašoma, kaip mirštant *atsiskiria kūną sudarantys elementai* - vanduo, ugnis, žemė ir oras¹⁵. Pagal šią tradiciją, *vėjai*, siejami su keturiais elementais mirties metu atsiskyrinėja tol, kol nebesudaro pamato sąmonei. Tie, kas studijavo mirtį bei jai ruošėsi, pasak Tibeto budistų, supranta, kada žemė tirpsta vandenyje, ugnyje garuoja vanduo, ir sugeba per šį procesą eiti be baimės¹⁶. Budistinėje tradicijoje, ypač Teravados, mirimo procesas apibūdinamas per proto ir materijos santykį. Čia itin svarbus ir paskutinis sąmonės momentas, sąmoninga mirtis, kurie esą nulemia ir reinkarnaciją.

---

¹⁵ *The Tibetan Book of the Dead* (London: Penguin, 2006).

¹⁶ Geshe Tashi Tsering, *Dying Well*, transcribed and edited by Tom Vichta from a teaching to the Amitayus Hospice Service, Mullumbimby, NSW, in April 1995 (Queensland: Chenrezig Institute).

2. St. Joseph's pacientės darbas, *Be pavadinimo*, 2019, medis ir akrilas, Simonos Žemaitytės nuotrauka, 2019.

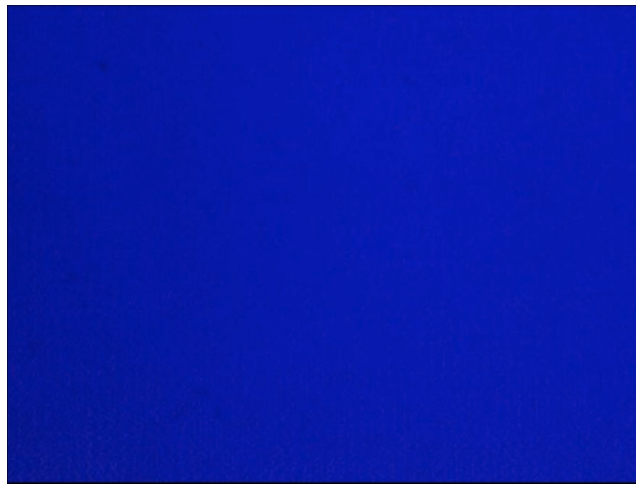
Tibeto mirusiųjų knygoje rašoma, kad pojūčiai gyvenimo pabaigoje susilpnėja, ir galiausiai - apskritai nustoja „veikti“. Gali būti, kad matome formą, bet ne detales. Kinta bei silpsta klausa, lytėjimas, uoslė, skonis. Tibetiečiai tiki, kad tokie pokyčiai būdingi pirmajam „išsiskaidymo“ etapui¹⁷. Dulos, su mirštančiais dirbančios Vakaruose, dažnai julslems bei jų pokyčiams taip pat skiria daug dėmesio. Praktikoje naudojami įvairūs kvapnūs aliejai, garsai ar muzika, prisilietimai ar rankų masažas. „Keliant per elementus“ gali keistis garso ar spalvos patyrimas, rega, uoslė ir t.t. Sakoma, kad mirimo procesas visuomet yra individualus. Tai, kas tinka vienam pacientui, nebūtinai bus parama ir pagalba kitam, arba tai, kas anksčiau teikė malonumą, nebūtinai pozityviai veiks ir gyvenimo pabaigoje.

Juslių kitimo prieš mirtį pėdsakų yra ir mene. Vienas tiesmukiausių pavyzdžių - Derek Jarman filmas „Blue“¹⁸ (1993). Juostos autorius kurdamas filmą kenčia nuo pažengusio ir anuomet nekontroliuojamo AIDS. Silpsta jo rega ir galiausiai pradeda matyti tik mėlynos spalvos atspalvius. Filmo vaizdas - mėlynas ekranas, o garso takelis - Jarman bei jo draugų pasakojimai.

¹⁷ *The Tibetan Book of the Dead* (London: Penguin, 2006).

¹⁸ Derek Jarman, *Blue*, 1993, UK.

Tai paskutinis eksperimentinio kino kūrėjo filmas, bylojantis apie išsiskirstymą, o žodis „blue“ anglų kalboje reiškia liūdesį. Panašiu metu Derek Jarman rašė ir knygą „Chroma“, kurioje kalbėjo apie spalvas, o kartu - ir apie savo biografiją. Kino kūrėjas kalba apie pamažu prarandamą gebėjimą matyti, arba - matyti taip, kaip matė anksčiau. Beje, Derek Jarman nebuvo vienintelis kūrėjas gyvenimo pabaigoje prabilęs apie spalvas. Paskutiniai mąstytojų Ludwig Wittgenstein ir Rene Decartes tekstai taip pat bylojo apie spalvą. Galima tik spekuliuoti apie tai, kodėl ši tema mąstytojus sudomino gyvenimo pabaigoje, ir ar tai buvo nulemta asmeninių patyrimų ar spalvų percepcijos kaitos. Tačiau remiantis mirties dulų liudijimais, atliktais tyrimais ir patirtimis aprašytomis meno praktikų - jausmų kaitos tema mažų mažiausiai verta gilesnio supratimo ir tyrinėjimo. Šie reiškiniai taip pat byloja ne tik apie medicininę, bet ir fenomenologinę mirties įvykio pusę.

3. Derek Jarman, *Blue*, 1993, UK, stop kadras.

Tačiau svarbu aptarti ne tik tai, kaip aplinką „mato“ išeinantys, bet ir tai, kaip yra matomi yra jie patys. Matyti mirtį ir ligą iš arti dažniausiai yra „nepatogu“. Tačiau pamatymas, atpažinimas yra ir svarbi ligos proceso bei mirties įsisąmoninimo dalis. Menininkas ir režisierius Steven Eastwood įamžino paskutinius keturių žmonių gyvenimo metus¹⁹. Jo juostoje dokumentuojama tai, kaip hospise žmonės miršta. Filmu kulminacija - objektyvas nukreiptas į vyrą, kuris pamažu liaujasi kvėpavęs. Vaizdinis perfekcionizmas panaikina intymumą, žiūrėjimą į mirtį paversdamas estetinė patirtimi. Žmogus tarsi tampa kūnu, pačia „mirtimi“, nereguliariu kvėpavimu, kuris galiausiai nutrūksta.

Tiek Roland Barthes, tiek Susan Sontag rašė, kad kamera, nuo pat savo gimimo - 1839-ųjų, buvo neatskiriama mirties kompanionė²⁰. Knygoje *Regarding the Pain of Others* rašytoja apsvarsto daugiasluksnį smurto ir kančios fotografijų poveikį žiūrovui bei gebėjimą ir

¹⁹ Steven Eastwood, *Island*, 2017, UK.

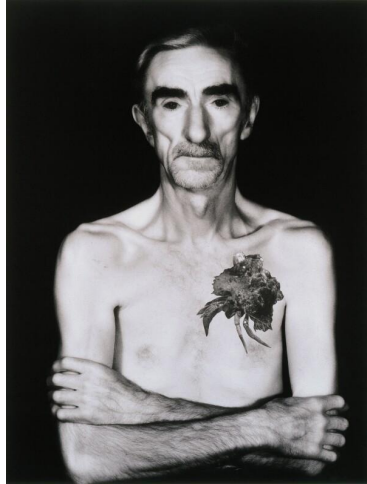
²⁰ Ibid.

negebėjimą jas perskaityti. Susan Sontag aprašo Prancūzų eseisto ir erotikos teoretiko Georges Bataille ant stalo laikytą nuotrauką - „Mirtį šimtu pjūviu” (*lingchi*) - įamžintą 1910-aisias, Kinijoje. Ši nuotrauka liudija nepakeliamą skausmą, bet kartu, pasak Bataille - yra ekstatiška, tarsi italų Renesanso Šv. Sebastijonas. Susan Sontag mini nuo Antikos laikų egzistuojantį iššūkį - *žiūrėti nenusipurtant* (arba - nesusigūžiant) - ir atvirksčiai - *malonumą nusipurtyti* (susigūžti). „Tikri” mirties ir kančios liudijimai, neatsiejami nuo fotografijos išradimo. Sebastiano Salgado poetinės fotografijos, įamžinę skausmą ir kančią kartais kritikuojamos už šių patirčių estetizavimą. Richard Mosse darbai, pavyzdžiui, „Incoming” (2016) - karine technika įamžinę migrantų krizę, arba „The Enclave” (2012-2013) - vaizdavęs Kongo konfliktą rožinėje Kodak Aerochrome juostoje, kitų kančios patirtis perkelia dar į kitą plotmę. Žiūrėjimo malonume, stiprioje vaizdinėje estetikoje, personažai ir istorijos tarsi praranda faktualumą ir ryšį su tikrove. Kančios ir mirties liudijimas tampa absoliučiai estetinė patirtimi.

Egzistuoja ir dar vienas, sąlyginai naujas ligos ir mirties dokumentacijos žanras - asmeninis vlogas. YouTube kanale PeeWeeToms²¹ jaunas vyras dokumentuoja savo gyvenimą nuo vėžio diagnozės iki mirties. Estetika, režisūriniai sprendimai tampa *filtru* santykiyje su išgyvenama tikrove. Sergantysis kuria atstumą nuo savo patiriamos tikrovės apie ligą pasakodamas auditorijai. Kiekvienas epizodas - naujiena, serijose - stipri dramatinė linija. Vlogo kūrėjas yra ir pagrindinis pasakojamos istorijos herojus. Patirtis reflektuojama per performatyvų veiksmą ir savidokumentaciją. Ligos vlogo ištakomis galima laikyti ir anglosaksiškoje tradicijoje egzistavusius ligos dienoraščius, rašytus pacientų. Tokio žanro pavyzdžių yra ir britų meno praktikoje, pavyzdžiui, Jo Spence ligos istorija. Kūrėja fiksuoja savo kelionę nuo krūties vėžio diagnozės iki mirties, per detalią sveikatos ir gyvensenos rekomendacijų dokumentaciją. Ji kuria autoportretus, fiksuodama besikeičiantį savo kūną. Tačiau autoportretai, kuriami ligos kontekste, galima sakyti, yra dar kitas žanras. Save sergant įamžino Sam-Taylor Wood, Robert Mapplethorpe, Ian Breakwell ir kt.

---

²¹ PeeWeeToms, „The Cancer is Now Everywhere,” video, YouTube, December 5, 2017, žiūrėta vasario 12, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=pMqSM5qHXC4>.

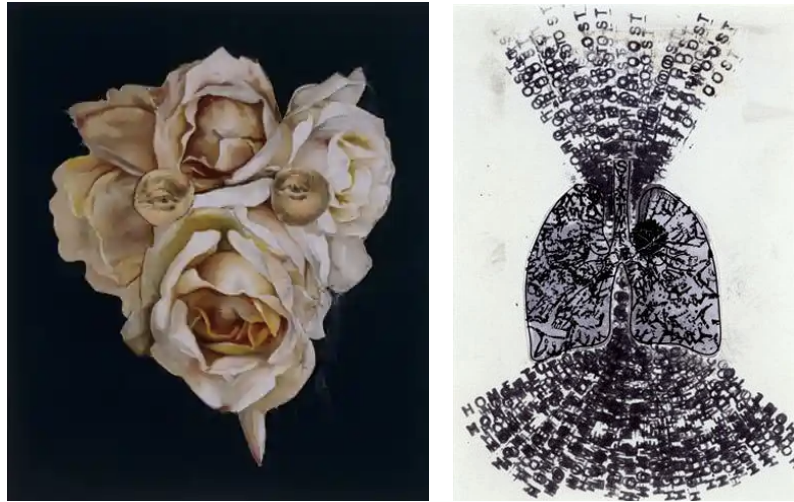

4. Ian Breakwell, *Ian Breakwell ('Parasite and Host')*, 2005, infraredo nuotrauka daryta Guy Pitt.
5. Robert Mapplethorpe, *Self Portrait*, 1988, nuotrauka, želatinos bei sidabro spauda ant popieriaus.

6. Sam Taylor-Johnson, *Self-portrait in Single-breasted Suit with Hare* 2001, nuotrauka, C-tipo spauda 2014, paremta 2001-ųjų darbu, Nacionalinė portretų galerija, Londonas.

7. Jo Spence, *Documenta 17*, serija Photographs from the Archives, apie 1998, Toronto, Ryerson Image Centre, Jo Spence Memorial Archive.

8. Ian Breakwell, *Diagnosis Drawings*, 2005, Estate of Ian Breakwell/Anthony Reynolds galerija, Londonas.

Kalbant apie žvilgsnį į marumą bei kūrybą, svarbu paminėti ir ŽIV epidemiją, nuo 1981-ųjų JAV ir Europoje pasiglemžusią ištisas kūrėjų kartas. ŽIV, ilgai egzistavusi kaip nekontroliuojama liga, tapo ne vieno menininko politiniu bei kūrybiniu objektu. David Wojnarowicz, Peter Hujar, Nina Goldin, General Idea - tik keli menininkai darbuose įamžinę šią problemą per savo ar savo socialinės aplinkos patirtis. Darbai bylojantys apie ŽIV epidemiją neretai byloja ir apie kūrėjų egzistavimą notmatyvos visuomenės paribiuose, čia stiprus politinis kūrybos aspektas, aktyvizmas. Darbuose, kuriuose gausu dokumentinės medžiagos, įamžinta su šiuo virusu siejama baimė, stigmatizavimas ir nepataisoma šios ligos padaryta žala.

9. Peter Hujar, *Candy Darling on Her Deathbed*, 1973, iš *Speed of Life* (Aperture, 2017), Ronay and Richard Menschel kolekcija, The Peter Hujar archyvas.

10. Andreas Sterzing, *David Wojnarowicz (Silence = Death)*, 1989, Niujorkas, menininko nuotrauka, the Estate of David Wojnarowicz, ir P·P·O·W, Niujorkas.

Tiek apie ŽIV, tiek apie vėžio metaforas savo esė kalbėjo Susan Sontag. *Liga, kaip metafora* bei *ŽIV ir jo metaforos* byloja apie tai, ką reiškia susirgti sunkia liga, bei kaip metaforinis mąstymas veikia sergančius ir mirštančius. „Gimę gauname dvigubą pilietybę“, - rašė Susan Sontag - „sveiko ir sergančiojo“. Tiek ŽIV, tiek vėžio metaforos visų pirma susijusius su nematomybe, neįveikiamumu ir gėda. Vėžys keičia žmogaus išvaizdą, „užrakiauja“ kūną plisdamas, yra nenuspėjamas, klaidingas ir dažniausiai - laimi. Susan Sontag šia liga sirgo pati, galiausiai nuo jos ir mirė. Apie vėžio išgyvenimus bei simbolizmą rašė ir Simone de Beauvoir, knygoje *Labai lengva mirtis* (2013) detalčiai fiksuodama emocinius susidūrimo su motinos liga peizažus. Autobiografinis pasakojimas supina naktinius budėjimus, baimę būti per toli arba per arti; erdvinį miesto susitraukimo į vieną kambarį, prisiminimus, vidinius konfliktus ir t.t. Simone de Beauvoir motina merdėja mirtį neigdama, ir labiau už viską bijo vėžio diagnozės, kurią artimieji nuo jos nuslepia. Aprašydama motinos sapnus, mirtį ir laidotuves Simonę de Beauvoir teigia atliekanti ir savosios mirties „repeticiją“²². Kūryba apie mirtį, kaip ir kūryba mirties akivaizdoje yra būdas įsisąmoninti netektį ir kartu - prisijaukinti savasties laikinumo idėją.

---

²² Simone de Beauvoir, *A Very Easy Death* (New York: Pantheon Books, 2013).

11. Steve McQueen, *7th November*, 2001, 35mm skaidrė su garsu, 23 min., nuotrauka Marian Goodman galerija.

Žmogui mirus lieka jo kūnas. Stan Brakhage filme „The Act of Seeing With One Own’s Eyes” (1971) kamera tyliai seka utopsijos vaizdus. „Autopsija” reiškia „matymą savomis akimis”. Tai reiškia mirties liudijimą. Matymas savomis akimis, liudijimas - savyje talpina etinius bei teisinius mirties aspektus. Filmas - be garso. Estetika, garsinio ir vaizdinio triukšmo suvaldymas yra filtras, padedantis priimti realybę tokiu formatu, koku ją galime „suvirškinti”. Kitas pavyzdys - Steve McQueen darbas „7th November” (2001)²³ pasakoja apie giminaitį, „netyčia” nužudžiusį brolių. Filmo vaizdas - vienas 35mm kadras (kūnas iš viršugalvio perspektyvos, sustingęs), o garsas - 23 min. interviu. Filmas vystosi vaizduotėje, jį veda garsinis pasakojimas. Estetinė forma byloja apie kūrėjo ryšį su išgyvenama tikrove, ir yra tam tikras patirties intensyvumo kodas.

Baimė

Lingvistė Korina Giaxoglou renginyje apie mirtį ir skaitmeniškumą „Wellcome trust”²⁴ pastebi: mokslinės publikacijos mirties tema dažnai prasideda teiginiu, jog mirtis yra tabu. Pati tuo abejoja: apie mirtį kalbame daug, tačiau tai darome naudodami filtrus. Daugybė filmų, net skirtų vaikams, vienaip ar kitaip pasakoja apie kovą už gyvenimą. Ta kova - svarbi video žaidimų scenarijų dalis. Pirmieji laikraščių puslapiai nuolat primena apie mūsų trapumą, bylodami apie tragišką kažkieno žūtį, žmogžudystę, plintantį virusą. Mirtis egzistuoja mūsų informaciniame lauke, jos neneigiame, greičiau - bandome išlaikyti per atstumą. Tai gerai

²³ Steve McQueen paroda Londono Tate Modern muziejuje, 2020 vasario mėn.

²⁴ „Death, Dying and Digital,” Wellcome Collection, 2019 lapkričio – 2020 vasario mėn., Londonas.

žinoma viešosios nuomonės formuotojams, politikams, ekomonistams, su marumu susijęs nerimas, troškimas „išlaikyti saugų atstumą“ neretai eksplotuojama siekiant galios ir įtakos. Taigi, mirties baime paremti ir mūsų socio-ekonominiai sprendimai. Tai geriausiai iliustruoja „siaubo valdymo teorija“ (*terror management theory*)²⁵. Apie ją naujojo tūkstantmečio išvakarėse prabyla eksperimentinės psichologijos atstovai Jeff Greenberg, Sheldon Solomon ir Tom Pyszczynski. Eksperimentais jie įrodo, kad mirties baimė ir su tuo susijęs nerimas ne tik egzistuoja, bet ir įtakoja mūsų sprendimus. Esame užprogramuoti išgyventi nepaisant besikeičiančių aplinkybių. Neišlikimas kelia siaubą, į kurį atsakome *kova, sąstingiu arba bėgimu*²⁶. Net ir modernioje visuomenėje, kur mirties grėsmė yra sąlyginai maža, mūsų reakcijos išlieka nepakitę. Mus valdo „mirties nerimas“²⁷. *Siaubo valdymo teorijos* pradininkai pastebi, kad dar visai neseniai peržvelgus įtakingiausius socialinių mokslų veikalus galėjai susidaryti įspūdį, kad mirtis ne tik nėra svarbi, bet ir apskritai neegzistuoja²⁸. Santykis su mirtimi sunkiai išmatuojamas griežtais moksliniais metodais, tad knygos *Kirminas šerdyje* (2015) autoriai mirties baimės tyrimui pasitelkia eksperimentinę praktiką. Daugiau nei 500 atliktų studijų įrodo, kad priminimas apie mirtį keičia mūsų elgseną tokiais būdais:

*mums pradeda labiau patikti žmonės, kurie tiki tuo, kuo tikime mes
mums pradeda labiau nepatikti žmonės, kurie yra kitokie
mes sėdame arčiau tų, kurie tiki tuo, kuo tikime mes
mes sėdame toliau nuo tų, kurie atrodo kitaip
laboratorinėje aplinkoje, kuomet leista skriausti, tampame žiauresni
renkame charizmatiškus lyderius*

Nerimas gali būti susijęs tiek su realia mirties arba netekties grėsme, tiek su egzistencine baime (kuri kartais net nebūtinai suvokiama kaip „mirties baimė“). Patirdami realią mirties grėsmę, pavyzdžiui, susidūrę su liga, mes susitelkiame į išgyvenimą, kovą, o jei reikia - baimę ir diskomfortą „neutralizuojame“ „baltu“ melu sau ir kitiems. Šios saviapgaulės perdėta versija taikliai atskleista Monty Python serijoje apie mirtį²⁹. *Grim Reaper* pasibeldžia į duris šeimos vakarienės metu. Pradžioje šeiminkai nenori herojaus įsileisti, o įsileidę niekaip nesuvokia, kad jis atėjo jų „išsivesti“. Mirties personifikacija ignoruojama pasitelkus humorą, intelektą, agresiją. Tai - atpažįstamos ir visai ne fikcinės baimės įveikos strategijos akistatoje su mirtimi. Baimė - *kausto*; anglų kalboje nerimas („worry“) net kildinamas iš žodžio *smaugti* („strangle“)³⁰.

²⁵ Sheldon Solomon, Jeff Greenberg, and Tom Pyszczynski, *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life* (London: Penguin, 2015).

²⁶ Angl. k. *fight, flight, freeze*

²⁷ Angl. k. *death anxiety*

²⁸ Ibid.

²⁹ *Monty Python: The Meaning of Life-Death*, 1983, žiūrėta gruodžio 15, 2019,

<https://www.youtube.com/watch?v=YoBTsMJ4jNk>.

³⁰ Senojoje anglų kalboje *wyrgan* „strangle“ (smaugti), kildinama iš pietų germanų kalbos. Viduriniojoje anglų kalboje originali veiksmazodžio reikšmė pakito, pradėjo reikšti ‘sulaikyti už gerklės ir perplėšti’, vėliau kalbos figūrai „harass“, sukelti nerimą.

Pagrindinės žmogiškosios baimės - atskirties, atstūmimo, praradimo ar nesėkmės yra biologiškai susiję su mūsų išlikimu bei priklausymu grupei. Tad kaip gyventi su mirties nerimu, kuris, bėje, gali neturėti jokių apčiuopiamų priežasčių. Kaip jį valdyti? 2019 lapkričio - gruodžio mėn. britų dienraščio *The Guardian* žurnalistė Leah Green pradeda tyrimą mirties nerimo (angl. *death anxiety*) tema. Tyrimu siekia susigyventi su mintimis apie savo marumą. Jos baimė glaudžiai susijusi su kūniškumu: jos pačios ar kito mirusio kūno vizualizacija erdvėje ir t.t.³¹ Ją kamuoja epikūriškoji mirties baimė - išvysti savo kūną po mirties. Penkių dalių seriale žurnalistė susitinka su mirties dulomis³², mirštančiu bendraamžiu, leidžiasi į mirties vizualizacijas bei aptaria klinikinės mirties išgyvenimus³³. Baigusi tyrimą L.Green teigia, kad konfrontacija su baime, aktyvus domėjimasis šia tema, o ne jos vengimas jai galiausiai padeda pasijusti geriau. Rytų filosofijoje, kaip ir psichologijos moksle baimės įveikos ir dvasinio augimo koreliacija - jokia naujiena. Pažvelgus baimei „į akis“ ji tarsi transformuojasi, dvasinio ir psichologinio augimo kelyje tapdama „vedle“ ir „mokytoja“. Psichologė bei budizmo praktikė Tara Brach kalba apie baimę kaip „intelektualią emociją“, „gamtos gynėją“³⁴. Baimė būtina išlikimui, tačiau taip pat gali mus įkalinti „mažame“, išsigandusiam, ir į savasties išsaugojimą orientuotame ego.

Naujojo amžiaus doku-fikcijos

Dar šumerų epuose herojai už pasiekimus buvo apdovanojami nemirtingumu. Nemirtingumo fantazija skirtinguose laikmečiuose ir kontekstuose įgaudavo vis kitokią formą. Tokio siekio „metodai“ bei „technologijos“ kito, duodamos vis tą patį rezultatą, balansuojantį ant mistikos ir neįmanomybės ribos. Egipto faraonai balzamavo kūnus, Rytuose buvo ieškoma amžino gyvenimo eliksyro, religijos siūlė amžinojo gyvenimo nesieti su kūniškuoju pradū. Kažkuria prasme šiandien žmogiškąją nemirtingumo svajonę siekia realizuoti mokslas ir verslas (ypač - Silicio slėnyje). Čia kalbama ne tik bio-technologinius³⁵, bet ir grynai technologinius sprendimus (nano kūnai, smegenų įkėlimas į debesį ir kt.). JAV veikia ir Nemirtingumo institutas³⁶, skelbiantis kovą senėjimui. Futuristai tiki, kad technologija ir mokslas jiems padės ištaisyti „gamtos klaidas“ ir „netobulumą“³⁷.

Oxford Advanced Learner's Dictionary, s.v. „worry,” žiūrėta kovo 10, 2020, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/worry_1?q=worry.

³¹ Leah Green, „Death land,” *The Guardian*, 2019, žiūrėta gruodžio 18, 2019, shorturl.at/eIMPX.

³² Panašiai kaip pribuvėjos padedančios pasirengti vaiko gimimui, mirties dulos mirštančiam žmogui bei jo šeimai padeda pasirengti mirčiai

³³ Leah Green, „Death land,” *The Guardian*, 2019, žiūrėta gruodžio 18, 2019, shorturl.at/eIMPX.

³⁴ Tara Brach on Facing Fear [Part 2] - Awakening Your Fearless Heart, video įrašas, 2020, žiūrėta kovo 2, 2020, https://www.youtube.com/watch?v=JzRF81yMd_w.

³⁵ Institute of Immortality, „About Us,” žiūrėta sausio 6, 2022, <https://www.instituteofimmortality.org/about-us/>.

³⁶ Institute for Evidence-Based Cryonics, „About Us,” žiūrėta sausio 6, 2022, <http://www.imminst.org/about>.

³⁷ Max More, „A Letter to Mother Nature,” rugpjūtis 1999 (revizija gegužė 2009), žiūrėta sausio 10, 2020 <http://strategicphilosophy.blogspot.com/2009/05/its-about-ten-years-since-i-wrote.htm>.

Mark Haddon knygos *States of Mind* (2016) įžangoje cituoja savo mažametį sūnų: „kodėl gyvenimas - pirmu asmeniu?“³⁸. Kodėl gyvenimas patiriamas per „aš“ - niekas negali atsakyti, bet vaiko klausimas išryškina faktą, kad esame nepajėgūs iki galo suprasti, ką reiškia būti kitu. Galimybė pažvelgti į kitų protus³⁹, su jais susitapatinti, ir yra tai, kas mus žavi mene. Pasakojimai bei kiti atminties ir vaizduotės objektai (bei jų sistemos), galinčios pergyventi autoriaus fizinę mirtį yra ir savotiška socialinio nemirtingumo forma. Egzistuojami kaip autoriaus pratęsimas į ateitį, kartu jie yra ir galimybė „saugiai mirti“ žvelgiant iš vartotojo perspektyvos (jei laikysime, kad mirtis - tai ego dizoliucija). Pasakojimas, atrodo, yra vienintelė patikrinta ir veiksminga galimybė „išeiti“ už savojo „aš“ ribų, patirti emocijas per kažką kitą: karalių, vargetą, žvėrį, didvyrį⁴⁰.

12. Bernardo Kastrup, 2021, stop kadras iš Simonos Žemaitytės interviu.

Ego dizoliucijos idėja, kaip galima mirties patirties metafora, taip pat mirties simuliacijos idėjos, vertos apmąstymų. Siekdami pažinti reiškinius pasitelkiame technologijas, intelektą ir patirtis. Tad ar įmanomas ne tik teorinis, bet ir patyriminis mirties pažinimas, simuliacija, nemirštant? YouTube vlogeris, mąstytojas bei kompiuterių inžinerijos specialistas Bernardo Kastrup⁴¹ mano, kad taip. Haliucinogeniniai narkotikai, esą, yra tiksli simuliacija to, ką patirsime ankstyvose mirties stadijose. Mažėjant elektroniniams impulsams smegenyse patyriminė tikrovė keičiasi, tampa mažiau siejama su ego, tačiau patirtis neišnyksta. Priešingai - tokios patirtys tik dar labiau sustiprėja. Kaip mirties „simuliacija“ galėtų būti interpretuojama ir klinikinė mirtis. Moksliniai tyrimai byloja, kad klinikinės mirties atsiminimai yra „tikresni nei realių įvykių atsiminimai“ ir kur kas tikresni nei „įsivaizdavimai“. Šie tyrimai paremti ne tik klinikinę mirtį

³⁸ Mark Haddon, „Introduction,” in A. Faherty (ed.), *States of Mind: Experiences at the Edge of Consciousness - An Anthology* (Wellcome Collection) (Profile Books, 2016).

³⁹ Ibid p. XV.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Bernardo Kastrup, *Why Materialism Is Baloney: How True Skeptics Know There Is No Death and Fathom Answers to life, the Universe, and Everything* (Hampshire: John Hunt Publishing, 2014).

patyrusių žmonių liudijimais, bet taip pat - ir jų smegenų veiklos monitoringu prisimenat klinikinės mirties patirtis⁴². Vlogerė ir bestselerių autorė Anita Moorjani teigia po šio patyrimo ji stebuklingai pagijusi nuo vėžio. „Grįžusi į gyvenimą” ji ėmėsi mokyti kitus patyriminės tikrovės dekonstravimo, nesibaimina mistikos ir kartu pina ne tik savo patirtį, bet ir naujųjų laikų dvasingumo teorijas.

13. Anita Morjani, 2020, stop kadras iš YouTube video blogo.

Nors tokius pasakojimus nesunku nurašyti spekuliacijoms, jų laisvas egzistavimas internetinėje plotmėje ir populiarumas byloja apie tokio turinio aktualumą vartotojams. Tai liudija ir apie troškimą rasti naujus, galimai - post-religinius paaiškinimus apie gyvenimą ir mirtį. Mokslinės žinios nebeturi anksčiau turėto „tiesos” autoriteto, nebeabejojama, kad net ir faktai yra kontekstualūs⁴³. Neuropsichologas Peter Fenwick (taip pat vedantis kanalą platformoje YouTube) įsitikinęs, kad egzistuoja didžiulė atskirtis tarp to, kaip mirtį suvokia slaugytojos, dirbančios su mirštančiais, ir to, kaip ją suvokia medikai. Mokslininkas siūlo įsiklausyti į hospisų bei ligoninių darbuotojų patirtis, neva jos - mus turi daug ko pamokyti. Meninė kūryba, šiuo atveju atsiduria privilegijuotoje pozicijoje. Ji sau gali leisti laisvai pinti „rimtas” ir „populiaras” žinias, faktus ir įsivaizduojamybę, siekdama ne atspindėti vienokią ar kitokią tiesą, bet nušviesti skirtingas mąstymo viena ar kita tema kryptis. Galima sakyti, kad šis darbas - mažųjų pasakojimų apie mirtį selekcija, miškas tarp mokslo, populiariosios ir internetinės kultūros, atspindintis amžinus klausimus, keliamus mirtingo žmogaus. Kas yra mirtis? Kas vyksta po mirties? Ar įmanoma gyventi amžinai? Ir kaip pasigengti mirčiai.

⁴² Hélène Cassol et al., „Near-Death Experience Memories Include More Episodic Components Than Flashbulb Memories,” *Frontiers in Psychology* 11 (May 13, 2020): 888, doi: 10.3389/fpsyg.2020.00888.

⁴³ Juha Varto, *Meninis tyrimas. Kas tai? kas jį atlieka ir kodėl?* (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2022).

14. Peter Fenwick, stop kadras iš YouTube video blogo.

Medžiaga

Svarbi doktorantūros studijų medžiaga buvo patirtis įgyta daugiau nei pusmetį savanoriaujant St. Joseph's hospise Londone. Ši patirtis buvo reikšminga siekiant geriau suprasti gyvenimo pabaigos realijas, pacientų poreikius, jiems aktualias temas. Ji padėjo rasti tinkamą žodyną diskusijoms apie gyvenimo pabaigą, gerą mirtį ir kt. Savanoriavimo metu rengti kūrybiniai užsiėmimai hospiso pacientams, bendrauta su slaugytojomis bei personalu, pacientai lankyti palatose ir kt. Savanoriavimo metu eitos „gėrimų vežimėlio savanorio“ pareigos: dukart per dieną pacientai buvo kviečiami pasimėgauti suaukotais gėrimais - nuo CocaCola iki vyno, brendžio, šampano ir kt. Gėrimų išvežiojimas po palatas - visuomet buvo itin laukiamas pacientų, nes, bent jau simboline prasme, leisdavo ištrūkti iš vaistų - poilsio režimo, priminė apie gyvenimą ir šventimą.

Tyrimo metu nuolat palaikytas ryšys ir su Mykolo Sapočkos hospiso Vilniuje psichologe Jolanta Masian. Su psichologės pagalba pacientai buvo pakviesti kurti filmus, naudojant go-pro kameras. Kai pasirodė, kad ši užduotis persunki, ji buvo supaprastinta iki klausimo - atsakymo formos, padiktuotų scenarijų užrašymo.

Bendradarbiaujant su šiomis institucijomis, jų darbuotojais ir pacientais, buvo ieškoma būdų į kūrybinį procesą, refleksijas apie gyvenimo pabaigą, įtraukti pacientus. Tai buvo tyrimo ištakos, greta literatūros ir kūrybos apžvalgos, leidę prisiliesti ir prie gyvenimo pabaigos realybės. Žemiau - surinkta medžiaga, pacientų padiktuoti scenarijai. Jie egzistuoja kaip mini kūriniai, nušviečiantys emocinius ir idėjinius peizažus, temos krūvj. Visų autorių vardai pakeisti,

siekiant užtikrinti anonimiškumą. Pagal scenarijus nekurti filmai. Jie palikti egzistuoti tokia forma, kokia buvo padiktuoti ir užrašyti⁴⁴.

Kita svarbi tyrimo medžiagos dalis - interviu atlikti per nuotolį su žmonėmis, kurių darbas ir domėjimosi sritis yra susijęs su mirtimi. Tame tarpe - mirties dula Katie Costello, vlogeris ir rašytojas Kastrup Bernardo, sąmoningo sapnavimo mokytojas ir knygų autorius Charlie Morley, „Alcore” gyvenimo pratęsimo centro įkūrėja Linda Chamberlain, „World bodies” parodos kuratorė Angelina Whalley, „My wishes/Dead Social” platformų įkūrėjas James Norris, mumifikavimo praktikas puoselėjantys „Summum” bendruomenės nariai, skaitmeninio gedulo srityje besispecializuojanti lingvistė Korina Giaxoglou, „Eternal reefs” laidojimo paslaugų vandenynė įkūrėjas George Frankel. Šių interviu ištraukos įsipina į fikcinius pasakojimus šiame darbe bei tampa centrine tyrimo vaizdine medžiaga.

Išgalvoti scenarijai

X gimimas

1450-ieji. Prieš šimtmetį Europą nusiaubė maras⁴⁵. Jo įspaudai ir atmintis tebėra gaji. Per kelis metus mirė maždaug trečdalis Europos populiacijos. Išiplieskiantys maro židiniai toliau kursto baimę ir atima gyvybes. „Šią epidemiją sukėlė astronominės jėgos”, - samprotauja išsilavinę. „Tai - dievo rykštė”, - mano dauguma. Bažnyčia laužo duotus pažadus. Išpažintis ir paskutinis patepimas - tokie svarbūs mirštantiems krikščionims, - ne visada prieinami. Kunigai atsisako atlikti apeigas ir suteikti palaiminimą. Visur tvyro baimė ir nepasitikėjimas. Daugybė bažnyčios tarnų miršta ar dingsta be žinios. Mirtis yra arti, visiems aiškiai matoma.

---

⁴⁴ Žr. priedas 1.

⁴⁵Jeffrey Campbell, „The Ars Moriendi,” (Master's thesis, University of Ottawa, 1995), 5, žiūrėta lapkričio 23, 2019, <https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/10313/1/MM07840.PDF>.

15. *Ars Moriendi*, iliustracijos pavyzdys, rastas internete

Ars Moriendi - The Art of Dying (Well) - geros mirties menas. Protokolai ir procedūros. Viduramžiškas gidas kelionei „anapus“. Amžinybės pažadas. Navigacija. „Pasidaryk pats“. Ankstyvas leidinys iš lotynų verstas į vietines kalbas⁴⁶. Pirmasis Europos žemyne žinomas tekstas siūlantis mirimo instrukcijas. *Ars Moriendi* užtikrina aiškias ir suprantamas kelionės „į dangų“ instrukcijas. Taip kiekvienas krikščionis savo sielos išganymu pasirūpins pats. Taip, kaip to mokė Kristus.

Leidinių sudaro rašytinis tekstas ir 11 medžio raižinių. Jie byloja apie amžiną gėrio ir blogio kovą⁴⁷. Pirmieji du puslapiai - įžanga. Likusieji - gundymai ir išrišimai, demonų ir angelų kova, „nuodas“ ir „priešnuodis“. Paskutinis puslapis - sergančiojo mirtis, gėrio ir dvasingumo

⁴⁶ „Ars Moriendi.“ Wikipedia. Wikimedia Foundation, vasario 13, 2023.

https://en.wikipedia.org/wiki/Ars_moriendi

⁴⁷ Ilga ir trumpa *Ars Moriendi* versijos. Šiandien išlikę maždaug 300 leidinių. Ilgosios *Ars Moriendi* versijos pirma dalis aiškina apie pozityvią mirties pusę ir užtikrina, kad mirties nereikia baimintis. Antroji dalis kalba apie penkias miršančiojo pagundas ir tai, kaip jų išvengti. Tos pagundos - *tikėjimo trūkumas, neviltis, nekantrumas, dvasinis išdidumas ir godumas*. Trečioji dalis įvardija septynis klausimus, kuriuos reikia užduoti miršančiajam, taip pat byloja apie paguodą, kuri glūdi visa gydančiojoje Kristaus meilėje. Ketvirtoji dalis kviečia imituoti Kristaus gyvenimą. Penktoji - kreipiasi į artimuosius ir aprašo bendras elgesio prie miršančiojo taisykles. Šeštoji - pateikia maldas, tinkančias kalbėti už mirštantįjį. Trumpoji *Ars Moriendi* versija iš esmės sudaryta antrosios ilgojo teksto dalies pagrindu. Dešimt pirmųjų iliustracijų suskirstytos poromis. Paskutinėje iliustracijoje - mirštantis žmogus sėkmingai perėjęs „labirintą“, patekęs į dangų ir velniai keliaujantys atgal į pragarą. Tiksliai nežinoma, kas šių tekstų autoriai, bet manoma, kad jie priklausė dominikonų ordinui.

pergalė. Laiminga istorijos pabaiga. Iliustracijos atkartoja tai, kas surašyta tekste. Citatos rašomos iš atminties, kai kurie teiginiai neaiškūs⁴⁸. Vaizdas svarbesnis nei tekstas. Iliustracijos atspindi merdėjimą pasiturinčio žmogaus namuose. Mirti gera mirtimi yra privilegija? Jis guli lovoje (ne ant žemės ar šieno)⁴⁹, turi namus, apmąsto sukauptą materialinį ir dvasinį turtą. Veiksme dalyvauja angelai, demonai, miestiečiai, karaliai ir šventikai. *Ars Moriendi* plinta tarp pirklių bei žemvaldžių. Jie moka skaityti ir gali už leidinį sumokėti.

Ars Moriendi guodžia: „*infernus facticius est non est infernus*⁵⁰“ - pragaras neegzistuoja, pragaro nėra...

X gimsta ir miršta neišgyvenęs nė dienos.

16. Simona Žemaitytė, *Elementai*, 2020, Paryžius, autorės nuotrauka (kadras iš video darbo).

Ars Moriendi viduramžių žmogui žada dievo karalystę ir amžiną gyvenimą. Dangų ir dvasinę prabangą. Kristaus meilė didesnė nei gyvenimas, didesnė nei merdėjimo kančia. Meilė - tai **pozityvi mirties pusė**.

⁴⁸ Jeffrey Campbell, „The Ars Moriendi,” (Master's thesis, University of Ottawa, 1995), 5, žiūrėta lapkričio 23, 2019, <https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/10313/1/MM07840.PDF>.

⁴⁹ Ibid p.10.

⁵⁰ Ibid p.14.

Vakarų Londono budistų centras⁵¹, 2019-ieji. Skaitomas Angellos Halley pranešimas: „kas nutinka, kai mirštame?“ Medikė supažindina su fizinėmis mirties apraiškomis ir simptomais. Kol A.Halley auditoriją „veda“ per skirtingus mirties etapus⁵², ne vienas renginio svečias išeina iš salės. Iš baimės, ne iš nuobodumo.

Kitas epizodas. Sue Black⁵³ knyga „*All that remains*“ (2018)⁵⁴ ant kažkieno stalo. Forensikos antropologė aprašo kūno irimo stadijas. Sątrauka būtu maždaug tokia: egzistuoja septyni atpažįstami *postmortem* etapai. Pirmasis - *pallor mortis*⁵⁵ - prasideda vos po kelių minučių ir tęsiasi maždaug valandą. Nustojus plakti širdžiai kraujas nebepatenka į odą ir veikiamas gravitacijos nusėda ten, kur kūnas liečiasi su paviršiais. *Algor mortis*. Kūnas pradeda vėsti arba šilti, priklausomai nuo aplinkos temperatūros. *Rigor mortis*. Susitraukia raumenys. Kalcio jonai išplinta po raumenų ląstelių membranas, sustingsta ir sukietėja. Tai - trečioji laikina pomirtinė stadija. *Livor mortis*⁵⁶ pasireiškia per maždaug pusę paros. Spalvinis kūno pokytis prasideda sunkesnėms, raudonosioms kraujo ląstelėms, per serumą sėdant žemyn. Jos sukuria tamsesnės, raudonos arba mėlynai violetinės spalvos įspūdį. Kūnas pradeda skaidytis. *Autolizės* etapas, reiškiantis „savidestrukciją“. Ląstelės pradeda irti dėl kūno skysčių rūgštingumo. Suaktyvėja bakterijų veikla, pradeda kauptis dujos pritraukiančios vabzdžius ir kt. Šeštoji stadija, *aktyvus ir pažengęs irimas* (angl. *active and advanced decay*). Prasideda lervų ir vabzdžių aktyvumas. Kūnas tampa jų maistu. Vabzdžiai, gyvūnai bei augalai pakaitomis ardo audinius kol šie galutinai išnyksta. Veikiama vabzdžių irstančio kūno temperatūra gali pakilti net iki 14 laipsnių. Skeletonizacija - paskutinė stadija. Šiame etape visos minkštosios kūno ląstelės jau sunykę, palikę kaulus, plaukus ar, galbūt, nagus⁵⁷.

Taip nuo kūno pereinama prie sielos. Naujagimis X atsiduria sąmonės sraute.

Kūnas be *anima* nebėra žmogus, arba - yra kažkaip kitaip. „Pamačiau savo mirusį tėvą ir supratau, kad jo ten tiesiog... nebebuvo“, - sako kažkas. Kūnas kaip nuoroda į tai, kas buvo: prisiminimus, informaciją apie ligą ir mirtį. Kūnas yra maistas, trąša, terpė gyvybei. Po mirties jis nebe „mano“, nebe „tavo“, bet gamtos. Kūnas grįžta į amžiną kūrimo ir nykimo ciklą. Per kūną galima atkurti (ar sukurti) istoriją, pasakojimą, vaizdus ir jų ciklus. Nykstantis kūnas yra

---

⁵¹ Seminaras: „Embracing Death and Dying Day - A Celebration of Life through Reflection on Death,“ surengtas lapkričio 23, 2019, Kagyu Samye Dzong, Tibeto budistų centre Londone.

⁵² Ankstyvajai stadijai gali būti būdingas apetito netekimas, negebėjimas nuryti vaistų, bendras silpnumas (pacientas nepakyla iš lovos), arba / ir mieguistumas, kliedesiai. Vidurinei stadijai gali būti būdingas rijimo funkcijos sutrikimas, sumenkęs psichinis budrumas, skausmo pojūtis; vėlyvojoje stadijoje gali pasireikšti pakitę kvėpavimo ritmas: *cheney-stokso* kvėpavimas (gilesnis ir kartais greitesnis kvėpavimas, sekamas laikinos kvėpavimo pertraukos), agoninis kvėpavimas, odos dėmės, sąmonės praradimas. Iš Kim K. Kuebler et al., *Palliative and End-of-Life Care: Clinical Practice Guidelines* (Furst and Doyle, 2005).

⁵³ Škotijos kriminalinės antropologijos ekspertė

⁵⁴ Sue Black, *All That Remains: A Life in Death* (London: Penguin Books, 2018), 42-43.

⁵⁵ pomirtinis išbalimas

⁵⁶ pamėlimas

⁵⁷ Sue Black, *All That Remains: A Life in Death* (London: Penguin Books, 2018), 42-47.

istorijos pasakojimo kodas. Ar žinote, kad egzistuoja budistinės praktikos, leidžiančios medituotojui persikūnyti į kačių mirusį kūną?⁵⁸ Tai nėra dažnai praktikuojama, tačiau - tikrai įmanomas (tikina Dalai Lama).

Hard problem of consciousness. Jei žinotume, kas yra sąmonė, ar suprastume, kas su ja vyksta mirties metu?

1961 metais Stanislawas Lemas išleidžia knygą „*Soliaris*”. 2019-ųjų rudenį teatre „Lyric Hammersmith” režisierius Matthew Lutton pagal Davido Greigo adaptuotą pjesę pastato to paties pavadinimo spektaklį. Herojai atsiduria planetoje, kurią sudaro beribis vandenynas, bandantis komunikuoti ir užmegzti ryšį. Jie susiduria su Soliario (arba - savo) „proto vaizdiniais”. Šis pasakojimas taikliai apibūdina tai, apie ką šiandien kalba sąmonės reiškinius, priešmirtines būsenas ir klinikinę mirtį tyrinėjantys mokslininkai. *Sunkioji sąmonės problema*⁵⁹ arba „aiškinimo trūkis”, 125-ajame jubiliejiniame „Science Magazine” numeryje įvardinta kaip antra pagal svarbą problema moksle⁶⁰. Vyraujantis sąmonės kilimo modelis išsiskiręs materializmo filosofijoje, teigiančioje, kad visa ko pradys yra materija (subatominių dalelių dar žinomos kaip „ontologiniai primityvai”⁶¹). Šios dalelės besigrupuodamos sukuria viską, kas yra mūsų patirties lauke ir už jo ribų - nuo kėdės iki sąmonės. Sudėtinga paaiškinti, kaip tos nesąmoningos pirmapradės dalelės galiausiai leidžia kilti sąmonei⁶². Jos kilimo klausimai neleidžia iki galo paaiškinti tokių reiškinių, kaip patirtys klinikinės mirties metu (bet nepamirškime budistų). Per „Soliario” fantastinį naratyvą mes priimame kitokios tikrovės galimybę. Nesunku įsivaizduoti planetą, kurioje pirmapradė yra sąmonė, o ne materija. Mokslinės fantastika čia ne tik nusako sudėtingas dvasines patirtis, bet ir pristato alternatyvias būties galimybes. Sąmonės ir smegenų, kaip filtro, teoriją nagrinėjo William James, Auldus Huxley, Henri Bergson ir kt. Neurochirurgas Eben Alexander⁶³, slaugos specialistė Penny Sartori⁶⁴, kardiologas Pim van Lommel⁶⁵, neuropsichiatras Peter Fenwick - jie kalba apie tai, kaip nuo medicininio požiūrio pradėjo gravituoti link mistinio. Neuropsichiatras Peter Fenwick⁶⁶ išryškina skirtumą tarp koreliacijos ir priežastingumo. Tai, kad sąmonės reiškinius galime

---

⁵⁸ Dalai Lama, *Sleeping, Dreaming, and Dying: An Exploration of Consciousness*, ed. Francisco J Varela, trans. B. Alan Wallace and Thupten Jinpa (Boston: Wisdom Publications, 2002).

⁵⁹ Angl. „*the hard problem of consciousness*”

⁶⁰ Bernardo Kastrup, *Why Materialism Is Baloney: How True Skeptics Know There Is No Death and Fathom Answers to life, the Universe, and Everything* (Hampshire: John Hunt Publishing, 2014), 16.

⁶¹ Angl. „*ontological primitives*”

⁶² Bernardo Kastrup, *Why Materialism Is Baloney: How True Skeptics Know There Is No Death and Fathom Answers to life, the Universe, and Everything* (Hampshire: John Hunt Publishing, 2014), p.17.

⁶³ Eben Alexander, „Childhood's End,” IANDS Conference, 2011, video, YouTube video, žiūrėta lapkričio 22, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=ibwVDXN66fU>.

⁶⁴ Penny Sartori, „What happens when you Die: Researching NDE, An Interview with Penny Sartori,” YouTube video, 49:45, žiūrėta gruodžio 13, 2018, https://www.youtube.com/watch?v=X_9tuw7_lfg&t=5s.

⁶⁵ Pim van Lommel, „Present!” *Consciousness Beyond Life*, video įrašas, 2010, YouTube video, žiūrėta sausio 25, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=YOeLJCdHojU>.

⁶⁶ Esą dar 1997-aisiais mirties fenomenas buvo tiek mažai tyrinėtas, kad perskaičius vos kelis mokslinius straipsnius galėjai tapti „pasaulio ekspertu”.

užfiksuoti fotografiniuose smegenų atvaizduose bei tirti reiškinų-atvaizdų ryšį nereiškia, kad kažką žinome apie jos kilmę.

Taigi, kol kas apsistokime ties smegenų, kaip sąmonės filtro teorija. Gal tai bus lengviau paaiškinti mirties fenomeną, pakitusias sąmonės būsenas. Terapeutė ir teologė Monika Renz tiria 80-ies pacientų *mirtį*, atlieka tris stebėjimus per dieną, dėmesį skiria *baimei, skausmui, neigimui bei dvasinėms patirtims*⁶⁷. 2015-ais išleidžia knygą „*Dying: the transition*” (2015). Joje išskirti trys mirties etapai: *prieštranzicinis, tranzicinis bei po-tranzicinis*. Į sąmonės fenomeną mirties metu ji žvelgia kaip į virsmą iš dualistinio į monistinį. *Po-tranzicinis* etapas - dvasinis atsivėrimas, arba - besimbolė, neduali sąmonė. Šio etapo metu pacientai atrodo ramūs, „kitapus” nerimo, skausmo, bejėgiškumo. Dauguma šiame etape nebegali kalbėti, tačiau vis dar girdi. Jie komunikuoja gestais arba pavieniais žodžiais. Šiame etape kartais pastebimas pacientų susitaikymas, ramybė. Renz šią būseną lyginai su dvasiniu nubudimu⁶⁸. Artėjanti mirtis charekterizuojama ne tik nerimo epizodų, bet ir (bei kone dažniau) būsenų anapus skausmo, baimės ir neigimo⁶⁹. 90 proc. mirštančiųjų *tranzicijos* patirtis - pozityvi.

X gimsta iš naujo.

2020-ieji

Kovo mėnuo. Per dvi savaites pasaulyje liovėsi skraidyti lėktuvai. Gatvės ištuštėjo. Parduotuvės, mokyklos, universitetai užsidarė. Vilnius, Helsinkis, Londonas, Niujorkas, Paryžius. Visi gyvena panašiu ritmu. Darbas iš namų, negalėjimas aplankyti artimųjų. Italijoje, Britanijoje, JAV, Ispanijoje masiškai miršta žmonės. Mirusių yra visur, bet atrodo, kad miršta jie internete, naujienose, už uždarytų durų. Skrydis Londonas - Kaunas su dviem COVID-19 atvejais ir saviizoliacija. Penktą dieną paprastai pasireiškia simptomai. Mirtis nujaučiama, medijuota, bet kartu - nematoma. Penkta diena. Nieko. Jokių simptomų. Ar žmonės tikrai miršta? Ar mes namie, ar - internete? Zoom. Ar tikrai esame iš tiesų? Gali matyti bet negali paliesti. Pasakojimai iš lūpų į lūpas. Pasaulį pamažu sukausto baimė. Medicina, inovacija, testai ir mokslas gali pasiūlyti „būdus”, bet ne sprendimus. Reikia rinktis tarp žmogaus ir ekonomikos. Vienur pasirenkama viena, kitur - kita. Su balansu vis dar sudėtinga. Į viešą diskursą grįžta kovos metaforos: situaciją galime suvaldyti, bet pakeisti - ne. Medicininės kaukės ir rankų dezinfektantai. Vieni pasineria į nesibaigiančius darbus, kiti jų netenka. Kažkam trūksta meilės, kažkas atskirtas nuo tėvų. Socialinės distancijos kontekste pirmiausia paaukojame intymumą. Kai kas dirbti tiesiog negali. „Vežkis savo virusą atgal”, - amerikietis užgaulioja kiną. „Dėl to

---

⁶⁷ Renz, Monika et al. „Fear, Pain, Denial, and Spiritual Experiences in Dying Processes.” *American Journal of Hospice & Palliative Medicine* (2017): 1-14.

⁶⁸ Monika Renz, *Dying: a Transition* (New York: Columbia University Press, 2015).

⁶⁹ Renz, Monika et al. „Fear, Pain, Denial, and Spiritual Experiences in Dying Processes.” *American Journal of Hospice & Palliative Medicine* (2017): 1-14.

kalti mėsavalgiai”, - aiškina veganas. „Besitvarkanti gamta”, - pečiais patraukia miškininkas. „Turime stiprinti imunitetą. Medituoti”, - sako vidutiniškai išsilavinę ir vidutiniškai turtingi miestų gyventojai. Google vysto technologijas, leisiančias COVID-19 pacientams komunikuoti su šeimos nariais. Greičiausiai, beje, tai bus mobilusis telefonas. Lengviau pasveiksta turtingieji. Miršta pažeidžiamiausi. Statistika neaiški. Kyla smurto banga, padaugėja nusikaltimų ir agresijos. Birželio mėnesį kiek ramiau, visi laukia antrosios bangos.

Šiandienos *Ars Moriendi* turi būti techno fantastinis. Technologiškai kompleksiškas ir šiek tiek metafizinis. Kaip AI ir sąmonė, kaip virtuali tikrovė ir meditacinės patirtys, kaip specialieji efektai ir sapnai, kaip kriogeninis užšaldymas, skaitmeninis palikimas ir reinkarnacija. Toks yra šiandienos dievas, toks yra amžinybės pažadas. Jis turi būti pasaka, fikcinis naratyvas, apimantis tikras patirtis ir išgyvenimus tam, kad negąsdintų, ir tam, kad pasakytų.

Šiandienos *Ars Moriendi* turi būti kelionė. Gimimą ir mirimą - skirtingus gyvenimo polių - jungia judesys. „Judėsys - gyvenimo pagrindas, gyvenimui reikia judesio,” - sako kažkas. Jis kilęs iš Afrikos, iš žmonijos lopšio. Savo kraujyje nešioja *Sangomų*⁷⁰ žinias perduodamas iš kartos į kartą. „Vaiko ir motinos sielos užmezga ryšį anksčiau nei užsimezga vaisius. Nėštumui nutrūkus sielos turi viena kitą paleisti. Susirinkęs kaimas šoka ratu. Pradžioje visi pavargsta, bet šoka toliau. Šoks tol, kol nebegalės sustoti. Bus paaukotas gyvūnas ir visi tryps smėlyje tol, kol žemė visiškai susimaišys su gyvulio krauju”⁷¹.

„Paskutinį šio gyvenimo momentą keičia pirmas kito gyvenimo momentas, tarp jų nėra laiko tarpo. Tad miręs atgims vienoje ar kitoje būties sferoje. Kur jis atgims priklausys nuo karmos ir ypač nuo paskutinio sąmoningo momento. To nepakeisi”⁷²,- elektroninė laiške iš Burmos rašo budistų vienuolė. Jos praktikuojamoje Teravada Budizmo tradicijoje - jokios Bardo būsenos, jokių 49 dienų naujos būties link.

Sužinome, kad mirsime, ir esame sukaustomi baimės. „Nebijokite”, - sako jau minėtas neuropsichiatras Peter Fenwick savo YouTube kanale⁷³, - „procesu jau pasirūpinta”⁷⁴. Ir užtikrina: „pirmiausia jus aplankys mirties palydovai”. Vakaruose dažnai tai - numirę artimieji. Visos trans-kultūrinės istorijos, taip pat ir *Ars Moriendi*, byloja apie kelionę, virsmą. Tik mokslas tebetieigia, kad mirtis - egzistencijos pabaiga⁷⁵. Dvasingumas šiandien skyla pusiau - į neo-technologinį (utopiniai nemirtingumo projektai) bei psicho dvasinį (kur psichologija susipina su rytų praktikomis).

⁷⁰ Gerbiami Zulu šamanai

⁷¹ Iš neformalaus atsitiktinio pokalbio

⁷² Asmeninė korespondencija, 2017 gruodžio 21.

⁷³ Peter Fenwick, YouTube kanalas, žiūrėta sausio 3, 2019,

https://www.youtube.com/channel/UCveuJR3knHlJLjz_XkC3vO

⁷⁴ Peter Fenwick, „My Video23 Final Phenomena of Death,” 24:07, YouTube video, žiūrėta birželio 3, 2020,

<https://www.youtube.com/watch?v=xnLlPEeDmj0&t=14s>.

⁷⁵ Elizabeth Fenwick and Peter Fenwick, *The Art of Dying* (London: Continuum, 2008), 2.

„Jūs nesuprantate. Mirties nėra”, - įtaigiai iš kitapus YouTube žvelgia Leo Gura⁷⁶. Mirtis yra identifikacijos galas. Identifikacija yra paremta naratyvu, kurį patys sau susikuriame. Jei medis save suvoks kaip medį jis mirs kai bus nukirstas. Suvokęs, kad yra miškas jis gyvens amžinai. Informaciją saugojam „debesyje”. Ten, kur anksčiau gyveno dievas. Futuristai ten galiausiai tikisi „persikelti” patys. Po savęs paliekame „*carbon footprint*” ir „skaitmeninį pėdsaką”⁷⁷. Esame stebimi technologinės dievo akies, ir patys nežinodami rašome savo autobiografiją korporacijoms. „Kaip gyvename, taip ir mirštame, tik dar labiau”, - sako menininkė Oreet Ashery⁷⁸. „Žinote ką? Mirties menas - toks pat, kaip ir gyvenimo menas”, - nusijuokia Barbara Hammer⁷⁹.

Šis pasakojimas - apie tai, kaip numirti. Tai - trumpų pasakų, pasakojimų ir patyrimų serija, kuri sugretina, įsivaizduojamybę ir tikras patirtis. Taigi, išgalvotas personažas X⁸⁰ toliau keliauja erdve ir laiku, ieškodamas vietų, kur apie mirtį būtų galima kalbėti be baimės.

X kelionių pradžia

---

⁷⁶ Angl. coaching trainer

⁷⁷ Lernert Engelberts and Sander Plug, *I Love Alaska*, 2006, video, JAV, žiūrėta gruodžio 28, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=c-SOCGdPyNU>.

⁷⁸ Angl. „*How We Die Is How We Live Only More So*”

⁷⁹ Barbara Hammer, „The Art of Dying or (Palliative Art Making in the Age of Anxiety),” NY Whitney, 2018, žiūrėta gruodžio 18, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=FMeoAx9dZkI>.

⁸⁰ X - tai daugelį prototipų turintis personažas. Kadangi lietuvių kalba reikalauja įvardinti giminę, įvairiuose epizoduose X pasirodo tai moteriškos, tai vyriškos giminės pavidalu.

17. *Averno ežeras arba vartai į pragarą*, 2021, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

X abejoja, ar šiandienos žmogus tebetiki dievais, politika, pomirtiniu gyvenimu, bendruomene, savimi, šeima, ateitimi. Kartu atrodo, kad pandemijos, politinio radikalizmo, globalaus atšilimo grėsmės kontekste norisi/reikia kažkuo tikėti labiau nei bet kada. Bet tikėti kuo? Ir kaip? Tikėjimo problema šiandien beldžiasi ir į mokslo duris. Higso atrastos dalelės fizikoje pravardžiuojamos „Dieviškosiomis dalelėmis“. „Materija nėra materialinė“⁸¹, - rašo Jeffrey I.Kripal. Kadaisė medicina ir astrologija buvo tolygios mokslo sritys⁸². Tačiau pamažu astrologija tapo ezoterika, nes paaiškėjo, kad ne visas jos tiesas galima patikrinti racionaliais moksliniais metodais. ASTROLOGIJA TAPO EZOTERIKA, KAI MATUOTI TIKROVĘ PRADĖTA RACIONALIAI. Šiandien filosofiniuose diskursuose, socialiniuose moksluose vėl atsiranda erdvės ne žmogiškoms būtybėms. Iš hierarchinės struktūros (su žmogumi pačioje viršūnėje), pamažu pereinama prie daugiadimensinės, kurioje kartu su *homo sapiens* egzistuoja kiborgai, kompiuteriai, bakterijos, gyvūnai. *Sympoiesis*⁸³, sako Donna Haraway, yra *sukūrimas su*, nes niekas nesukuria savęs savaime. Beje, ir nesunaikina.

Pere Lachaise kapinės

2020-aisiais X keliavo tarp miestų, bandydama geriau suprasti mirimo procesą, išgyventi patirtą netektį ir parengti geros mirties meno instrukcijas pritaikytas šiandienai. Mirimo meno tyrimas X verčia keliauti ne tik erdve, bet ir laiku. Kelionė ir judėjimas leidžia dalykus suprasti ne tik protu, bet ir kūnu, geriau suvokti sąsajas.

Taigi, kita stotelė - Paryžius. Šiame mieste 1908-aisias gimsta Simone de Beauvoir. 1964-aisiais ji išleidžia knygą *Labai lengva mirtis*⁸⁴ apie savo mamos merdėjimą. Ji aprašo išgyvenamą laiką ir erdvės kaitą: tai, kaip mamos merdėjimo kontekste atrodo Paryžiaus bulvarai, kaip jaučiasi laikas, kiek visoje patirtyje yra erdvės. Simone mama serga vėžiu, tačiau pati to nežino. Ji bijo mirties, bijo vėžio, ir vaikai bando apsaugoti ją nuo žinojimo. Žinojimas, nežinojimas, (ne)kalbėjimas ir diskomfortas supa mirštančios motinos lovą. Ji regi keistus sapnus, o pabudusi vaikų prašo „nedėti jos į dėžę“. Mirus, žinoma, ji patalpinama į kartsą ir palaidojama Pere Lachaise kapinėse.

⁸¹ Jeffrey J. Kripal, *The Flip* (London: Bellevue Literary Press, 2019), 38.

⁸² Alexander Fidora, „Divination and Scientific Prediction: The Epistemology of Prognostic Sciences in Medieval Europe,” *Early Science and Medicine* 18, no. 6 (2013): 517-535, žiūrėta vasario 26, 2019, <https://www.jstor.org/stable/24269302>.

⁸³ Donna Haraway, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (London: Duke University Press, 2016).

⁸⁴ Simone de Beauvoir, *Very Easy Death* (London: Pantheon, 1985).

Po šias Paryžiaus kapines X klaidžioja ilgai. Čia palaidota ir Simone Signoret - X močiutės mylimiausia aktorė. Mintimis X persikelia į senelių virtuvę. X vos keleri, ir čia ji geria arbatą. Nori į puodelį dėti cukraus, bet močiutė perspėja, kad „cukrus - baltoji mirtis“. Nuo šios dienos X niekada nebemaišys arbatos ir cukraus. CUKRUS YRA BALTOJI MIRTIS. Kapinėse, po kurias vaikšto X palaidotas ir Marx Ernst - menininkas siurrealistas. Jo mylimoji, Leonora Carrington, jam patekus į kalėjimą, iš cukraus pagamina kaukolę. Šį kūrinį palydi žodžiai „meilė gali paversti mirtį saldumu“⁸⁵. Mirtis, cukrus, meilė. Toks buvo pirmasis X susidūrimas su mirtimi. O gal - antrasis, nes du dalykai įvyko maždaug tuo pat metu. Toje pačioje senelių virtuvėje, prie įėjimo į svetainę stovėjo šaldytuvai. Vieną dieną X senelis vištai kirviu nukirto galvą. Pradžioje paukštis buvo gyvas, o paskui - nebegyvas. X mato, kad tokia deformacija kažką keičia iš esmės, bet kartu netiki, kad šis pokytis - nekoreguotinas. X vištos galvą įdeda į mažą medinę lovą lėlėms, o šią - į šaldytuvą. „Ataugs“, - pagalvoja. Niekas nepamena, kas su paukščio galva nutinka vėliau.

Praėjus keliems metams po šių įvykių močiutė sunkiai suserga. X tuo metu jau žino apie dievą ir maldos galią. Tiesą sakant - iš pačios močiutės. X žino, kad tikėjimas įgalina stebuklą, ir, kad močiutė gali pasveikti. Tad kas vakarą (labai svarbu nepraleisti nė dienos) X kalba visas iš eilės išmuktas maldas: „Angele sarge“, „Tėve mūsų“ bei „Sveika Marija“.

Tuo pat metu iš žurnalo X iškerpa ir suklijuoja popierinį paukštį. Dabar jis pakabintas ligoninėje, virš merdėjančios močiutės lovos. Greta jos - obuolių sėklų karoliai, suverti adata, o nuo cirkuliuojančio oro (kurio močiutei trūksta) paukštis sukasi ratais. Karts nuo karto močiutė vėduojama primityviais vaikiškais piešiniais (dažniausiai - religinės tematikos). Tie piešiniai, žinoma, nupiešti X...

Naktį, kai mirė močiutė, X buvo namuose. Sugrįžus artimiesiems X pasiteirauja, kas liko budėti prie močiutės. „Tokia teta“, - atsako mama. Naktį pabudęs/-usi iš miego X stipriai apkabina mamą, o ryte pasiteirauja „kur močiutė?“ Žvelgiant iš X mamos perspektyvos - močiutės ten nebuvo. Močiutės apskritai nebėra. X nustoja melstis ir kuriam laikui - tikėti dievu.

Bet šiandien X yra ir Pere Lachaise kapinėse ir ... prisiminimuose. Laiptai, vedantys prie Max Ernst urnos - šlapi. X paslysta ir nusikabaroja žemyn. Nėra nieko paveikesnio nei siurrealistiškas nusileidimas ant užpakalio keliaujant erdvėlaikiu. Tą pačią dieną X parašo scenarijų trumpam filmui „*Still Life*“.

P.s. prie močiutės ir močiučių istorijos grįšime ir pačioje pabaigoje.

---

⁸⁵ Alejandro Jodorowsky, and Marianne Costa, *The Way of Tarot: The Spiritual Teacher in the Cards* (New York: Simon and Schuster, 2004).

St Joseph's hospisas ir paukštis

X pradeda savanoriauti St. Joseph's hospise. Taip jo/jos gyvenime vėl atsiranda vaizdiniai su lovomis ir sunkiai sergančiais, paprasti piešiniai flomasteriais (šįkart kuriami ne X, o pacientų), rutina su arbata bei gėrimais palatose. X gyvenime vėl atsiranda paukštis. „Gyvūnai gimsta, yra sentimentalūs ir miršta. Tuo jie primena žmones”⁸⁶, - rašo John Berger esė „*Why to look at animals*”.

Per savo gimtadienį X sutinka Kanadietišką žąsį. Ji atsiranda lyg iš niekur ir „įsikuria” mašinų stovėjimo aikštelėje. Jau pirmojo susitikimo metu X žąsiai sušeria itališką „cannoli” (savo gimtadieninio deserto likučius). Taip paukštis prisiriša prie X, o X - prie paukščio („vienintelė tikra meilės frazė yra „ar tu pavargei”, - įsitikinusi italų rašytoja Elsa Morante⁸⁷). Toliau seka trys mėnesiai intensyvėjančios X ir žąsies draugystės. Pradžioje X prisibijo paukščio dėl grėsmingo plasnojimo sparnais. Tačiau taip šlubuojančiam sparnuočiui buvo paprasčiau judėti. Ryšys mezgasi ir stiprėja per maistą. Per avižas ir obuolius. Dabar žąsis X atpažįsta per nuotolį, atrodo, žino, kuriame namo aukšte gyvena. Paukštis ilsisi po langais, seka iš paskos. Meilė stiprėja, žąsies sveikata gerėja, šlubavimas silpsta. X, žinoma, beprotiškai įsimyli.

Vieną vakarą, kaip įprasta, X grįžta namo ir atsigula į lovą. Vos įmigus į X sapną įsibrauna paukščio klyksmas. X šoka prie lango. Jame - žąsies ir lapės akistata. Paukštis šaukiasi pagalbos. X pasileidžia laiptais žemyn, nuveja lapę, bet ši ir vėl atslūkina. X pirmą kartą patiria, ką reiškia tykojimas. Atrodo, kad su žąsimi susikalba be žodžių. Apie gyvenimą, mirtį ir meilę, ir kalba čia mažai kuo gali pasitarnauti. Pajutusi užnugarį, žąsis šoka į vandenį, kur yra saugi, ir nuplaukia. „Paprastai žąsys miega vandeny, o ne mašinų stovėjimo aikštelėje”, - vėliau paukščio elgesį komentuos veterinaras.

X ir žąsis priklauso tam pačiam būriui. Valandų valandas jie kaitinasi saulėje, maitinasi šilauogėmis, klausosi upės. Jau ne kartą drauge įveikė mirtį. Paukščio pagalbos šauksmas, lapė, X bėgimas laiptais žemyn dabar tapo kone kiekvieno vakaro rutina. Šioje konkrečioje istorijoje X tiki ne malda, o savimi. Žąsis tiki X. Lapė tiki sėkme.

Vieną rytą toje pačioje mašinų stovėjimo aikštelėje X randa žąsies galvą. Galva akivaizdžiai atskirta nuo kūno. Paukščio galva be kūno (kaip vaikystėje, kaip močiutės šaldytuve). Akimircai X apima siaubas (p.s. tai - šalutinis prisirišimo efektas, mat tai, prie ko prisiriši vėliau labai baisu prarasti). Tiesa, tik akimircai, nes netrukus jo/jos žąsis atlinguoja iš krūmo. Dabar tarp X ir alkanos žąsies - kitos žąsies galva. Negyva žąsies galva kone identiška gyvosios, tačiau paukštis, atrodo, į tai nekreipia nė menkiausio dėmesio. Nelabai toli dabar jau

---

⁸⁶ John Berger, *Why Look at Animals* (London: Penguin, 2009), 4.

⁸⁷ Vertinys iš italų kalbos, perpasakotas draugu.

matyti ir negyvosios žąsies kūnas. Negyva žąsis gyvai žąsiai nėra žąsis. „Ar tu - pavargei?“, - paklausia X žiūrėdamas/-a paukščiui tiesiai į akis.

18. *Žąsies galva*, 2018, Londonas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Tos pačios dienos popietę X sėdi tarp John ir Joe St.Joseph's hospise. Joe ant medžio lentelės flomasteriais piešia ežerą su gulbėmis. John nupiešia rudą dėžę, ant jos užrašo žodį „wood“.

Ludwig Wittgenstein kodas

„Nežinau, kaip su tyrimu judėti pirmyn, nes... ar įmanoma apie mirties meną kalbėti nepaliečiant metafizikos?“, - 2020 -aisiais pažįstamai prasitaria X. „Paskaityk Wittgenstein“, - išgirsta patarimą. X pradeda skaityti filosofo „Užrašus“ ir tada šį tą prisimena. 1993-aisiais Derek Jarman sukuria filmą „Witgenstein“, o 1994-aisiais miršta nuo AIDS. „Šioje vietoje aš vėl bandau išreikšti kažką, ko neįmanoma išreikšti“⁸⁸, - 1914-aisiais rašo Ludwig.

Savo teorijas Wittgenstein aiškina pasitelkdamas logines ir matematines kategorijas. Šio filosofo, kaip ir jo minčių, beveik niekas negali suprasti, nors kone visi sutinka, jog jis - genijus. Ką tai turi bendro su mirties menu? Tai, kad loginiai samprotavimai galiausiai priveda prie

---

⁸⁸ Ludwig Wittgenstein, *Užrašai*, (Vilnius: Pradai, 2001), 48.

metafizikos, prie kalbos ir savasties ribų. „Mano kalbos ribos reiškia mano pasaulio ribas”⁸⁹, - įsitikinęs Liudwig. Pasak filosofo, mistiškumo poreikis žmonėse atsiranda dėl norų, kurių mokslas negali patenkinti. „Mes jaučiame, kad net jei būtų atsakyta į visus galimus mokslo klausimus, mūsų problema net nebūtų paliesta”⁹⁰, - rašo jis. Metafizika, neįmanomybė, nepolinis pasaulio suvokimas ir fantastika yra būtini apmąstant būtį ir nebūtį. Tarp būties ir nebūties egzistuoja stebuklų laukas.

X mąsto apie tai, kad krikščioniškoje tradicijoje dievas egzistuoja trijuose asmenyse: dievas tėvas, dievas sūnus ir dievas šventoji dvasia. Mergelė Marija taip pat egzistuoja daugiau nei vienoje versijoje (Dievo Motina, Mergelė Marija, Gvadalupe Mergelė, Madonna del Carmine, Madonna dell’Arco, Madonna delle Grazie, Madonna della Fertilità ir t.t.). Į ką, be pagoniškos pasaulėžiūros, nurodo toks asmens išskaidymas? Ar atvaizdai kažkaip išlaisvina iš kalbinio pasaulio suvokimo? 1914-ais Liudwig svarsto, kaip įmanoma, jog šiluma gali būti traktuojama ir kaip medžiaga ir kaip judėjimas⁹¹. O kas, jei „dalykai” gali egzistuoti daugiau nei vienu būdu, vienu metu, nelinijiniame laike? „Yra dualizmas, teigiami ir neigiami faktai, kuris man neduoda ramybės. Juk negali būti tokio dualizmo. Tačiau kaip jo išvengti?”, - užrašuose pasižymi Ludwig⁹². X pradeda suprasti kai kurias filosofo mintis, pavyzdžiui, „žodžiai yra tarsi plėvelė ant gilaus vandens”⁹³.

Apmąstydamas Ludwig mintis X prisimena vieną filmo herojų. Jis yra ir herojus, ir „uraganas” (kažkieno panaudota metafora charakteriui nusakyti), jis yra žmogus ir pelenai. Šiuo metu filmo herojus yra pilkoje dėžutėje, vienoje Londono muzikos studijoje. Jo istorija yra pretekstas X mąstyti ir rašyti apie tai, kaip numirti. Filmo herojus miršta 2017-ais ir pasivertęs *uraganu Irma* nusiaubia Floridą. Į filmą, kurį apie Saulių sukūrė X, nepateko paskutinysis interviu. Čia iššifruota dalis to, kas nepateko į filmą.

„Tai kas mum dar liko pakalbėt?”

„Sakėt yra penki dalykai...”

„Five things... are left to talk about. Penki dalykai. Kuriuos norėčiau... ar prisiminti, ar pamiršti? So... penki dalykai. Penki pamiršti dalykai. Penki pamesti dalykai. Būtų... I lost... So... No, let me concentrate... Penki dalykai. Penki pamiršti, penki pamesti dalykai... Vienas būtų, turbūt, šalis, kuri man priklauso... antras būtų.. Mmm... I guess I look like Mike Oldfield during his first interview. Antras būtų giminės, artimieji. Trečias būtų... galbūt... daleiskim... meilė... išbarstyta meilė. Išbarstytas pamestas jausmas dėl... Jausmas priklausyti kažkam, kažkur, dėl kažko... Aišku, vienas skaudžiausių pamestų dalykų tai būtų mama, kurios jau nebėra ir suvokus šitą faktą sunku apsibrasti... arba sunku suvokti... tą pasaulį, aplinką, kurioj gyvenu. Tarytum su tuo netekties jausmu... jis tiesiog tęsiasi. Tęsiasi netekimo jausmas, nes tai...gali skambėt kaip...

---

⁸⁹ Ibid p.72

⁹⁰ Ibid p.74

⁹¹ Ibid p.55

⁹² Ibid p.49

⁹³ Ibid p.76

rezonansas, kuris apima, paima vis daugiau....netekties... nes tai yra rezonansas, kuris maitinasi netektim. Taigi jeigu tai galiausiai ir yra netektis.. ir... suvokimas, kad tu... kad aš... galiausiai... neteksiu visko... nes... viskas ir yra netektis... tai tarsi savotiškas lygybės ženklas. Viskas = netektis. Ir aš kažkur tarp tų dviejų vandenių, sakykim.... Tačiau nepaisant to, aš turiu žinoti, gal net labiau turiu jausti, kad šitas gyvenimas yra varomas meile. O ir yra dalykų dėl ko verta mylėti... vėl kalbu apie save daugiau... “

„o dideli ir maži netekti dalykai...”

„tai vėlgi daugiausia... visi... jausmai... ar tai.. maži, bet reikšmingi dalykai. Kurie gal... jie yra... tik galbūt... prasmė jų... šiek tiek pakitus. Mažumėlę atšalę jausmai. Nutolę namai... Paskendusį meilė. Tu gali matyti tiktai... Tu gali matyt tik... viršūnę... viršūnę ledkalnio. Tik tiek tu gali ir numatyt. Po lytim besislepiantis jausmas ir tai... netektis... beribis, kankinantis jausmas surasti, atrasti dėl ko, dėl ko tu pirmiausiai, aš pirmiausiai, atsisakau dalykų, kuriuos, galbūt, myliu, ar žinau, kad aš juos turiu... „each man kills the things he loves⁹⁴...”

2015 Londonas

Apie dokumentinio filmo personažo mirtį X sužino iš „Facebook”. Paskutinis jų susirašinėjimas 2017 - ais yra maždaug toks: „sekmadienį galim susitikti”. Nesusitiko. Per laidotuves X verkė ne personažo (tiksliau sakyti būtų - bičiulio), o savęs. „Iš tikrųjų egzistuoja tik viena pasaulio siela, kurią aš pirmiausia vadinu savo siela ir tik jos dėka aš suvokiui tai, ką vadinu kitų sielomis⁹⁵”, - svarso Wittgenstein. Ir galiausiai priduria: „su mirtimi pasaulis nepasikeičia, bet liaujasi būti⁹⁶”. Atsiveria tuštuma, sulėtėja laikas. „Mirusi” ir „prisikėlusi” bestselerio „Dying to be me” autorė Anita Moorjani sako, kad mūsų kūnas bei žemiškoji patirtis tėra dvidešimt procentų tikrovės⁹⁷. TIK 20 PROCENTŲ.

Kiaušinis ir kaukolė

Neapolis 2020 - ujų rudenį. Antroji viruso K banga. Miesto gatvėmis plaukia žmonių minios. Jų veidai uždengti kaukėmis. „Šis virusas keliauja žmogiškųjų nuodėmių pėdsakais”, - mąsto X žiūrėdamas/-a Dantės skulptūrai į akis. „Jis plinta per užterštumą”, - mieste šnibzdasi neapoliečiai. Tą vakarą X pradeda skaityti „Inferno”. Dantei trisdešimt dveji. Išėjęs pasivaikščioti miške jis sutinka Vergilijų⁹⁸. Poetą. Šis jį nuveda į pragarą. Septynios mirtinos nuodėmės: puikybė, gobšumas, pavydas, pyktis, gašlumas, rajumas, vangumas. Tai - pragaro ratų

⁹⁴ Gavin Friday and the Man Seezer, „Each man kills,” video, YouTube, žiūrėta rugsėjo 20, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=GBnru7peSHw>.

⁹⁵ Ludwig Wittgenstein, Užrašai, (Vilnius: Pradai, 2001), 72.

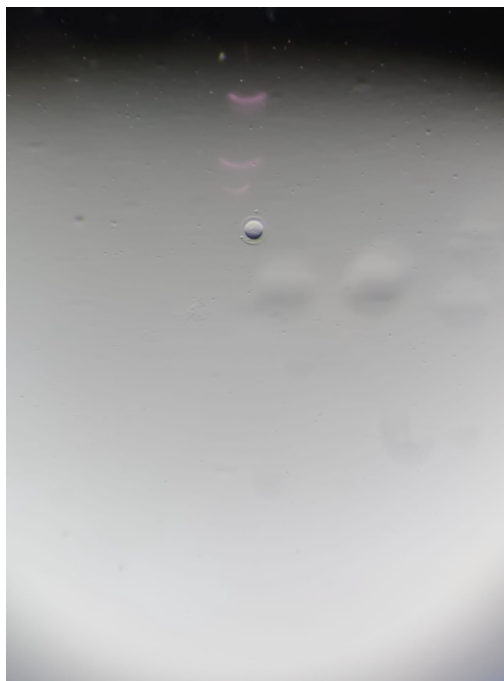
⁹⁶ Ibid p.106.

⁹⁷ Nita Morjani, „The Law of Attraction and Tip of the Iceberg,” video, YouTube, 2018, žiūrėta lapkričio 1, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=oYdyCGwWwZY&t=1428s>.

⁹⁸ Dante Alighieri, *Inferno*, (London: Collins Classics, Harpers Press, 2011).

architektūra. „Dieviškąją komediją” Dantė rašo iki pat mirties 1321-aisiais. O kur Dantė yra dabar?

Neapolio centre stovi „kiaušinio pilis” - *Castel dell'ovo*. Pasak legendos, poetas, Dantei parodęs pragarą, po šia pilimi paslėpė kiaušinį. Šis kiaušinis pilies požemiuose išsilaiko amžių amžius ir tampa vienu iš miesto gerbūvio simbolių. VERGILIJAUS KIAUŠINIS VIS DAR YRA PO PILIMI. „Vergilijau, parodyk ir man tai, ką parodei Dantei. Parodyk man kiaušinį ir pragarą”, - pagalvoja X. Kiaušinis yra būties talpykla. Pragaras - nebūties. Bet kas - per vidurį? „Ar žinai apie Averno ežerą”, - X klausia vaikiškų knygų iliustratorė, dovanodama Louise Gluck poezijos knygą⁹⁹ tuo pačiu pavadinimu. Romėnai tikėjo, kad Averno ežeras (Avernus) - vartai į pragarą.

19. Iliustracija iš laboratorijos, *Pelės kiaušinėlis*, 2018. Klaudijos Daugėlaitės nuotrauka.

X atsiduria Santa Maria della Sanità, prie įėjimo į San Gaudioso katakombas. Po šia barokine bažnyčia - krikščionių laidojimo rūšiai, įkurti dar V a. pr. kr. Dešinėje - krauju pasruvęs Kristus, kuris niekam nekelia per didelio diskomforto. Neapolis išgyveno ne vieną pandemiją, o Vezuvijus kadaise sunaikino Pompėją bei Harkulaną paversdamas šiuos miestus didžiausiu Romos imperijos kultūriniu kapinynu. Šie greta stūksantys gamtos ir kultūros paminklai - priminimai apie gyvenimo ir būties laikinumą. Bet grįžkime į bažnyčią, į San Gaudioso katakombas, kur gidas lankytojus perspėja: „tik nesilieskite prie sienų: jos padengtos freskomis. Freskos yra net ten, kur nėra matomos”. X pradeda apsibrasti su mintimi, kad dalykai „yra” net ir tada, kai nėra matomi.

---

⁹⁹ Louise Gluck, *Averno*, (Napoli: Liberia Dante e Descartes, 2019).

Pasakojimas yra laiko mašina. Gidas Neapolio turistus perkelia į XVII amžių, kur katakombose freskas tapo menininkas Giovanni Balducci. Tapytojas manieristas atsisako darbo užmokesčio tam, kad vėliau pats būtų palaidotas tarp vietinių aristokratų. Tai - didžiulė prabanga XVII a. Neapolyje. Bažnyčiai mokamos sumos už *cantarelle* (*kūno džiovinimo*) ir kaukolės *eksponavimo* praktikas prilygsta milijonams. Tokia investicija - tinkamas pasiruošimas mirčiai ir tiesioginis bilietas į rojų. Per bažnyčios grindyse esančią angą mirusieji nuleidžiami į požemius, kur katakombose, išskaptuotose *tufo uolienoje* darbuojasi *schiatamuorto*. Mirusių kūnus jis susodina į uolienos angas, po jais sustato dubenis, į kuriuos subėgs irstančių kūnų skysčiai. Štai tokia skeletonizacijos praktika vadinama *cantarelle*. *Schiatamuorto* (dažnai - nuteistasis) darbuojasi neilgai, nes pats miršta paveiktas bakterijų, ligų, irstančių kūnų kvapo ir siaubo. Kūnams suirus, kaulai surenkami ir sudedami į mažas angas uolienoje, o kaukolė įmūrijama į sieną. Likusį stilizuotą skeletą nutapo Giovanni. Po mirties ir jis pats tampa meno kūrinium - vieninteliu katakombose eksponuojamu menininku. „Giovanni... Ar taip ilgai dirbai dykai norėdamas patekti į rojų, ar trokšdamas išlikti matomas, tarp turtingųjų?“, - mintyse menininko klausia X.

20. *Freskos*, San Gaudioso katakombos, 2020, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Atrodo, kad Neapolyje yra erdvės žinojimo ir patirties trūkiams. Šio miesto architektūra sukurta iš vulkaninės kilmės uolienos, kuri yra tvirta, bet kartu - „porėta“. Miesto bendruomenė

turi būdus „tvarkytis” su ateities nenuspėjamumu. Be jau anksčiau minėto kiaušinio po pilimi, neva saugančio miesto gerbūvį, Neapolį saugo ir Šv. *Gennaro stebuklas*. Dukart per metus išdžiūvęs šventojo kraujas virsta skysčiu. Tai - ženklas, kad miesto laukia geri metai. Stebuklas „atliekamas” viešai, miesto katedroje. Beje, Neapolis turi apie penkiasdešimt miestą globojančių šventųjų. Jo gatves bei namus gyventojai puošia rūpintojėliais. Kartais greta šventųjų atsiduria ir futbolininkas Maradona, aktorius Toto bei mirę miesto gyventojų artimieji. Mirtis, ritualai, žaidimas ir stebuklai čia susipina į vieną, kas lengvai į „kitą”. Fikcija susipina su patirtimi.

Fontanelle kapinėse - daugybė neidentifikuotų palaikų, negavusių paskutinio patepimo ir dėl to, krikščionišku įsitikinimu, nepatekusių į dangų. Tai - pandemijų aukų kaulai. Tai sukuria pretekstą *skull adoption* praktikai. Tai - simbolinis kaukolės prieglobstis, kuriuo dažniausiai užsiima miesto moterys. Priglobta kaukolė valoma, už ją meldžiamasi. Tačiau besimeldžiantys taip pat prašo, kad į rojų galiausiai patekę kaukolės savininkai taptų tarpininkais tarp jų bei dievo, ir padėtų išpildyti kokį žemišką norą (darbo, vyro, vaiko). X taip pat norėtų „priglausti kaukolę”, bet, deja, yra netinkamame laikmetyje. *Fontanelle* kapinės uždarytos dėl pandemijos, o *adoption* praktika, bent jau oficialiai, nebeegzistuoja. „Francesca, ar gali man išstatuotuoti kaukolę?”, - kaimynės paklausia X. Ši sutinka. Žinojimo ir galėjimo spraga greitai užpildoma vaizduotės. Tas galioja visai mūsų rūšiai. Platono uolos metafora yra ir beprotybės metafora. Bet ar tikrai tai, kas yra už mūsų asmeninės patirties ribų yra beprotybė?

21. *Francesca tatuiruoja kaukuolę*, 2020, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
22. *Laboratorijoje, dirbtinai apvaisintame vištos kiaušinyje pradeda plakti širdis*, 2018, Vokietija, Klaudijos Daugėlaitės nuotrauka.

Kelionė laiku atgal. Kaunas, 2020 pavasaris. Pirmoji viruso K banga. X skaito „Knygą apie San Mikelę”, parašytą švedų gydytojo Axelio Muntės. Pirmąkart ji išleista 1929-aisiais. Gydytojo memuarai pasakoja apie choleros epidemiją Neapolyje, žemės drebėjimą Mesinoje, vietinių garbinamus šventuosius. „Mano galva nusviro ant švento Pranciškaus peties. Aš buvau miręs ir pats to nežinojau”¹⁰⁰, - savo paties mirties aprašymu kūrinį baigia A.Muntė. X užverčia knygą ir eina kavos. „Tai - mano mėgiamiausia knyga”, - sako X mama glostydama šunį. Šuo pakelia akis į X. A. Miuntė savo knygoje kalba apie gyvūnus. Paukščiai, beždžionės, šunys yra tokie pat svarbūs kaip ir anglų aristokratai. Šuo pašoka ir lodamas leidžiasi prie balkono. Ten lizdus nesėkmingai bando susukti balandžiai.

Tų pačių metų rudenį, Neapolis, Quartieri Spagnoli. Pakelėje sujuda sužeistas balandžio jauniklis. „Tikriausiai iškrito iš lizdo”, - pagalvoja X. Apsuptas šiukšlių, mopedų ir chaoso, besiblašantis paukštis pasmerktas myriop. X nusprendžia nesikišti, palikti viską likimo ir gamtos valiai. Tiesa, dalinai. Įkelia balandį į greta esantį tuščią kibirą (kad būtų saugiau) ir eina gerti kavos. Po trijų valandų balandis vis dar kibire, tačiau dabar - apsuptas šiukšlių. X graužia sąžinę. Išima paukštį iš kibiro, vėl padeda ant žemės. Palieka... grįžta, nusprendžia paukštį parsinešti namo. Visi bandymai jauniklį išmaitinti - nesėkmingai. Neapolyje nėra institucijų, padedančių sužeistiems balandžių pamestinukams. Naktį paukštis pradeda blaškytis. X žino, kad jis neužilgo mirs. Paima balandį į delnus, nuo kurių šilumos šis apimsta. John Berger rašo, kad gyvūnai pirmą kartą į žmogaus vaizduotę pateko kaip „žinių” bei „pažadų”¹⁰¹ nešėjai. Paryčiais paukštis miršta paprasta paukščio mirtim. „Mirtis visuomet yra mūsų pašonėje”, - 1970-aisiais rašo antropologas Carlos Castaneda. „Paukščiai geriau nei žmonės moka keliauti erdve, laiku ir gyvenimais”, - pagalvoja X ir prisimena budistų vienuolio pasakojimą apie tai, kaip sužeistas mirštantis paukštis patyręs švelnumą atgimsta žmogumi¹⁰².

Antropologė Mayanthi L. Fernando 2019 skaito paskaitą „SuperNatureCulture”, kurioje kalba apie nežmogiškuosius kultūros elementus¹⁰³ bei katės vaiduoklį, pastūmėjusį ją epistemologinio trūkio link. Ji pabrėžia nebesanti tikra dėl to, „kas yra mirtis”, tačiau per savo patirtis suvokianti sekuliarumo epistemologinius ribas. Pasak jos, moderus žmogus atskirtas ne tik nuo natūralaus, bet ir nuo mistinio pasaulio. Šiame kontekste post-humanizmo projektas, kreipiantis dėmesį į „ne žmones”, gali būti suvoktas kaip akytas, post-sekuliarus projektas. Ji kalba apie žodį „uncanny” (keistas, baugus), ir tai, kad akistatoje su globaliniu atšilimu, at tiesiog - kitu gyūnu, mums nejauku ne todėl, kad šios situacijos neatpažįstame, bet todėl kad prisimename tai, nuo ko nusigręžėme. Tyrėja domisi kodėl, pavyzdžiui, apie islamiškoje tradicijoje egzistuojančius džinus rašantis antropologas nesulaukia tokio pat akademinio pasaulio

---

¹⁰⁰ Axel Munthe, *Knyga apie San Mikelę* (Vilnius: Alma Littera, 2015), 436.

¹⁰¹ John Berger, *Why Look at Animals* (London: Penguin, 2009), 4.

¹⁰² Setti Wessels, „Sketch of an Excellent Man (Pa Auk Sayadaw - with Chapters 030117)”, video, YouTube, 2017, žiūrėta 23 rugsėjo, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=0Kp5ivSfYSO&feature=youtu.be>.

¹⁰³ Mayanthi L. Fernando, „SuperNatureCulture: Human/Nonhuman Entanglements beyond the Secular,” video, YouTube, žiūrėta spalio 30, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=OBBKeXlq2Lw>.

palaikymo, kaip apie *nežmogiškuosius aktorius* (non-human actors) rašantys teoretikai. Kodėl mums lengviau priimti faktą, jog egzistuoja nematomos bakterijos, nei džinai?¹⁰⁴ Savo pristatymą, kupiną abstrakcijos ir mistinių patirčių nupasakojimų, ji baigia žodžiais: „galvokite, ką norite”.

Ars Moriendi moko sukurti erdvę tam, kas egzistuoja už žmogiškosios patirties ribų, ir tai integruoti į (besibaigiantį) gyvenimą. Kartu *Ars Moriendi* suteikia viltį, žada būties lengvumą mainais į susitelkimą ir atsakomybės prisiėmimą už artėjančią patirtį. Malda suteikia kryptį minčiai, įgalina transformaciją. Malda yra meditacija. Niekas nesibaigia su žmogiška patyrimine tikrove. Egzistuoja poros, erdvės ir trūkiai. Tie trūkiai tarnauja žmogui, bendruomenei, kultūrai. Tikėjimas suteikia viltį, primena apie abipusę priklausomybę nuo to, kas gamtiška ir kas - antgamtinė. „Galvokite, ką norite”, - mintyse Mayanthe L. Fernando cituoja X.

P.s.p.s. X pagalvoja, kad prekyba pomirtiniu gyvenimu kažkuo primena NFT. Perki ne daiktą, bet koordinates, ir gauni - tik pirkimo patirtį.

Mirties pavidalai

Šiek tiek apie skirtingus mirties pavidalus fikcijoje bei tai, kaip šie siejasi su mirties patirtimi. X žūri Ingmaro Bergmano filmą *Septintasis antspaudas*¹⁰⁵ (1957), pasakojantį apie maro epidemiją ir jauną viduramžių riterį, su mirtimi žaidžiantį šachmatais. Kaskart ją aplošęs, riteris išlošia laiko. Mirtis čia panaši į vienuolį, apsigabusį skraiste, jo intensyvus žvilgsnis ir ramuma dvelkia anapusybe. Wim Wenderso filme *Šaudymas Palerme* (2008) mirtis medžioja išsekusį fotografą. Čia ji - baltai apsirėdęs džentelmenas, tarsi mafijos bosas apsiginklavęs šaunamaisiais ginklais. Monty Python serialo „Gyvenimo prasmė” VIII dalyje mirtis vaizduojama kaip giltinė (*Grim Reaper*), nešina dalgiu ir įsiveržusi į vakarienę. Mirtis susirinkusiesiems demonstruoja savo antgaminius gebėjimus, o vakarienės svečiai vis neigia tai, ką mato ir girdi. Atrodo, kad mirties pavidalas fikcijoje yra kontekstualus, tačiau taip pat - minimalistinis. Mirties akivaizdoje nebelieka triukšmo, esmė yra detalėse.

Prie X lovos - kavos staliukas. Ant jo - knyga apie geros mirties meną¹⁰⁶. Čia kalbama apie priešmirtines vizijas. Čia rašoma apie „lankytojus”, kuriuos likus kelioms savaitėms iki mirties regi sergantieji. Kaip ir mirties atvaizdai fikcijoje, šios vizijos priklauso nuo kultūros ir gali būti kontekstualios. Ištyręs 102 atvejus ir 118 vizijų P.Fenwick teigia: dažniausiai mirštantieji mato tėvus (28 atvejai), nežinomus žmones (20), tiesiog sveikinas, pozityviai kažkam atsako, bet nekalba (17), regi kitus artimuosius (17), sutuoktinius (16), brolius ir seseris

---

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ingmar Bergman, *The Seventh Seal*, 1957, video, YouTube, žiūrėta rugsėjo 15, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=mbgiWPJLSsM>.

¹⁰⁶ Elizabeth Fenwick and Peter Fenwick, *The Art of Dying* (London: Continuum, 2008).

(11), senelius (3), angelus (3), draugus (3). Šis reiškinys - transkultūrinis, bet veikiamas kultūrinės simbolikos. Šių vizijų vaidmuo visuomet yra tas pats - pranešti, apie artėjančią mirtį, bei nuraminti¹⁰⁷. Su šiais „lankytojais“ mirštantieji taip pat gali šiek tiek pasiderėti (panašiai kaip riteris Bergmano filme), t.y. susitarti dėl „išėjimo“ laiko, paprašyti, kad jie grįžtų kiek vėliau (pavyzdžiui, po anūko gimtadienio). Šių vizijų neįmanoma suprasti nepatyrus, tačiau galima jomis tikėti ir iš jų mokytis.

23. Ingmar Bergman, *Septintasis Antspaudas*, 1957, Švedija, stop kadras su mirties atvaizdu filme.

Tad kaip šias patirtis integruoti į žinojimą? Vienas būdas - per fikciją, tačiau ši turi savo ribas. Pasakomis tikime tol, kol jos saugiai patalpintos įsivaizduojamybės skyriuje. Daug sudėtingiau su stebuklais, ir tais momentais, kai neįmanomybė paliečia patirtį. Jeffrey J. Kripal knygoje „*The Flip*“ aprašo daug keistų reiškinių, susijusių su nuojauta, mirtimi, ženklais ir vizijomis. Jis teigia, kad Vakarų intelektualinė istorija laviruoja tarp platonizmo ir aristotelizmo tradicijų, t.y. tarp išvalgų filosofijos, išsisknijusios mistikoje ir patirtyje¹⁰⁸ ir empirinio racionalizmo, kuris žinias paremia jusline informacija ir formaliąja logika. Kelis pastaruosius šimtmečius, su moderniu mokslu, dominavo ir racionalusis empirizmas. Tačiau pasak autoriaus sprendimas nėra vienas ar kitas modelis, o greičiau jų sintezė, šių dviejų žmogiškojo žinojimo formų sąjunga¹⁰⁹. Autorius teigia, kad dabar viskas priklauso nuo to, ar, iš esmės, galime atsilaikyti prieš „arba - arba“ sprendimus, t.y. dualumą, ar sprendimas gali būti „ir, ir“. Panašiai kaip su Platono uolos metafora, kur žmogus, niekada nematęs šviesos negali suprasti šešėlio. Per tikėjimą žinojime atsiranda erdvės ne tik įsivaizdavimui, bet ir žinioms, informacijai, esančiai už mūsų patirties ribų.

Mirties grėsmė asocijuojasi su vizualiniu ir kt. triukšmu.

Mirties akivaizdoje nebelieka triukšmo, svarbu susitelkti.

¹⁰⁷ Seminaras: „Embracing Death and Dying Day - A Celebration of Life through Reflection on Death,“ surengtas lapkričio 23, 2019, Kagyu Samye Dzong, Tibeto budistų centre Londone.

¹⁰⁸ Jeffrey J. Kripal, *The Flip* (London: Bellevue Literary Press, 2019), 46.

¹⁰⁹ Ibid p.47.

*Kai kurių mirties aspektų nesuprasime nepatyrę (mirties negalima surepetuoti)
Jai ruoštis galime klausydami to, ką pasakoja kiti*

X - juodojoje skylėje

X yra ji. Naujieji metai. 20 tampa 21. 2021. X išeina iš namų, eina nuo kalno, lipa aukštyn, tada - žemyn. Nesibaigiantis judesys. Kelias be pabaigos. „Visada tiesiai” sako italai (kai galvoje turi paprasčiausia „pirmyn”). Gimimas, pasak Monikos Renz, yra vienakryptis procesas. Mirtis, kita vertus, judėjimas pirmyn ir atgal. „Bet pirmyn - atgal tarp ko?”, - galvoja X ir eina toliau. „Tarp egzistencinių plotmių, tarp karalysčių (*realms*)”, - interviu sako sielos pribuvėja. Kai sieloje nešiojamės mirtį dažnai grįžtame prie mitinio mąstymo. Fikcija suteikia formą. Fikcija yra tiesa? „Yra toks anekdotas”, - laiške rašo pažįstamas Tomas (jis taip pat domisi mirtimi). Anekdotas - apie du draugus, kurie sutarė, kad po mirties vienas praneš kitam, kaip yra anapus. Esą tas, kur mirė pirmas - atėjo pas antrą ir sako: „nėra taip, kaip manei tu. Bet nėra ir taip, kaip maniau aš”. „Mirtis neegzistuoja”, - rašo psichiatrė Elisabeth Kubler - Ross. Ji leidinyje „*On Life after Death*” rimtu tonu nupasakoja susitikimą su prieš šešis mėnesius mirusia moterimi, kuri, neva, grįžta jos įtikinti nemesti darbo. „Galimi du variantai”, - svarsto X, - „Elisabeth išprotėjo, arba - suprato kažką, ko mes nesame pasirengę suprasti”.

Sapnų jogos meistrai tikina, kad pasiekus tam tikrą meistriškumo laipsnį realybėje galima daryti tą patį, ką ir sąmoninguose sapnuose. Taip keliaudama pirmyn - pirmyn atgal X aplankė daug skirtingų minčių, vietų ir akimirų. Bet dabar - atgal į Naujuosius, ten, kur yra X kūnas, kur priėjusi jūrą ji sutinka Y ir kur yra juodosios skylės paribiai. Tarsi matematinės ašys X ir Y kuria patirties bei miesto geografiją. Y taip pat patinka žvelgti į mirtį. Pavasarį ji praleido kartoniniame pačios sukonstruotame balkone. Sėdėjo miesto gatvėse ir piešė mirusiųjų portretus iš nuotraukų, kurias jai nešė netektis patyrę žmonės. Pradžioje Y piešė už pinigų, tada - už maistą, ir galiausiai - už dyką. X ir Y kartu sulauks 2021-ųjų. Miestas bus kupinas garso ir fejerverkų. Gatvėse nebus žmonių, bet tiek X, tiek Y žinos, kad kiekvienas fejerverkas reiškia mažiausiai vieną kažkur esančią sielą.

Ilgai žiūrėję į jūrą X ir Y galiausiai pamato plaustą. Jis panašus į *toast* - paskrudintą duonos gabalą, ir prie kranto parištas virve. „Plaukiam?” - paklausia Y. X sutinka ir jos atsiduria ant plausto, naujų metų naktį. O kas jei šis plaustas - į anapusybę, lyg keltas per užmaršties upę? Kur galima nuplaukti plaustu, priešvartuotu prie kranto? Priklauso nuo to, ar kelionė - kūnu ar protu. Y uždega bengališkas ugneles. Beveik viskas atrodo juoda. „Viskas atrodo juoda, kai atspindima mažai šviesos. Blėstanti šviesa sukuria šešėlius. Taip suprantame, kad tamsa nėra spalva, tiesiog šviesos nebuvimas”¹¹⁰. X ir Y plaustas iriasi įstrižai, o gal pusrutuliu, visada - į

---

¹¹⁰ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour* - June '93 (London: Vintage Classics, 2000), 74 of 279.

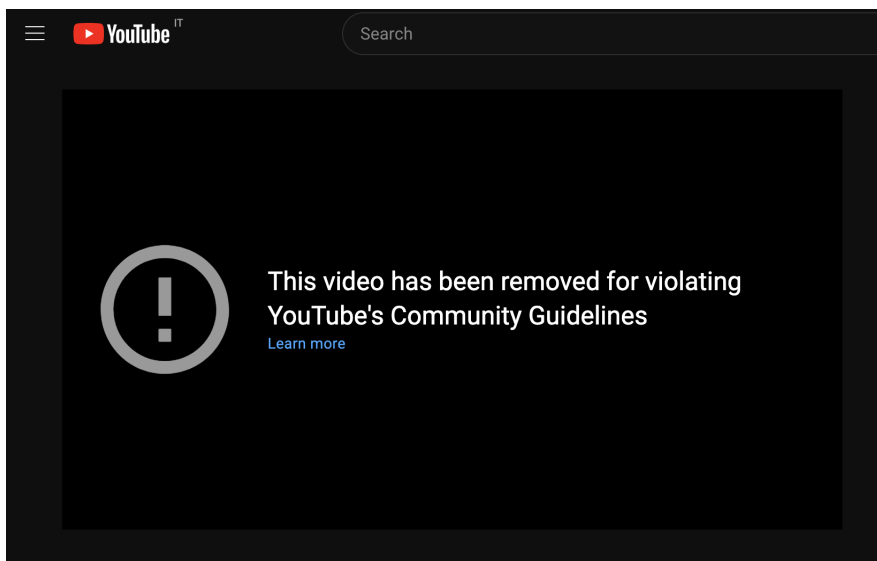
niekur. Vidurnaktis. Jūros bangavimas ir fejerverkų sproginiai. Peržengta riba anapus. Peržengta riba į naujus metus. X dabar - kitoje pusėje. Gimimo ir mirties slenksčius paprastai peržengiame vieni, nebent... labai (ne)pasiseka.

X galvoja, kad visa yra kažkaip susiję su juodosiomis skylėmis. Reikia surikiuoti padrikas mintis. Pasak Leonard Susskind, kuomet žuvelė Alice peržengia kritinę ribą skiriančią šiaupusybę ir anapusybę - ji nieko nepajunta. Jai atrodo, jog egzistuoja toliau. Ties juodosios skylės riba - neįvyksta nieko. Tačiau išoriniam pasauliui žuvelė Alice nustoja egzistuoti. Ta riba - tarsi sukury, tarsi trūkis. Tai - juodoji skylė. Ar gali būti, kad X - juodojoje skylėje? Juodosios skylės savyje talpina informaciją. Fizikos dėsniai byloja, kad informacija niekur neišnyksta. Keičiasi tik tai, ką galime suvokti juslėmis? X egzistuoja sau, bet nebeegzistuoja Y. Vienas, du trys. Įsisiūbuoja bangos vandeny. Vienas, du trys. X prisimena žaidimą, kurį mėgdavo žaisti su naujais pažįstamais. „Apibūdink vandenį. Apibūdink sieną“. Vanduo - gyvenimo metafora. Siena - mirties. Apibūdinimas nusako naujo pažįstamo nuostatas bei požiūrį į šiuos reiškinius. Tiksliau - turėtų apibūdinti. Bet grįžkime prie juodosios skylės ir hologramų teorijos. Prie jūros dabar yra tik Y, nes X - juodojoje skylėje.

Kita situacija. Y pakviečia X aplankyti „energetinę vietą“. Kopia į kalvą, klaidžioja gatvėmis, klaidžioja žvilgsniais. Praeiviai, kaukės, policijos nuovada, gatvėje džiūstantys rūbai, balkonai su kanarėlėmis. Atsiveria miesto panorama. Leidžiasi saulė. Y ir X geria sultis „Kubuš“. Ir „Kubuš“ ir saulėlydis yra oranžinės spalvos. Remiantis jau minėto fiziko, Leonard Susskind apmąstymais, juodosios skylės yra nepaprastai sunkios, nes savyje talpina informaciją. Informacija egzistuoja vienetais. Jos paviršius nepaprastai karštas, tad viskas, kas kontaktuoja su jos paviršiumi - išsiskaido. Laikui bėgant juodosios skylės traukiasi. Vadinasi - vėsta? Praranda informaciją? Ar informacija išnyksta, išgaruoja, ar tiesiog - pakeičia formą? Atrodo, kad informacija yra ne juodosios skylės viduje, o jos paviršiuje. Tad kas nutinka X, kuomet ji pasiekia juodosios skylės ribą? Žvelgiant iš Y perspektyvos, pasiekusi juodosios skylės ribą arba paviršių, X išsiskaido. Juodosios skylės paviršius yra itin karštas. Bet Y juslės ribotos, informaciją ji suvokia savame laike, su savais jutiminiais ribotumais. X neišnyksta. Arba tiksliau - ir išnyksta ir neišnyksta. Tiek viena, tiek kita juodųjų skylių teorijoje yra teisinga. X vienu metu ir egzistuoja ir neegzistuoja (priklausomai nuo X ir Y perspektyvų bei juslių). Priešingos teorijos gali ko-egzistuoti. Visata ir dievas yra nepoliniai. „Kubuš“ sultys yra oranžinės tik dienos ir saulėlydžio metu. „O naktį?“, - galvoja Y. X yra juodojoje skylėje.

Tačiau tarkime, kad X kažkoku būdu sugeba grįžti atgal. Atgal į Y jutimų sferą. Gyvenimas teka sena vaga: pasivaikščiojimai, kalbos, kopimas aukštyn ir žemyn, miesto triukšmas, kvapai, spalvos, pasaulio suvokimas juslėmis. Šįkart X nusprendžia savanoriškai

iškelti anapus. Visa tai nufilmuota ir įamžinta „YouTube“. Kalba - apie eutanaziją. X nusprendžia mirti per savo gimtadienį, liepos 29-ąją¹¹¹.

24. Vaizdas iš YouTube, panaikintas anksčiau egzistavęs autanazijos video, 2022, stop kadras, Simona Žemaitytė.

Atvyksta į centrą, kur dirba Y. Ši jau nupirkusi mirties mikstūrą ir šokoladą, viskas, kaip visada, pagal protokolą. Atvyksta X, pasidabinusi išėiginiais drabužiais. Atsigula į lovą. Y ją supažindina su procedūra ir kelis kartus pakartoja, jog išgėrusi mikstūrą X mirs. Ji sako, kad viską puikiai supranta. Y paduoda nuodus X. Nuo išgėrimo iki mirties - vos kelios minutės. X klauso muzikos pagal savo pageidavimą. Ją labiau jaudina muzika, o ne mirtis. X be ceremonijų išgeria mikstūrą. Ji - karti. Y jai paduoda šokolado. Ir dar kartą - šokolado. „Atsargiai, šokoladas gali ištepti palaidinę!“ - sako X ir priduria: „jei pradėsiu seilėtis - nefilmuokit“. Ji seilėtis nepradeda. Miršta paprastai ir greitai. Jokių kančios požymių. Viskas. „Mirtis tokia prasminga ir tokia bereikšmė“, - rašo X pažįstama. Tačiau ar X mirė išties ar mirė prieš kamerą? X mirtis dabar - internete. O kur yra X? „Mirtis tėra tranzicija iš šio pasaulio į kitą egzistenciją, kur nėra skausmo ir nerimo. Visos nuoskaudos ir kartėliai išnyks, ir vienintelis dalykas, kuris gyvuos amžinai yra meilė“¹¹², - rašo Elisabeth Kubler - Ross. Oi, bet atsukime juostą atgal. Tarkime, Y užsuka pas X ir atsineša šokolado. Ant stalo - Derek Jarman knyga „Chroma“. Kūrėjas ją rašė prieš mirtį. X skaito: „kad sušildytų, mama man davė šokolado spalvos užklotą, kurį vis dar tebeturiu“¹¹³. X prisimena kitas svarbias su šokoladu susijusias akimirkas. Pavyzdžiui, pirmąjį susitikimą su M.Sapočkos hospiso psichologe Jolanta. Jis taip pat buvo taip pat prie karšto šokolado. Prie pokalbių apie mirtį labiausiai tinkantis saldėsis - braunis.

¹¹¹ Nuoroda į moters eutanazijos video įrašą, o vėliau pašalinta iš YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=6RKTuDYp6M8>

¹¹² Elisabeth Kubler-Ross, *On Life After Death* (London: Celestial Arts, 2008), 84.

¹¹³ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 174.

Juslės

Dabar X yra 36-ių metų vyras mirštantis nuo ŽIV. Jis gyvena anglijos kaime, atokiau nuo kaimynų, 93-aisiais. Pro langą matosi pieva ir žolynas, toliau yra, nors ir nesimato, jūra. Šiam bedieviui vyrui, sunku suprasti, kas vyksta su jo juslėmis. Kadaise X buvo menininkas. Dabar jis ligonis, o kartais - paciento numeris. Praėjusią savaitę jis buvo „1734”.

Lapkritis. Oras bjaurus ir kiek šaltoka. X pakyla iš krėslo ir lėtai prisiartina prie durų. Nusilpęs jo kūnas apvilktas megztniais ir įvyniotas į šalikus. Akys žvelgia pro langą. Taip, kaip lėtai miršta jis, miršta ir daugybė kitų. Miršta gamta. Bet jos skausmo jis nejaučia, nes jaučia tik savą. Derek Jarman tų metų vasarą parašė knygą apie savo patirtį, ligą ir spalvas. Nuo viruso, kuriuo užsikrėtęs X miršta ir Derekas. Vaistų nėra. Tai - meilės liga. Priklausomybės liga. Labiausiai X ilgisi prisilietimo. Prisilietimas yra pavojingas. Tie, kas nežino apie AIDS bijo jį liesti. Lytėjimas yra pirmoji juslė, kurią embrionas pradeda jausti motinos gimdoje, esą, dar antro nėštumo mėnesio metu. Pradžioje prisilietimas prie lūpų, burnos, tada - kitų kūno dalių¹¹⁴. Lytėjimas, tiki budistai, paskutinė kūną paliekanti juslė. Lytėjimas ramina Lytėjimas yra laikymas už rankos ir apkabinimas. Liesti gali save, bet labiau norisi liesti kitą. X norėtų būti embrionas. Žvelgia žemyn ir paglosto prisiartinusį beveislį šunį. Sako, kad šuo užuodžia ligas. Ar šuo gali užuosti virusą? „Uuu”, - sako šuo, o X galvoja apie skonį ir kvapą. Abi jusles jau kone prarado nuo didžiulio kiekio medikamentų. Galbūt - visam laikui. Skonis yra antroji juslė, kuri „įsijungia” motinos iščiose. Maždaug ketvirtą mėnesį. Vystosi saldumo, sūrumo, rūgštumo, kartumo receptoriai¹¹⁵. Toks bus gyvenimo skonis. Tačiau receptoriai susiformuoja tik po gimimo. Vaikai skonį jaučia stipriau nei suaugę. Šunys skonį jaučia kitaip nei žmonės. Virusą paveiktas X nejaučia nei skonio nei kvapo. Kvapas iščiose vystosi ketvirtą mėnesį. Tada embrionas pradeda kvėpuoti skysčiais. Taip į smegenis patenka informacija¹¹⁶. Ne tik vanduo ir druska bet ir istorija bei patirtys. Vizgindamas uodegą šuo suloja: „au”.

Daktaras X pasakė, kad gyventi liko maždaug pusmetis. Nuo to laiko X vis labiau girdi savo mintis, ir vis mažiau tai, kas vyksta aplink, ką sako kiti. Kažkur nuklausė, kad motinos gimdoje gebėjimas girdėti vystosi 22-24 savaitę¹¹⁷. Povandeniniuose namuose embrionas pradeda reaguoti į garsus. Ir dabar X atrodo, kad yra po vandeniu. Kadaise, nors nepamena, girdėjo, kaip plaka jo motinos širdis. Dabar girdi kaip daužosi savoji. Motinos balsas embrionui itin aiškus, nes sklinda visu kūnu. X motina mirė pernai. Gimdoje - daug triukšmo, nuo aplinkos iki žarnyno garsų. Geriausiai girdimi žemi tonai. Sako, kad čia garsai filtruojami per odą ir raumenis. Klausą gerėja kasdien. Netoli cochlea yra kitas organas, atsakingas už pusiausvyrą. Trys arkos. Gyvenime jos padės naviguoti trijose dimensijose. Neprarasti pusiausvyros. X atsisėda į fotelį ir

¹¹⁴ Katharina Vestre, *The Making of You: A Journey from Cell to Human* (London: Profile, 2019), 204.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

užmerkia akis. Mėlyna, raudona, žalia. Reaguoti į šviesą pradėdame šestą - septintą mėnesį, matome pritemdytą rausvą šviesą. Gimstant rega išvystyta mažiausiai¹¹⁸. „Mėlyna - tai universali meilė, kurioje maudosi žmogus - tai žemiškas rojus“¹¹⁹, - rašo Derek Jarman. Mėlyna yra skausmo spalva. Meilės spalva. Merleau Ponty savo paskutinėje knygoje rašo: „Caudel turi posakį: tam tikra jūros mėlyna yra tokia mėlyna, kad tik kraujas gali būti raudonesnis“¹²⁰ Po daug metų St. Josephs hospise vienas turkas ant medžio plokštės mėlynu markeriu nupieš ornamentą ir angliškai užrašys „love you all“¹²¹. „Aš girdžiu savo mirusių draugų balsus, meilė, yra gyvenimas, kuris tęsiasi amžinai“¹²².

X atsimerkia, ir prieš akis - išjungtas televizorius. „Kas jei dabartis buvo pasaulio vakarykštė naktis“¹²³. Prieina arčiau, paspaudžia mygtuką. Televizoriuje - juostos, nėra jokio kanalo. Tik šviesa, tik besimaišančios spalvos. Už lango tamsu ir nieko nematyti. „Turiu susitaikyti su neregyste“, - rašo Derek Jarman, ir priduria: „praradau periferinį regėjimą dešinėje akyje“¹²⁴. X nesupranta, ar jam pasirodė ar pasigirdo. Gal šuo sulijo tik todėl, kad jis atidarė duris. Šaltas vėjas viską paverčia skausmingai tikra, įskaitant ir vienatvę, ir kūno skausmus. Šaltis yra niekis. Ir baimė. Pavyzdžiui, baimė stovėti prie atvirų durų, tamsoje, nieko nematyti. Sakoma, kad egzistuoja du pirmaprados baimės tipai. Visa apimanti, visagalybės baimė, ir baimė būti paliktam¹²⁵. X nežino, kurią baimės formą išgyvena dabar. Tačiau negali pajudėti nei pirmyn nei atgal. Prie jo prisiartina šuo ir pradeda laižyti ašaras. „Sąmonė nuo viso to nuskaidrėjusi, tačiau kai kas - prarasta. Tikrumo jausmas paskendo teatre. Aklas galvojimas, tapimas aklu. Ligoninėje tylu lyg kape“, - galvoja ir rašo Derek Jarman esantis vienoje ligoninės palatoje¹²⁶. X vis dar stovi prie atvirų durų. „Yra tiek daug skirtingų durų, net jei jos visos pažymėtos EXIT“¹²⁷.

Siaubas

Gįškime prie baimės. X yra penkerių metų mergaitė atsidūrusi ligoninėje. Sovietmetis. Į ir iš ligoninės ji keliauja nuo pat gimimo. Padeda galvą ant pagalvės. Patalynė kvapia chloru. Ji nežino, kas yra mirtis, bet dažnai sapnuoja nukryžiuotąjį ir Mergelę Mariją. Greta lovos - knygelę vokiečių kalba. Ji pasakoja apie mergaitę vardu Mary - Marytę, kuriai ligoninėje

---

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 174.

¹²⁰ Maurice Merleau-Ponty, *The Visible and the Invisible* (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy) (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1968), 132.

¹²¹ Preidas 1.

¹²² Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 213.

¹²³ Ibid p. 214.

¹²⁴ Ibid p. 217.

¹²⁵ Monika Renz, *Dying: A Transition* (New York: Columbia University Press, 2015).

¹²⁶ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 218.

¹²⁷ Julian Barnes, *Death* (London: Vintage, 2008), 30.

operuoja apendicitą. Vartydama knygelę X jaučia knygos herojės vienatvę. X jaučia ne savo, bet mergaitės baimę. Išsitiesia ant lovos, užmerkia akis ir užmiega. Sapnuoja, kad yra palatoje, kur yra kitas vaikas. Jis negali kalbėti, bijo. X klausia: „bijai numirti?“. Vaikas linkteli. X atsėdė ant lovos ir pradeda jam pasakoti istoriją, kuri išties yra sapnas. Apie didžiulį iš dangaus nusileidžiantį Mergelės Marijos sijoną, apie jos rankas, saugiai ir stipriai apkabinančias ir užkeliančias į dangų. Mintis apie buvimą rankose ir kilimą į viršų vaiką ramina. X sapne jis užmiega. Tikrovėje X pabunda. Ačiū dievui, ji turi dievą, knygą ir angelą sargą. Kai pasveiks - eis į bažnyčią. Dar kartą pažiūrėti į tą paveikslą, kurį jai rodė vienuolė. Plakatas vertikalus, maždaug pusantro metro. Tai - mirties patalas, paskutinis patepimas. Mirštantysis - lovoje, dešinėje - angelas, o kairėje - velnias. Padarai iš kitapusybės veržiasi į mirštančiojo kambarį, kaunasi dėl jo sielos¹²⁸. Mirties scena barokiška, teatralizuota. Šis spektaklis matomas tik mirštančiojo, jis vyksta tarp „čia“ ir „ten“. Marytė X knygoje taip pat lovoje. Ji nemiršta, bet kas, jei mirs? Knygų personažai nemirtingi. Kaip ir vaikai. X sukalba močiutės mokytą „angele sarge...“. Pradedą suktis galva, niekaip negali pamiršti paveikso, viskas, atrodo, keičiasi, net ir žemės trauka. X bėga koridoriu ir šaukia: „... mama, velnias žemę judina!“. Ateina seselė. Nei velnio čia, nei angelo. Pakelia X nuo žemės, pasodina į lovą ir liepia miegoti. „O kas, jei aš numirsiu?“. X bijo lovos. „Jei mirsi - viskas baigsis, tad nėra ir ko bijoti“, - trumpai atsako seselė, grubiai apkamšydama mergaitę patalais ir palieka palatą. X bando kuo greičiau užmigti. Ir, vis dėlto, niekaip nesupranta... Nebus nieko? Nieko. Nieko!“. Apima dar didesnis siaubas. Mirties baimė siejama su vakuumu, niekiu, tuštuma. Tai - „disonansas“¹²⁹. „Visa apimantis sunaikinimo siaubas“¹³⁰. Mirtis, kaip ją suprantame šiandien, kelia siaubą, todėl kažkur giliai žinome, jog su mirtimi patirtis nesibaigia.

Kitą rytą X atsikelia anksti, eina koridoriu. Dešinėje durys ir dvivietė palata. Viena lovų - tuščia, kitoje - mažas berniukas. Jį X buvo sutikusi ir anksčiau - sapne. Gyvenime jis - pamestinukas. X norėtų jam būti švelni ir gera, bet kažkodėl jis jos neprisileidžia. Ar miršta nuo vėžio, ar nuo vienatvės? Koks skirtumas tarp šitų mirties formų? Kuo labiau artinasi X, tuo labiau jos nekenčia pamestinukas. Ant greta esančio stalo - apelsinų sultis. Vaikas supila jas sau į lovą ir pradeda klykti. X apimta siaubo, o gal bijodama būti apkaltinta, sprunka iš palatos. Meilė kartais yra vienas baisiausių dalykų.

Kelionė laiku į 2021. Šįkart X miršta iš tiesų. „Meilė ir mirtis yra vienas ir tas pats“, - „YouTube“ bloge sako „guru“ Leo¹³¹. X iš patirties žino, ką reiškia būti mylima, iš patirties žino, ką reiškia bijoti būti palikta. Apleidimas reiškia mirtį. Trečia valanda ir dangus užtemo. „*O Mia Anima Nera*“, - rašo Derek Jarman, - „... dabar esi apimta ligos, mirtis yra šaulys ir

---

¹²⁸ Philippe Ariès, *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975), 61.

¹²⁹ Priedas 2.

¹³⁰ Simon Crichtley, *The Book of Dead Philosophers* (London: Granta Publications, 2022), 11.

¹³¹ „Actualised,” YouTube video kanalas, žiūrėta kovo 7, 2020, <https://www.youtube.com/channel/UCgeicB5AuF3MyyUto0-M5Lw>.

nugalėtojas”¹³². O Jėzus sakė: „...mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?!”¹³³. X atmerkia akis, širdis daužosi. Mirštantys dažnai išgyvena nusivylimą dievu¹³⁴. X pabunda nuo motinos prisilietimo. Jai vis dar 5-eri. „Važiuojam namo”, - sako mama. Tai yra Dievas. Tai yra meilė. „Už galaktikų plyti pirminė tamsa iš kurios šviečia žvaigždės”¹³⁵. X apkabina kažką, prisilietimas ir šiluma nuramina. Vėl apima miegas, prasideda sapnas.

Sapnas kaip tikrovė kaip sapnas

Londonas, 2017. X yra piktas nuo plaučių vėžio mirštantis vyras. Jo galva nuplikusi, o kažkada turėjo ilgus plaukus. Kartais jis ligoninėje, kartais - pas draugus, kartais - socialiniame būste. Jam virš penkesdešimt ir per paskutinį dešimtmetį neteko motinos, darbo, sukurtos šeimos (jį paliko ilgametė draugė). „Meilė ir mirtis yra kažkaip susiję”, - galvoja ir sako viename interviu. Jį duoda universiteto studentei, nes matyt nori būti dar bent kiek matomas. Tuo pat metu darosi sunku susikalbėti net su penkiamete dukra, su draugais. Persunku. Perpikta. Ir ypač pikta matyti besijuokiančius žmones. „Kas taip juokinga?“, - pagalvoja, o dažnai ir pasako.

Šią žiemą jo bronchitas užsitęsė ilgiau nei turėtų. Oda jau kelis metus buvo išberta, ir situacija pagerėjo tik pradėjus akupunktūrą. Bet baigėsi pinigai. Vinilų niekas nepirko. Kosulys nepraėjo, teko kreiptis į daktarus. Šie sukvietė konsiliumą. Liepė atsivesti kažką iš savų. X atsivedė buvusią draugę. „*May you live in interesting times*”¹³⁶. Su ja jau kurį laiką nesišnekėjo. Gydytojams pradėjus kalbėti pakilo nuo kėdės ir išėjo parūkyti. „*Terminal*” skambėjo ausyse, kuomet prisidėgė cigaretę. Daugiau nieko išgirsti nebenorėjo, nors girdėti jam patikdavo, ir klausyti - ypač muzikos. Rūkant galvoje skambėjo „Each man kills the things he loves”. Oscar Wilde eilės. Gavin Friday daina. Akyse - „Parasite and host” - Ian Breakwell autoportretas. Pabaigia rūkyti ir grįžta namo. Tiksliau - į laikiną socialinį būstą. Buvusi partnerė palikta konsiliume. Jis čia gyvena vienas. Jis visu garsu pasileidžia muziką. Žino, kad tai suerzins kaimynus, bet jam vis vien. Neina į kompromisus, neis ir ši kartą. Prieš ligą jis yra bejėgis. Jis yra *host*, liga - *parasite*.

Užmerkia akis. Jis moka užmigti garsiai grojant muzikai. Nugrimzta į sapną. Durys, ant kurių užrašas: „tarp gyvenimo ir mirties nėra jokio skirtumo”. Ta mintis kadaise priklausė filosofui Thales. Esą filosofas, paklaustas, kodėl, tada, nemiršta, atsakė: „NES tarp gyvenimo ir mirties nėra jokio skirtumo”¹³⁷. X atsimerkia, vėl užsimerkia. Sapnuoja. Prieš akis mato pilį, uolas, eina per nestabilų lieptą, kažkas paduoda jam ranką. X supranta, kad sapnuoja. Taip

¹³² Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 225.

¹³³ Mark 15:33-34 (New Revised Standard Version).

¹³⁴ Monika Renz, *Dying: A Transition* (New York: Columbia University Press, 2015), 26.

¹³⁵ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 256.

¹³⁶ Vėliau ji sukurs 2019-ųjų bienalės Vizualinį dizainą.

¹³⁷ Simon Critchley, *The Book of Dead Philosophers* (London: Granta Publications, 2022), 2.

paprasti sapnai tampa sąmoningais sapnais. Sapnų jogos mokykla sapnuose moko pasiruošti mirčiai¹³⁸. X sapne suvokia, kad sapne nušokęs nuo liepto nemirs. Bet nešoka. Jį užplūsta visa apimanti baimė. Pabunda. Ketvirta ryto. Muzika išsijungė pasibaigus plokštelei. Prisedega cigaretę, - nes jokio skirtumo. Jaučia, kad reikia eiti į lauką, pasivaikščioti. Iššina, o tada - kelis kartus ratais apie pastatą. Kiek vėsoka. Jis - tik su plonu megztiniu, nors dabar - lapkritis. Danguje - žvaigždės, bet per miesto šviesas jų nematyti. Pro šalį pravažiuoja **black cab**, tačiau šįkart jis - baltas. Ar tai ženklas? Vis dar sapnuoja? Pažvelgia į plaštakas. *Pattern recognition* sapne neveikia. Pasuka plaštakas į vieną pusę, į kitą. Koks skirtumas tarp gyvenimo ir sapno? „Jokio“, - atsakytų sapnų jogos meistrai. Plaštakos išsilieja. X dar kartą pabunda išpiltas šalto prakaito. kažkas beldžiasi į duris. „*Look, man, I know...*“, - sako tatuiruotas kaimynas. X žino kuo šis pokalbis baigsis. Išjungia muziką, uždaro duris. Atsigula į lovą ir apsiverkia be garso ir be ašarų. Burnoje - kartu, krūtinę raižo skausmas. Gal - vėžys, o gal - emocijos. Šešios valandos ryto ir X vėl pabando užmigti. Akys prikaustytos prie socialinio būsto linoleumo. Dabar tai - jo žemė. Žemė žemėje, kurioje nėra gimęs. „Žmogus, turintis žemės yra turtingas tiek kišenėje, tiek, reikia tikėtis, sieloje. Nes siela yra gili.... rami ruda. Kiek beturėtum gyvenime, net jei žemė tęsis už horizonto, mirdamas teturėsi šešias pėdas“¹³⁹. Taip mirdamas rašė Derek Jarman.

Kai X numirs jis sapnuosis draugams. Vienam - reikš priekaištus, kad jo pelenai vis dar neišbarstyti, kad laikomi draugo muzikos studijoje. Kitam pasirodys tarsi žaizdotas Kristus, apvyniotas tvarsčiais, kažkokiuose suverstuose kambariuose. Bet kol kas X - gyvas. Guli lovoje ir galvoja apie sapnus, kuriuose galės lankyti draugus ir gal - bus labiau nekonfliktiškas. Bet ką daryti, kai skauda ir kai pikta? Kartais, kai apima miegas, jis sapnuoja keliones. Autobusai, lėktuvai, persėdimai, senos video juostos, pasimetę bilietai, negalėjimas išvykti, veluojantys skrydžiai, veluojantis pats. Mirtis - dar viena kelionė, dar neišbandyta, į kurią leidžiamasi tik kartą, tik *da solo*. Kuo labiau progresuoja liga, tuo X darosi piktesnis. Nenori matyti draugų, niekam nieko nepasakoja. Vis dažniau vaikšto ratais apie namus ir kai reikia - užsuka į ligoninę chemoterapijai. Niekam nieko per daug nepasakoja, kalba užuominomis. Nepasakoja, nes sunkiausia girdėti savo paties balsą, tam tikras frazes. Kažkuri X dalis vis dar netiki, kad jo liga mirtina, kad jam - vėžys. Jei turėtų jėgų, išdalintų savo palikimą: vinilines plokšteles, dviratį, kelis baldus. Bet kažkodėl tai neatrodo labai svarbu. X vėl ligoninėje. Liga progresuoja. Vis dažniau jį lanko draugai. Kartais jam sunku suprasti, kaip Londono ligoninėje atsidūria draugai, gyvenantys užsienyje. Sapnas vis labiau maišosi su tikrove, galiausiai, ligai progresuojant, viskas tarsi tampa sapnu. Karts nuo karto viskas nuskaidrėja, kaip sąmoningame sapne, ir tada tikras pasaulis vėl maišosi su įsivaizduojamu.

Vieną rytą palatoje X mato motiną bei seserį. Abi moterys - mirę. Bet dabar, palatoje, jos gyvos: juokauja, drąsina. X šypsosi. Jam ramu, nes senokai jas matė Ypač - seserį. Bet kaip gali būti, kad jos - palatoje. „Čia - sapnas?“, - klausia. Moterys purto galvas. Pasižiūri į plaštakas,

¹³⁸ Tenzin Wangyal Rinpoche, *The Tibetan Yogas of Dream and Sleep* (Ithaca, NY: Snow Lion Publications, 1998), 224.

¹³⁹ Derek Jarman, *Chroma: A Book of Colour - June '93* (London: Vintage Classics, 2000), 169.

suka delnus pirmyn - atgal. *Pattern recognition* veikia, reiškia - nesapnuoja. Motina sako, kad X dar turi šiek tiek laiko, o anapusybe nėra tokia jau gąsdinanti. Sesuo prieina prie lango: „gražus oras šiandien”. Ir tada: „tai tiek šį kartą”. X per šią savaitę turi atlikti visus būtinus reikalus. „Išpažintį?”, - siūlo mama. X išpažinties tikrai neatliks. „Nieko baisaus. Tai tiek šįkart. Iki pasimatymo kitą savaitę”, - sako jos ir palieka palatą. X dabar žino, kad jam liko maždaug septynios dienos. Vienas dalykas, ką būtinai turi padaryti - palikti dukrai garso įrašą. Vėliau į palatą užsuka buvusi draugė. Kartu jie kažką įrašo penkiametei dukrai. Dar vėliau į palatą užsuka hospiso biografai¹⁴⁰. X juos „išspiria” lauk. Laikas tampa plokščias, viskas vyksta vienu metu. Mintys pasibaigia vaizduotėje. Kalbėti ir susikalbėti darosi sunku. Jį užlieja banduojanti jūra. Kartais atrodo, kad šilta ir šviečia saulė. X užmiega, bet nieko nesapnuoja. Gilus ir saldus miegas, prieš ilgą kelionę.

„Sapnų joga”

Būdamas paauglys X perdozuoja LSD bei ketamino ir patiria priešmirtinę būseną (*near death experience*). Patirtį jis išgyvena kaip „gyvenimo peržiūrą nuotraukose”. Keliauja laiku tol, kol tampa kūdikiu. Pagalvoja, kas buvo iki kūdikiu? Ir tada - „boom” - tamsa, belaikė, nesibaigianti tamsa, erdvė be kūno, be nieko. Išgirsta balsą (ar kažką panašaus): „Ar tu nori gyventi, ar mirti”? „Gyventiiii!!!”, - išrėkia, nors dabar, po dvidešimties metų, nebėra tikras, tai tebuvo energija, ir grįžta į kūną. Tada kažkurį laiką - pirmyn - atgal. X bando pasipasakoti draugams, bet šie jo patirčiai neturi jokio konteksto. „*Man, I fucking died*”, - sako X. „*Oh yeah, that's far out*”¹⁴¹, - atsako draugai. Prasideda panikos atakos ir košmarai. X pradeda domėtis sąmoningu sapnavimu, atsiduria budistų vienuolyne. Po daug metų vienuolis X paskiria sąmoningo sapnavimo mokytoju. Tarp mirties ir sąmoningo sapnavimo patirčių yra daug bendra.

Vadinamosios *Bardo* patirtys nėra sapnai, nors ir yra į juos panašios. Mirties metu „sąmonės srautas” atsiskiria nuo kūno. Miegant, kai „išsijungia” jausmai, protas tampa tarsi išvirkščias. Panašiai ir mirštant. Jausmai pradeda kurti pasaulio patirčių haliucinacijas. Pavyzdžiui, X sapne gali užuosti, paliesti, paragauti, net įsimylėti. Mirštant sąmonės srautas ne tik verčiasi į vidų, bet ir atsiskiria nuo kūno. Dabar tu - grynas protas, protas atsigręžęs į vidų ir tas protas kuria kažką panašaus į sapną. X žino, kad tai yra tas momentas, kai visų savo gyvenimų patirtis išgyveni vienu metu.

X tvirtai tiki, kad gyvenime įvaldęs sąmoningą sapnavimą - sąmoningą būseną pasieks ir Bardo. Sąmoningumas yra ne kūne, o prote. Tad nieko tokio, kad kūnas miršta. Protas vis dar turi tuos pačius įpročius, kaip ir gyvenime. Svarbu praktikuoti. X mano, kad 99.99 procentų žmonių

---

¹⁴⁰ The Hospice Biographers, „About Us,” žiūrėta sausio 7, 2020, <http://www.thehospicebiographers.com/about-us/>.

¹⁴¹ Priedas 2.

mirę nesuvokia, kad yra mirę¹⁴². Sakoma, kad jei moki sapne atpažinti sapnavimą, miręs mokėsi atpažinti mirtį. Jei nori žinoti, kokia bus tavo mirtis - stebėk savo sapnus.

Išmokti sapnuoti sąmoningai gali visi. X pats išrado sąmoningo sapnavimo techniką bei pavadino ją „Kolumbo metodu”, pagal 1970-ųjų TV detektyvą¹⁴³. Pasirodo, ta technika, tik kitu pavadinimu egzistuoja ir Tibete. Kaip naudoti sąmoningus sapnus - kitas klausimas, ir kiekvieno asmeninis reikalas. Naudoti juos gali, pavyzdžiui, malonumams, tokiems, kaip seksas ar video žaidimai. Bet gali juos pasitelkti ir traumų integracijai, ar pasiruošimui mirčiai. Sapnų joga - tantrinio budizmo atšaka. Tik tantras nereikėtų suprasti netinkamai. Žodis „tantra” reiškia transformaciją. O „vadžrajana” arba „tantrajana” - priemonę, kuria tos transformacijos siekiama¹⁴⁴. Jei sapnų jogą nori praktikuoti rimtai, turi net ir kasdienes patirtis, išgyventas budriame gyvenime, interpretuoti kaip iliuzijas, proto projekcijas. X žino, kaip sunku tai daryti. Jis, kaip ir daugelis, augo mokslinės materialistinės paradigmos kontekste, kuri pasaulį interpretavo kaip objektyvų, realiai egzistuojantį bei pamatuojamą. Ilgai užtruko, kol X sau leido apsvastyti galimybę, jog tai, ką išgyvena, lyg sapnas, galbūt tėra projekcija. Bet jei sapnuodamas protas kuria realybę ideantišką, o kartais - dar tikroviškesnę nei atsibudus, iš kur žinoti, kad X nesapnuoja dabar? Budistai tiki, kad jei realybę gebėtumėme matyti kaip sapną, su ja sąveikauti galėtume lygiai taip pat, kaip su sąmoningu sapnu. „*All that shit that Jesus could do, you can do that in a lucid dream*”¹⁴⁵, - sako X. Sapnų personažus gali paliesti ir pasveikdinti. Sapne gali padauginti duonos kepalus (yra net tokia praktika - duonos gabalą paversti keliais ir vėl paversti vienu). Tai yra tai, ką darė Jėzus. Tai paaiškina stebuklus. Tai yra metodas tam, kas atrodo beprotybė.

X tiki, kad sapnavimas - vienas veiksmingiausių būdų mirčiai ir mirimui pasiruošti. Sapnų jogą sudaro kūno palikimo (out of body), sąmoningo miego ir sąmoningo sapnavimo praktikos. Sakoma, jog patyręs septynis sąmoningus sapnus sugebėsi atpažinti *Bardo*. Tačiau X žino, kad „septyni” Tibete reiškia „daug”. Budistų giduose egzistuoja mokymai, kaip pasirengti skirtingoms mirties patirtims: „mirtis be apgailestavimo”, „mirtis be apgailestavimo ir baimės”, „mirtis be apgailestavimo ir baimės, bei su džiaugsmu”. Paskutine mirtimi norėtų numirti ir X.

Žaidimas

Tuo metu veiname hospise Londone, nauji savanoriai žaidžia simuliacinį žaidimą. Šįkart X esi tu. Ant lapelių surašyk aštuonis „dalykus” kurie gyvenime tau svarbiausi. „Dalykus” kurie teikia džiaugsmą. Pirmi du gali būti objektai, kiti dveji - susiję su gamta, pavyzdžiui, miškas ar

---

¹⁴² Priedas 2.

¹⁴³ *Columbo*, režisuotas William Link ir Richard Levinson, NBC, 1968.

¹⁴⁴ Priedas 2.

¹⁴⁵ Ibid.

saulėlydis, dar kiti - hobiai, darbai, malonumai. Paskutiniai turi būti žmonės, naminiai gyvūnai ir panašiai. Žaidimo vedėja pradeda skaityti tekstą. Tai - istorija apie tave.

Po puikios dienos darbe grįžti namo ir nusprendi nusiprausti. Duše, šluostydamasis rankšluoščiu, pastebi, kad ant tavo kūno yra kažkas, ko anksčiau ten nebuvo - keistas gumbas, darinys. Jis - mažas, bet skausmingas. Tave apima siaubas. Tačiau blogas mintis veji galvodamas, kad greičiausiai čia - nieko rimta. Nueini miegoti, bet nesimiega. Darinys auga, nepaisydamas tavo norų. Jis - skausmingas. Nerimas pradeda veikti kitas tavo gyvenimo sritis. Tampi nervingas. Papasakoji apie darinį savo artimiesiems. Paskambini gydytojui ir užsiregistruoji apžiūrai. ***Laikas peržvelgti į 8 poperėlius su užrašais, vieną jų suglamžyti ir išmesti.***

Keletą dienų nerimauji ir galiausiai atsiduri gydytojo laukiamajame. Nervingas, juslės užaštrintos. Pastebi viską, kas yra koridoriuje: tiksintį laikrodį, administratorę spragsinčią tušinuku, nudėvėtus žurnalų viršelius, akvariume burbuliuojantį vandenį. Užvaldo nerimas, nors sau kartoji, kad problemą darai iš nieko. Išgirdęs savo vardą krūpteli. Širdis daužosi, kol gydytojas peržvelgia į tavo ligų istoriją. Svarstai, kodėl jis klausia apie vėžį tavo šeimoje. „Tikriausiai nieko rimta”, - sako nerimastingu veidu, - „tačiau privalome atlikti keletą testų. Tam, kad būtume absoliučiai tikri”. Visa ši informacija tavo galvoje sukasi nenusakomu greičiu. ***Laikas atsikratyti dar vienu popierėliu.*** „Rezultatus pranešime iki penktadienio”, - sako gydytojas, - „paskambinsime”. Sėdi į automobilį ir važiuoji namo.

Iki penktadienio liko vos kelios dienos. Bandai užsimiršti ir negalvoti apie auglį, tačiau nieko neišeina. Šeima tapo itin paslaugi. Tiesą sakant - per daug paslaugi. Daug galvoji „o kas, jei”, ir „kaip JIE išgyventų finansiškai”. Šiandien trečiadienis ir laikas eina lėtai. Tavo akimis bėga ašaros. Gyvenimas brangus. Šeima reiškia daug. ***Laikas atsikratyti dar vienu poperėliu.***

Ketvirtadienis praslenka, ateina penktadienis. Praėjusią naktį blogai miegojai. „Tai - niekis”, - sakai sau, bet giliai širdy abejoji. Laikas eina ir tu svarstai, kodėl jie vis dar nepaskambino. Apie antrą suskamba telefonas. Tai - seselė iš daktaro kabineto. „Ar galėtumėte užsukti pusę keturių?”, - sako, - „gydytojas nori su jumis pasikalbėti”. Šįkart baimė sukausto dar stipriau. Mąstai, ką tokio turi pasakyti gydytojas, ko negali pasakyti telefonu? Vykti pas gydytoją rengiesi lėtai ir metodiškai. Jauti, kad auglys vis dar tebėra ten, kad per savaitę paaugo. ***Laikas atsikratyti dar vienu popierėliu.***

Gydytojo kabinetas šįkart atrodo itin sterilus. Jis tyrinėja auglį, atlieka keletą rutininių testų. Sėdantis prie gydytojo stalo tavo širdis plaka vis greičiau, tavo kojos - it guminės. Gydytojas atsisėda greta. Išgirsti žodžius, kurių bijojai labiausiai: „turiu blogų naujienų...”. Visko, ką per ateinančias kelias minutes sako gydytojas - negirdi, bet galvoje aidai žodžiai

„operacija”, „radiacija”, „chemoterapija”. Manei, kad tokias žinias gali pakelti, kad esi stiprus. Bet baimė ir netektis dabar įgyja kitą reikšmę. ***Laikas išmesti dar vieną popierėlį.***

Operacija pavyksta ir gydytojas išrašo radiaciją bei chemoterapijas. Nebegali dirbti, turi išsiimti nedarbingumo lapelį. Gydytojas kalba apie šešis - aštuonis gijimo mėnesius, tačiau plačiau nieko neaiškina. Pinigai, žinoma, taip pat problema, tačiau apie tai galvoti lieka mažai laiko. Dabar viskas yra iš esmės kitaip ir sunku patikėti, kad taip pasikeitė vos per kelias savaites. ***Laikas atsikratyti dar vienu lapeliu.***

Praeina mėnuo. Draugai, kurie tave rėmė operacijos metu, dabar keistai tyli. Ne tai, kad tu jiems nebeatinki, tačiau atrodo, kad jie taves vengia, lyg tavo liga būtų užkrėčiama. „Gal dėl to, kaip aš atrodau?”, - mąstai žvelgdamas į veidrodį. „Ar mano oda bei plaukai nebeatrodys kaip anksčiau?”, - klausai savęs. Numetei daug svorio ir dažnai verki. Gyvenimas atrodo slysta iš rankų: kūnas neteko daug energijos, laisvalaikio malonumai prarado prasmę. Sunku net nueiti iki vonios. Tu pasikeitei. Pasikeitė gyvenimas. ***Laikas atsikratyti dar vienu popierėliu.***

Praėjo keli mėnesiai, ir jauti, kad niekas nesikeičia į gerą. Šiandien nutraukiamas gydymas. Gydytojas sako, kad padarė viską, ką galėjo. Mąstai, ar jis tave apleido tik todėl, kad medikamentai čia jau nieko nebegali pakeisti? Didžiąją laiko dalį tu - lovoje. Kiemas apaugo žolėmis. Tavo draugai ir giminaičiai, gyvenantys užsienyje, pradeda dažniau lankytis. Mirtis - netoliese. ***Laikas atsikratyti paskutiniaisiais popierėliais.***

Pokalbis su sielos pribūvėja

X kalbėsi su sielos pribūvėja¹⁴⁶. X yra vidutinio amžiaus moteris, siekianti tinkamai pasiruošti mirčiai. Pokalbio metu X daugiausiai klausosi nei kalba. Sielos pribūvėja pasakoja apie savo darbą - darbą su mirštančiais. Esą, kartais tenka užsiimti dvasiniais reikalais, o kartais - praktiniais. Mirties dulos bei pribūvėjos gali padėti spręsti tiek palikimo klausimus, tiek paremti emociškai. „Mirtis - viena stipriausių patirčių gyvenime”, - sako ji. X neabejoja. Tad jai (mirčiai) dera tinkamai pasiruošti. Sielos pribūvėjos žino, kad mirštant susiduriame su tuo, su kuo susidūrėme gyvenime. Su merdėjančiuoju būti reikia ne tik protu, bet ir širdimi. Mirtis - subjektyvus reikalas. „Svarbiausia žmogų sutikti ten, kur jis/ ji tuo metu yra”¹⁴⁷. X prisimena pasakojimą apie verslininką O’Kelley aprašytą Julian Barnes esė „Mirtis”¹⁴⁸. Verslininkas, sužinojęs, kad mirs, pradeda „paskutinę ir patį svarbiausią „reikalų sąrašą”¹⁴⁹. Jo tikslas „sėkmingai mirti”¹⁵⁰.

¹⁴⁶ „Sielos pribūvėja” arba „mirties dula”

¹⁴⁷ Priedas 2.

¹⁴⁸ Julian Barnes, *Death* (London: Vintage, 2008), 56-57.

¹⁴⁹ Ibid p.57.

¹⁵⁰ Angl. „to succeed in death”

Sielos pribuvėja, su kuria kalba X, vardu K. Ji tiki, kad mirtis - ne pabaiga, bet tranzicija. Tranzicija sielos. Siela tikėti nebūtina, bet kažkuo tikėti - svarbu. „Kaip ta kelionė atrodys, visada priklauso nuo žmogaus. Fizinė prasme kūnas miršta, bet „kelionė“ susijusi ir su siela, protu, emocijomis”, - aiškina K. X atsidūsta. K šypteli: „tai, kas nutinka prieš, per ir po paskutinio atokvėpio yra nenusakoma”. Neva kartais atrodo, kad siela iškeliauja dar iki fizinės mirties, o kartais nutinka atvirkščiai - kūną išstinka fizinė mirtis, bet atrodo, kad siela, žmogaus „esmė” dar neatsiskyrusi. Kartais „siela” iš kūno keliauja judėdama pirmyn - atgal. Būna visko. Mirus pakinta net žmogaus svoris, sakytum, be jokios objektyvios priežasties. Beje, K manymu, siela turi svorį.

Toks darbas kaip Katie - jokia naujiena. Būti greta mirštančiojo anksčiau buvo didelė garbė. Dabar daugumai - truputį nejauku. Mirtis per laiką tapo kliniška. Net ir artimo. Nuo apšvietos laikų įtikėjome, kad mirtį reikia įveikti, kaip ir ligą. Kad liga tai - gyvybės ir mirties kovos laukas¹⁵¹. Gydytojas Atul Gawande rašo, kad medicinos universitete išmoko daug, bet apie mirtį - nieko¹⁵². „Gyvenime viskas turi ciklą. Viskas kinta, viskas miršta”, - aiškina Katie. Mirtį trokštame atidėti. Bet ji turi įvykti ir įvyks. Jos neįveiksime. X klauso toliau: „kai mirštantys žmonės susitaiko, kad kova, kuri galėjo įvykti - jau įvyko - jie tampa ramūs”. Katie kalba apie mirštančiuosius. Dažnai su šį pasaulį paliekančiais praleidžiame ne pakankamai oraus laiko, prarandame „kokybę”, nes siekiame būti užimti. Su netektimi būti sunku. „Sunku išbūti su sudaužyta širdimi”, - sako Katie. Bet paveikiausias dalykas, dažnai, yra tiesiog sėdėti ir leisti laiką kartu. Tiesiog būti.

Sielos pribuvėjos emocines žmogaus būsenas, taip pat ir mirties metu, interpretuoja kaip kelionę elementais. „Kai jaučiamės emocingi, verkiame, daug sapnuojame - greičiausiai esame „vandenyje”, - sako Katie. X užmerkia akis ir galvoja, kad norėtų būti prie jūros. Prisimena, koks jausmas apima po purvą vaikščiojant basomis, arba - stovint kalno viršūnėje. Mirdami patenkame iš vieno elemento į kitą: žemę paprastai keičia vanduo, ugnį - oras. Patenkame į ir iš, be griežtų taisyklių, procesas organiškas, ir gali priklausyti net nuo medikamentų. X prisimena, kad Tibeto budistų tradicijoje taip pat minimi elementai. Neva gimstant jie susisieja sukurdami gyvybę, o mirštant, išsisklaido leisdami jai suirti. Tačiau pasak mokymų šioje tradicijoje - esame sudaryti ne iš keturių, bet iš penkių elementų: žemės, ugnies, vandens, oro ir ERDVĖS¹⁵³. X galvoja, koks elementas yra erdvė. Budistai kelionę per elementus detalizuoja kiek smulkiau. Esą mirštysis išgyvena keturias išsiskaidymo stadijas: žemė išsisklaido vandenyje, vanduo išsiskaido ugnyje, ugnis - vėjyje, o šis - sąmonėje¹⁵⁴.

¹⁵¹ Susan Sontag, *Illness as Metaphor and AIDS and Its Metaphors* (London: Penguin Books Limited, 2013); Richard Barnett, *The Sick Rose: Disease and the Art of Medical Illustration* (London: Thames & Hudson, 2014), 253.

¹⁵² Atul Gawande, *Being Mortal: Medicine and What Matters in the End* (New York: Henry Holt and Company, 2014), 1.

¹⁵³ Dzogchen Ponlop, *Mind Beyond Death* (Boston: Shambhala Publications, 2008), 126.

¹⁵⁴ Ibid p.129.

Sielos pribuvėja mano, kad prie mirties patalo dažnai tiesiog nėra prasmės aiškinti, kokioje stadijoje yra mirštantysis, kokie medikamentai jį veikia, kokie simptomai pasireiškia. Ypač - artimiesiems. Galima pasakyti paprastai: mirštantysis eina per „vandenį“. X prisimina, kad per vandenį ėjo ir Kristus. Patirčių konceptualizavimas per elementus leidžia jausti ryšį su žmogumi, geriau jį suprasti ir paremti. Katie pateikia kitą pavyzdį - apie Bobą ugnies elemente. Keliavimas per ugnies elementą, neva, moksliskai dar vadinamas TERMINAL AGITATION. Šiame etape žmonės šaukia, jiems nepatogu, ant sienos mato vabzdžius ir vabalus. Kodėl vabalus - nežino nei K nei X. Gal tai kažkaip susiję su pirminėmis baimėmis? „Bobai“, - sako K įsivaizduojamam personažui, - „jei turi rėkti - rėk. Esu čia, su tavimi“. Iš K pusės - jokie vertinimo, jokie teismo: tai - ne jos kelionė, ji nieko negali pakeisti. K pasakojime Bobas pasijaučia išgirstas ir saugus. X klauso toliau.

Keliauti per elementus padeda vaizduotė. Pavyzdžiui, „saugios vietos“ įsivaizdavimas. Kai kam tai - miškas, stovėjimas ant žemės, buvimas medyje, medžio apkabinimas, apkabinantis medis. Gal kartais - buvimas ant debesies, sklandymas ore, kelionė į saulę, į šilumą. Taip pat - spalvos, kurios tuos elementus simbolizuoja. „Kartais žmonės įsivaizduoja esą apsupti spalvos: *chaki*, rudos, tamsiai oranžinės, mėlynos, baltos, ar rožinės“, - skamba K sakinių nuotrupos. Čia X prisimena Derek Jarman „Chromą“, ir jo filmą „Blue“. Ir tai, kad paskutinis Wittgensteino darbas buvo apie spalvas. „Vaizdas gali eiti pirma suvokimo, inicijuodamas jo pasirodymą“¹⁵⁵, - rašo Bachelardas. X kurį laiką mąsto apie vaizduotę kuriančią materiją, vaizduotę kuriančią vaizdus.

Artėjant prie mirties mūsų patirtys intensyvėja. K pasakoja apie sevyną moterį, su neva labai „pilka aura“ ir silpna energija. Atrodė, tarsi fiziniame kūne jos pačios nebūtų. Bet esą naktį, kuomet kūnas ilsėdavosi, siela tarsi išaugdavo. Moteris regėjo keistus sapnus, matydavo vizijas. K mano, kad ilsintis moters kūnui, plėtėsi jos sąmonė. Plečiantis sąmonei kinta ir jausmės. Šiame etape tai, kas žmonėms patikdavo - gali pradėti nebepatikti. Pavyzdžiui, tam tikra muzika, tam tikros rutinos. Prisilietimo kai kam gali būti tiesiog „perdaug“. Kaip ir garso, triukšmo. Visos bangos, pasak K, įtakoja mūsų vibraciją. Keičiasi ir rega. Ji tarsi siaurėja, tampa „tunelinė“. Žmonės pradeda matyti mirusius artimuosius. Kartais - net naminius gyvūnus, bet dažniausiai - šeimos narius. Ypač dažnai - motiną. Vizijos paprastai aplanko paskutinėmis savaitėmis. „Viskas tarsi auga, plečiasi. Siela stiprėja, kūnas silpsta“, - sako K.

X paklausia, ar tiesa, kad paskutiniame mirties etape mes - nusiraminame? Kužtikrina, kad mirtis gali būti ir palengvėjimas. Tačiau gal ne visiems pasiseka tai pasiekti? Pavyzdžiui, staigios mirties atveju, kaip galime būti pasiruošę? Nors budistai net ir staigiai mirčiai turi sukūrę specialią praktiką. Reikia įsivaizduoti dievybę. X galvoja, ką įsivaizduotų pati? Mergelę Mariją, angelą sargą arba šv. Antaną (tiesa, pastarasis - nėra dievybė).

---

¹⁵⁵ Kristupas Sabolius, "Šiuolaikinės vaizduotės teorijos," paskaita, Vilniaus universitetas, kovo 19, 2019.

Kažkuo truputi tiki kiekvienas. Ar tai būtų mokslas, juodoji skylė, ar dievas. Pasak K, tikėjimas formuoja mūsų moralinį kompasą, suteikia fokusą, veda. Tada pabrėžia skirtumą tarp religijos ir dvasingumo. Religija - taisyklių sąrašas. Dvasingumas - tai, ką renkiesi ir dėliojiesi pats. Kartais mirdami žmonės dievu nusivilia. „Kodėl man dievas leidžia mirti tokiam jaunam?“ Kai kurie, staiga pradeda melstis: „dėl viso pikto“. Merdėjant pradedame jausti ir išgyventi keistus dalykus. Nesunku tai palaikyti dievo apraiškomis. Tačiau, pasak K, kai kurie žmonės tiesiog nusisuka į sieną ir taip numiršta.

Po darbo sielos pribuvėja kartais eina į mišką. Su ausinuku, ir klasusosi „Guns’n Roses“. Po dvidešimties minučių jaučiasi sustiprėjusi. Jos darbas - ne darbas. Tai yra tai, kas ji yra. X paklausia K apie svarbiausias pamokas. Ši atsako: „priimk žmones tokius, kokie jie yra, leisk jiems tiesiog būti. Ir... žmogus pakelti gali labai daug“. X atsikvėpia. Jos mirtis taip pat bus subjektyvi. Taip paprastai nepasiruoši. Nusprendžia pradėti nuo „moralinio kompas“.

Palikimas

Hospisas surengia seminarą „online“ apie palikimo rašymą¹⁵⁶. X yra senyva moteris, nelabai turinti ką palikti, tačiau smalsaujanti, kaip tai padaryti tinkamai. Notaras sako, kad norintiems palikimo formą parengs nemokamai. Su sąlyga, kad palikimo autorius kažką paliks ir hospisui, kažką paaukos. *Ars Moriendi* moko atsisakyti visų žemiškų gėrių, visko, prie ko esame prisirišę. Tame tarpe - ir turto. Prieš mirtį viską reikia paleisti. X susimąsto apie tai, kaip turtas siejasi su mirtimi, siejasi su tarpusavio ryšiais bei statusu.

Iš ekrano kalbantis notaras aiškina, kad jo atstovaujama firma dar iki penktadienio vadinosi „N“ bet turėjo šiokių tokių problemų su „grynaisiais“ pandemijos „C“ kontekste ir ją teko uždaryti. Tačiau patikino, kad su kompanija nėra jokių problemų, mat dar tą pačią dieną ją perėmė kompanija „M“. Nuo 80-ųjų firma įgyvendina nemokamą palikimo rašymo schemą. Tokiu būdu labdaringsoms organizacijoms jie jau surinko 40000 svarų grynais, ir 38,000000 - palikimu. Per mėnesį paprastai aptarnauja 800 klientų, ir nors vis dar negali klientų susitikti gyvai, šiuo metu testamentų rašymas gali būti vykdomas pasitelkus video formatą.

Notaras seminarą pradeda kviesdamas įsivaizduoti. Tarkime, X užsuka į jo kabinetą. Pokalbis pradės nuo X šeimyninės padėties bei turimo turto aptarimo. Po pokalbio, susidaręs vaizdą apie aplinkybes, notaras X pateiks pasiūlymą, bei patars, kaip sutvarkyti popierius, kad turimas turtas būtų apsaugotas. Kas yra palikimas, pasak notaro, žino visi. Jame pirmiausia įvardijama, kas yra palikimo vykdytojas. Jei X būtų susituokusi - tai būtų jos

---

¹⁵⁶ Seminaras: „Wills workshop“, savaitės „Dying Matters“ dalis, St. Joseph's hospisas, gegužės 10, 2021, online.

sutuoktinis/sutuoktinė. Jei turėtų vaikų - vaikai. Palikime taip pat galima nurodyti, kas globos tavo nepilnamečius vaikus (jei tokių turėsi mirdamas), nuosavybe ar pinigais. Jei mirdamas neturėsi palikimo - turtas bus tvarkomas pagal įstatymą. Notaras pabrėžia, kad tokiu atveju palikimo problema „užkraunama“ artimiesiems. „Juk palikimo negali parašyti miręs“¹⁵⁷, - juokauja notaras. X tas pokštas nepasirodo juokingas, bet tiesa ta, kad niekas nežino savo mirties datos. Notaras sako, kad kažin, ar gražu kažką po mirties savo reikalų tvarkymą „užkrauti“ kitiems?

X prisimena skaičiusi, kad iki pat XVIII amžiaus mirštantysis savo norus, mintis, jausmus ir sprendimus testamente reiškė labai asmeniškai. Nuo XIII iki XVIII amžiaus tai buvo priemonė, kuria žmogus reiškė įsitikinimus, religines nuostatas, aptarė prisirišimus prie materealaus ir nematerialaus pasaulio, įvardijo veiksmus, kurių ėmėsi sielos išganymo vardan, bei trokšdamas tinkamo kūno palaidojimo. Religinė dalis būdavo ilga, buvo svarbu į ją įtraukti vykdytojus: bažnyčios finansų valdytojus ir t.t. siekiant, kad šie tinkamai įgyvendintų mirštančiojo valią. Dokumentai buvo pasirašomi su notaru, liudininkų akivaizdoje. Tačiau antroje XVIII amžiaus pusėje, krikščioniškame pasaulyje, religinės testamento nuostatos, aptarę kapavietes, religines apeigas bei aukas - išnyko. Palikimas tapo grynai teisiniu dokumentu, po mirties paskirstančiu turtą¹⁵⁸. Toks jis yra ir šiandien. X mintimis grįžta į kambarį, žvelgia į kompiuterio ekraną, kur vyksta seminaras. Notaras pasižiūri į X, tada - į kitus seminaro dalyvius, ir sako: „jei būtume kambaryje, ne internetinėje platformoje, paklausčiau: ar patys esate parašęs palikimus?“. X atsakytų „ne“. Notaras tikina, kad tokio dokumento neturi didžioji JK populiacijos dalis, t.y. apie 70 procentų. „O kas jei parašysiu palikimą ir tada - mirsiu“, - pagalvoja X. „Palikimas tavęs nenužudys“¹⁵⁹, - tarsi atspėjęs jos mintis užtikrina notaras.

Didžiojoje Britanijoje egzistuoja skirtingos valios formos vedusiems ir nevedusiems. Yra vadinamasis „vienišių palikimas“ (*single wills*) ir „veidrodinis palikimas“ (*mirror wills*). Notarai apie palikimą galvoja kaip apie procesą susidedantį iš trijų etapų. Klientams pataria reikalų nekomplikuoti ir pildydami dokumentus klausia: „*kas iš palikimo turės naudą, kokį poveikį jis turės gavėjams, ir kur atsidurs tavoji nuosavybė*“¹⁶⁰.

Toliau notaras kalba pavyzdžiais. Jis - vedęs, turi tris vaikus. Jo palikimas - veidrodinis. Tai reiškia, kad jei mirs pirmas (ir pabrėžia, kad tai - tikėtina, nes yra vyras) - viskas, ką turi, atiteks jo žmonai. Žinoma, jei pirma mirs ji - viskas atiteks jam. Mirus antrajam - turtas po lygiai bus padalintas vaikams. Ir tęsia: „bet, tarkime, aš mirštu, mano žmona pasijunta vieniša, susituokia dar kartą. Ji galvoja, kad palikimą turi, bet išties - ne, nes po antrosios santuokos mūsų

---

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Philippe Ariès, *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975), 139-143.

¹⁵⁹ Seminaras: „Wills workshop“ seminaras, savaitės „Dying Matters“ dalis, St. Joseph's hospisas, gegužės 10, 2021, online.

¹⁶⁰ Ibid.

pasirašytas dokumentas nebegalioja". X klauso, o notaras istoriją komplikuoja toliau. Joje buvusi žmona ir naujas vyras pasirašo atnaujintus palikimo dokumentus. Vėlgi - veidrodiniu palikimu užgyventą turtą palikdami vienas kitam. Dabar istorijoje miršta buvusi notaro žmona ir visas jos turtas atitenka naujajam vyrui. „Žmogui, kurio gyvenime nesu sutikęs, atitenka pusė mano pinigų!“, - šūkteli notaras. Bet ir naujasis mirusios mirusio notaro žmonos vyras pasensta. Į veiksma dabar įtraukiami jo vaikai. Šie savo tėvui sako: „žinai, apie tą palikimą, kur pasirašei... Jos vaikų nematei tris metus. Kodėl tiesiog nepalieki mums visko?". Vyras dar kartą pakeičia palikimą. Notaras retoriškai klausia: „ar mano vaikai dabar gali reikalauti savo dalies? Negali. Teisiškai nėra jokios galimybės tai padaryti"¹⁶¹. X klauso dramatiško pasakojimo su didžiuliu įsijautimu ir dabar jau rimtai svarsto palikimo klausimus neetiškai užkrauti artimiesiems. Kažkuria prasme pasijunta laiminga, kad neturi nei vaikų nei vyro. Bet notaras keičia temą. „Kitas scenarijus - miršta senmergė (čia - *tiesioginis vertimas*). Per gyvenimą ji nemažai uždirbo, tačiau neturi vaikų, kuriems galėtų tą turtą galėtų palikti. Didžiojoje Britanijoje kiekvienas asmuo turi neapmokestiną palikimo normą - 325000 svarų. Viskas virš to - apmokestinama paveldėjimo mokesčiais, t.y. keturiasdešimt procentų. X apsidžiaugia, kad neturi ir tiek pinigų. Bet tada notaras prabyla apie įgaliotinį. Įgaliotiniam paprastai suteikta teisė už tave priimti sprendimus tada, kai pats už save sprendimų priimti nebegali. Pavyzdžiui, tvarkyti banko sąskaitą, ar priiminėti sprendimus susijusius su tavo sveikata. X nusprendžia paskirti įgaliotinį. Notaras X pataria turėti du. Mokestis už įgaliotinio apiforminimą - 249 svarai. Iš šios sumos 30 svarų paaukojama hospisui.

Atsikelti iš miego

X atidaro mažas šonines muziejaus duris. Pagrindinis įėjimas neveikia, nes vyksta renovacija. Viduje - kasa. Joje - kasininkė. Pakelia akis. Nieko nesako. Mezga. „Vieną bilietą, prašau“, - ištiesia ranką X. „Trys eurai“, - atsako kasininkė paduodama bilietą. Jos mezgamas megztninis dangiškos spalvos. Plaukai žili, nudažyti šviesiai violetine spalva. Kasininkei galėtų būti apie 70.

Laiptais X pakyla į viršų. Kildamas ir prieš tai vilki *beige* spalvos lietpaltį ir yra jaunas. Iškvepia. Jo plaukai - ilgi, oranžiniai. Atidaro duris ir patenka į ekspozicijų salę. Ant kolonos - QR kodas. Nuskanuoja, užsideda LG ausines. Lindos balsas. Ji pasakoja apie kreogeninį konservavimą. Linda Arizonoje įkūrė „Alcor“ centrą. Ji kalba apie galimybę prisikelti iš numirusiųjų. Apie Robertą Ettingerį. „Freez-wait-reanimate“. Dar būdama studentė, konferencijoje, ji sutiko ir įsimylėjo Fredą Chamberlainą. Šis paliko šeimą, ir drauge jie įkūrė „Alcor“ - gyvenimo pratęsimo centrą. Pirmą jie užšaldė Fredo tėvą, kiek vėliau - Lindos motiną. Galiausiai - ir patį Fredą. Linda jo siaubingai ilgisi, bet žino, kad greičiausiai - dar susitiks.

---

¹⁶¹ Ibid.

X eina muziejaus ekspozicijų salėmis, kur jis - vienintelis lankytojas. Vienuoliktą valandą ryto čia galėtų būti nebent mokyklos ekskursijos. Vitrina su pingvinais. Pingvinų spalvos juoda-balta-geltona. Plunksnos kaip kailis. Pingvinas, pingvinė ir pingvinukas. X galvoja apie tai, ką pasakė Linda. Kriogeninio konservavimo pažadas - ne tik prikelti iš numirusiųjų, bet ir pasveikdinti, atjauninti. „Technologija, galėsianti prikelti mirusį, neturės problemų su amžiumi, neturės problemų su vėžiu”, - skamba Lindos balsas X ausyse ir LG ausinėse. X svarsto galimybę tapti „Alcor” nariu. Žvelgia į savo atvaizdą: trapų atvaizdą, permatomą atvaizdą, tarp pingvinų. Viskas atsispindi stikle.

Pasisukus į dešinę - stručiai, toliau - du stručių jaunikliai. Linda pasakoja, kad dauguma klientų narystę padengia gyvybės draudimu. Narystė nekainuoja daugiau nei, pavyzdžiui, atviros širdies operacija. Kai sutvarko finansinius reikalus, teisinius dokumentus, žmonės tampa „nariais”. „Alcor” legaliai gali veikti daugumoje JAV valstijų. Daugumoje Europos šalių. Tai reiškia, kad narius jie gali „paimti”, „paruošti” ir „užšaldyti” laikui atėjus. Žinoma, reikia, kad apie tai „Alcor” komandai būtų pranešta iš anksto. X klauso pasakojimo, žvelgia į paukščių iškamšas. Trys paukščiai, užkonservuoti. Neprikeliamai? X užmerkia akis ir prisimena Tessa Farmer¹⁶² skulptūras. Kaulai jose tampa peizažais, o džiovinti vabzdžiai - pagrindiniais veikėjais.

X pereina prie kito stendo, kuriame - kiaušiniai. Linda dabar kalba apie kitą „Alcor” kategoriją - pacientus. Kuomet narys yra paruoštas ir užšaldytas skystame azote, minus 196 laipsnių celsijaus temperatūroje, jis - pacientas. Dabar jis/ji laukia, kol bus sukurta technologija, kuri leis sugrįžti sveikesniam ir jaunesniam. Į gyvenimą. „Alcor” šiandien turi beveik du šimtus pacientų. Zoologijos muziejuje X stebimi kiaušiniai skiriasi dydžiais ir spalvomis. Nandu kiaušinis baltas ir blizgantis. Ūsuotojo pingvino kiaušinis tik viena trečioji (Nandu). Kiaušinis yra gyvybė palaikoma šilumos. Skysto azoto priešybė.

O kokia galėtų būti amžino miego šiame skystyje patirtis? Arba pabudimo iš tokio miego? Linda pamena moterį, kuri baiminosi, jog šimtmečius bus sąstingyje, sąmoninga. Linda tąkart ją nuramino: sąstingio būsenoje, minus 196 laipsnių temperatūroje nevyksta smegenų veikla, tad sąmoningu būti neįmanoma. Lindai mirtis reiškia „lights out”. Bet kas žino, kaip yra ištiesų.

X eina toliau. Jūros paukščiai, antys, žąsys, pelikanai. Pelikanai balti. Balta X oda su gelsvomis strazdanomis. Per LG ausines kalba Linda. Linda pabrėžia, kad kreogeniškai šaldant žmones svarbu, kad jie jau būtų pripažinti kliniškai mirusiais. Minus 196 laipsnių temperatūroje širdis, plaučiai ir kita jau yra visiškai sustoję, ląstelės - sąstingyje. „Taip užšaldyti žmogų iki klinikinės mirties būtų žmogžudystė”, - sako Linda. X atgniaužia kumštį. Galvoja, koks jausmas būti skystame azote? Muziejaus patalpose užgęsta šviesos: dūmai ir lazeriai. Diskoteka

---

¹⁶² Ji kadaise turėjo mažą baltą šuniuką.

iškamšoms trunkanti vos kelias minutes. Emilijos Škarnulytės instaliacija¹⁶³. X žvelgia į pelikaną, o pelikanas - į jį, žvitriomis plastmasinėmis akimis. Tas pačias akis iškamšų gamintojai naudoja ir paukščiams ir kiškiams. Visas šitas muziejus yra didžiulis *natiurmortas*. Ednan Atnan rašo: „I leave the horizon to deal with my terror”¹⁶⁴.

O gal pelikanas žvelgia ne į X o į kitoje pusėje eksponuojamą oklą. Linda dabar kalba apie tai, kokiose formose pacientai galėtų „sugrįžti”. Tai jie gali įvardinti „prikėlimo pageidavimų formose”. Dauguma „Alcor” pacientų norėtų sugrįžti 25-ių. Žinoma, centras to garantuoti negali. Tam reikalinga technologija gali tiesiog niekada neegzistuoti. „Alcor” prioritetas vis dar yra biologinis prikėlimas, daugiau mažiau tokioje pat būsenoje, kokioje žmogus buvo prieš užšaldant. Bet dabar - apie kitas galimybes. Pavyzdžiui, „brain uploading”. Taip pacientas galėtų sugrįžti ne į fizinį savo kūną, bet į tobulesnę savęs versiją, sudarytą iš nano lizdų. Besimaudant vandenyne nereikėtų baimintis ryklių. Nano kūnas sugabėtų transformuotis į oklą ir tada baimintis jau turėtų rykliai. Etel rašo: „ar mes tik serija cheminių reakcijų? Jei būtume pakankamai drąsūs sakytume: taip, esame tik tai”¹⁶⁵.

X prisėda kampe, užmerkia akis ir galvoja, kad jam 25-eri. Galvoja, kad nenorėtų sugrįžti kaip okra, sugrįžti nano kūne. Etel rašo: „aš atsukau nugarą, ir supratau, kad plaukiu vandenyne, pilnu ryklių”¹⁶⁶. X patinka jo kūnas. Jis aukštas ir liesas. Gal kiek *per* liesas. Ilgi oranžiniai plaukai, kaip mergaitės, permatoma oda ir rusvos strasdanos. Ir tas *Beige* splavos paltas. X galėtų būti modelis. Kišenėse - nosinaitės „*Softie*”. X yra amžino gyvenimo modelis. Modelis „Alcore” centro. „*Softie*” nosinaičių. X nuleidžia akis ir seka linijas, kurios jungia plyteles muziejaus grindų dangoje. Seka, kol akys sustoja ties violetine spalva, ties nudėvėtais aukštakulniais, kyla stambiomis blauzdomis aprauktomis neiloninėmis kojineis, vilnoniu pusilgiu sijonu. „Salės prižiūrėtoja”, - galvoja X. Pats tikriausias dalykas muziejuje ir šiame pasakojime. Blauzdos kuriomis, po neiloninėmis pėdkelnėmis, teka kraujas.

X nusiima ausines ir pasideda ant kelių. Linda pasakoja toliau. Apie tai, jog atgaivinimo technologijos turėtų būti sukurtos per ateinančius penkiasdešimt - šimtą metų. Spėjimai paremti mokslo žiniomis bei technologinio progreso apskaičiavimu. „Alcor” kriobiologas atlieka rutininius testus su kiškio inkstu. Jis išimamas, užšaldomas iki stiklo būsenos (*vitriified*), ir vėl atšildomas. Atšildant visame inkste temperatūra turi būti vienoda. Tada inkstas įsodinamas atgal. Kiškis išgyvena. „Tai - koncepcijos įrodymas”, - sako Linda. Bet X jos negirdi, nes yra nusiėmęs ausines.

---

¹⁶³ Emilija Škarnulytė, „Absolūtus Datavimas,” 2021, lazerių, šviesos, garso instaliacija, sukurta 13-ajai Kauno bienalei, 2021 lapkritis - 2022 vasaris, Kaunas, Lietuva.

¹⁶⁴ Etel Adnan, *Shifting the Silence* (New York: Nightboat Books, 2020), p. 52 iš 123, eBook.

¹⁶⁵ Ibid p.52.

¹⁶⁶ Ibid p.65.

Tada X pakyla, vaikšto. Kriauklės, krabai, piranijos, zebrai, bizonai, žirafos vilkai. Kailiai, plunksnos, spalvos. Gyvi šie gyvūnai susitikti galėjo nebent zoologijos sode. Dabar jie - nejudrūs, susitingę. Vilko iškamša demonstruoja, kaip medžioja vilkas, erelio - kaip erelis. Pasakojimai apie rūšis. Apie persekiojimą. Apie maistą. Sustingę gyvūnai. Žinduoliai be prisilietimo. Žuvys be vandens. Pavieniai kiaušiniai. Išdžiūvę vabzdžiai. Gyvybės simuliacija. Muziejuje - tik formos. Viazduotė užbaigia pasakojimą, sukuria objektų testinumą. „Ir vis dėl to...”, - pagalvoja X, - „ar įmanoma surinkti šių gyvūnų DNR ir pastatyti Nojaus arką?”. Ne, nes formalinas pažeidžia DNR.

X toliau eina per sales. Dabar - trofėjų kambarys su ragais, kailiu. Žuvys palubėse. kažkas tarp sapno ir fizinio ėjimo į priekį. Sniegas dirbtinis. Išpiešti horizontai. Garsas įrašytas. Forma ir imitacija neatstoja gyvybės. Visas muziejus pilnas objektų, bet ne gyvūnų. Jis pilnas informacijos. X nesugeba visko nuskaityti ir kažkuriuo momentu jam pasidaro truputi liūdna. Koridoriais lėtai atgal ten, kur dirba kasininkė. Ji toliau mezga žydrą megztinį. „Graži spalva”, - pagalvoja X ir linkteli galvą atsisveikindamas. „Viso gero”, - mandagiai atsako kasininkė. X išnyksta už durų, o ji toliau tęsia pradėtą darbą.

Mirties patalas

X šešeri. Devynesdešimtieji. „Mama, palik mane bažnyčioje”, - prašo. Mama pagalvoja, kad tame - nieko bloga. Sutvarkys reikalus ir ateis pietūs. Katedra. Vidus. X žiūri tiesiai. Ten - altorius. Jame - nukryžiuotasis. Praėjusį sekmadienį čia buvo apeigos. Buvo daug mergaičių baltomis suknelėmis. Jos barstė žiedlapius. X žiūrėjo, nors irgi norėjo barsyti. „Šventas vaikas”, - galvojo vienuolės. „Didžiausia mano svajonė yra priimti pirmąją komuniją ir iškart numirti”, - šurpino mamą. Bet X patinka ne dievas. X patinka jausmas bažnyčioje. Kai patenki į stebuklą. Kad tampi pasakojimo dalimi. Kai įsivaizduojamybė tampa tikrove. X nebėra X. X tampa mergaite, kuri bažnyčioje barsto žiedlapius. Šventas vaikas. X prašo, kad mama ją paliktų katedroje. Mamai juokinga, bet ką padarysi. Nemato tame jokios žalos. Išeina, X pasilieka bažnyčioje. Prieina vienuolė. Pasisveikina. Jos pažįstamos iš anksčiau. X galvoja, kad vienuolė paprašys jos barstyti gėles. Bet vienuolė pasiūlo apžiūrėti šventus paveikslus.

X dabar katedros pastogėje. Vienuolė kažką pasakoja, kažką rodo. Ištraukia plakatą, neįrėmintą, ant storo kartono. Piešinys rudų spalvų, per vidurį - lova, kurioje - žmogus (vyras, nes paskutinio patepimo scenos protagonistai paprastai - vyrai). Piešinio spalvos tamsios, lovos dešinėje ir kairėje - po figūrą. Dešinėje - angelas, kuris ligonį bando paimti į dangų, o kairėje - velnias, kuris jį bando nusitempti į pragarą. Centre - kunigas, duodantis paskutinio patepimo sakramentą. X žiūri. Žiūri. ŽIŪRI. Tame paveiksle yra kažkas baisaus. Tas tempimas į kairę ir į dešinę. Mirtis. Lova. Baimė. Baimė. BAIMĖ. Gulėjimas lovoj. Kova. X galva pradeda sukstis. Čia - kalbant metaforiškai. X - ligonis, X - kunigas, X angelas ir velnias. X - vienuolė bažnyčioje, X - bažnyčia, X - šešerių. „Mama”! Galvoja, o gal sako. „Į lauką, toliau nuo Dievo,

toliau nuo kartoninio paveikslo, nuo mirties patalo". X žiūri į savo rankas ir jos atrodo mažos. Žiūri į vienuolę ir ji atrodo sena. Nori išeiti į lauką, bet nežino kur yra išėjimas. X įstrigo fantazijoje, pasakojime. „Mama", - galvoja. Nori išeiti ten, kur nėra Dievo, velnio, angelo. Viskas pradeda dar labiau suktis. „Velnius judina žemę, mama!"

Dabar tai tėra X vaikystės prisiminimas. Po incidento su paveikslu ir panikos atakos mama X niekada nebepaliko bažnyčioje. Bet paskutinio patepimo atvaizdas išliko X atmintyje. Lova ir patalas, kaip kovos laukas. Ruda spalva. Kartonas. Pasakojime įstrigusi X, kaip ligonis lovoje, niekada nebesijaus saugi. Velnius ir angelas. Bet baisiausia - kunigas. Sirgdama X daug laiko praleido lovoje. Vėliau joje daug laiko praleido X močiutė. Kai ji merdėjo (močiutė), X piešė piešinius. Juose visada buvo dievas. X patikdavo piešti nukrižiuotąjį, mergelę Mariją, paėmimą į dangų. Mama darbus pristatydavo į palatą. Močiutei stojo inkstai, prie jos buvo prijungtas dializės aparatas, ir kartais jai trūkdavo oro. Piešiniiais močiutę vėduodavo. X užsimerkia ir traukiniu įvažiuoja į siaubo kambarį lunaparke. Tamsoje stūkso moteris ilgais plaukais ir matosi, kaip plaka jos širdis. „Da-dmm". O gal ta širdis priklauso X?

13 Ars Moriendi medžio raižinių atkartoja tą patį motyvą. Ligonis, lova, mirties patalas. Kaip atsisakyti turtų, kaip pasitikėti dievu. Velnius, kunigas, angelas, demonai, pilys, bažnyčios, namai. Fonas keičiasi. Gulėti reiškia būti pažeidžiamu. „Mirties patalo" atvaizduose - mirštančiojo vidinis pasaulis. Vidinis mirštančiojo pasaulis yra mirties patalo fonas. Vidinis pasaulis kaip fonas. Močiutės mirties patalas buvo palata. Viskas buvo pilkšvai melsva. Maždaug *Guernicos* spalvos. Lova, lyginant su palata, atrodė maža. Prie močiutės lovos - mama. Virš lovos popierinis paukštis. Vėdavimas, vėdavimas. Vėdavimas viskuo, kas pakliūva po ranka, kad nepritrūktų oro. Anksčiau su močiute X daug piešdavo. Štampavo štampais iš bulvių. Močiutė būdavo gerta X. Dabar X yra greta močiutės. Tą sceną mato iš vidaus ir iš šono. X tiksliai negali pasakyti, ar pirmasis prisiminimas buvo močiutė mirties patalas, ar scena su vienuole bažnyčioje. Beje, X niekada nepiešė ir nesapnavo paskutinio patepimo. Nenorėjo, ir kad jis būtų suteiktas močiutei. Šiandien paskutinis patepimas vadinamas *ligonio patepimu*. Esą, gavus jį nebeprivalo numirti.

Mirtį esą, geriausia pasitikti gulint. „Mirštantis žmogus", - cituojamas vienoje knygoje Guillaume Durand, Mede vyskupas, - „turi gulėti ant nugaros, nes tokiu būdu jo veidas visuomet atgręžtas į dangų"¹⁶⁷. Bet senajame testamente rašoma, kad žydai mirdami turėdavo nusigręžti į sieną. Gulėdamas ant šono mirė ir Buda. X guli ant šono, ir jau beveik miega.

---

¹⁶⁷ Philippe Ariès, *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975), 31 iš 271 eBook.

X valia

X yra trisdešimt kelių metų transseksualas vyras. Nors šis terminas nėra labai tikslus, bet, tarkime, tai, kas apibūdina X yra nuolatinis *flux*, kaita. *Trans* idėja čia - kelionė pirmyn - atgal. Nuo vienos lyties, prie kitos, nuo vienokio kūno, prie kitokio, nuo identiteto prie identiteto. Fiziškai X sudarytas iš raumenų, riebalų ir kraujo. Kraujyje - hormonai. Kartais vyriškus keičia moteriški. X viduriuose gyvena ŽIV. Diena apniukusi ir X ieško būdo susitvarkyti su lengvu nerimu mažame vaikystės kambaryje. Vienvietė lova ir Niujorko reprodukcija ant sienos. Namai - mamos. X mąsto apie tai, ko nori iš gyvenimo. Į „google“ įveda „My Wishes“.

„My Wishes“ yra lyderiaujanti Didžiosios Britanijos gyvenimo pabaigos planavimo platforma. Ji leidžia sukurti palikimo bei testamentą dokumentus. Ji leidžia planuoti skaitmeninį palikimą ir įamžinti laidotuvių pageidavimus. „My Wishes“ skatina paskirti įgaliotinius socialinių tinklų tvarkymui bei sveikatos priežiūrai. Čia gali kurti atsisveikinimo vaizdo klipus ir personalizuotas žinutes. „My wishes“ nėra „rato išradimas“. Viktorijos laikais egzistavo „atsiminimų dėžutės“. Kareiviai prieš eidami į mūšį rašydavo laiškus, kurie turėdavo būti išsiųsti jų mirties atveju. „My Wishes“ leidžia atsisveikink taip, kaip nori TU. Platforma skatina apie galvoti ne „apie kūną, jo nykimą“, bet apie nuosavybę ir palikimą. Išspręstas palikimo klausimas palengvins darbą artimiesiems, tad planuodamas iš anksto gali padaryti „gerą darbą“. Platforma skatina galvoti apie išsaugojimą ir kontrolę. „My Wishes“ simuliaciniuose klipuose James Norris, platformos įkūrėjas, save naudoja kaip modelį.

Jei atvirai, X svarsto galimybę susikurti nemokamą profilį. Mirti neplanuoja, tad tai tebutų eksperimentas, žaidimas su tamsiomis fantazijos pusėmis. X yra aktorius, ir atsisveikinimo klipai galėtų būti groteskiškas pokštas. Pirmiausia - sau pačiam. X gerai supranta, kad tik visiško atsitiktinumo dėka gyvena laikais, kai ŽIV virusas yra visiškai kontroliuojamas. Jo kūnas - viruso ir vaistų kovos laukas, ir keistą pasitenkinimą suteikia žinojimas, kad nors viduriuose gyvena pavojus, ant stalo guli jį *neva* kontroliuojančios piliulės. X apie ŽIV kalba nesivaržydamas. Apie mirtį... priklausomai nuo nuotaikos ir konteksto.

X mintimis nuklysta kažkur ir toliau naršo internete. Randa bilietus į holograminį Michael Jackson koncertą. Bilieto neperka. Koncertas - JAV. „Skaitmeninis formaldehidai“, - vėliau renginį komentuos žurnalistas „Washington Post“¹⁶⁸. Vėl atsidaro „My wishes“ tinklapį. James Norris tikina, kad kalbant apie mirtį ir technologiją, *neva*, mirtis „dehumanizuojama“. Čia - pozityviai. Apie mirtį taip kalbėti paprasčiau: „mąstai apie turinį, apie piniginę bitcoins vertę, sentimentalią vaikų nuotraukų vertę, apie tai, kas prie jų turės prieigą“. Apie *turėjimą* lengviau galvoti nei apie *nebuvimą*. Arie knygoje „Vakarietiškas santykis su mirtimi“ aprašo mirties *plano*

---

¹⁶⁸ Elaine Kasket, *All the Ghosts in the Machine: The Digital Afterlife of Your Personal Data* (London: Robinson, 2019), 205.

parengimo reikšmę. Planas kaip priemonė faktui prisijaukinti. Don Kichotas, nemėgino bėgti nuo mirties. Priešingai, jos jautimas greta iš fantazijų pasaulio jį gražino į gyvenimą.

Bet X neturi bitcoinų. Neturi vaikų. Tik šiek tiek nuotraukų bei internetinių tinklų slaptažodžius. **Facebook, G-mail, Grinder.** Prisimena Elaine Kasket pasakotą istoriją apie vyrą, kurio šeima iš „Yahoo” prisiteisė prieigą prie jo elektroninių laiškų¹⁶⁹. X nenorėtų, kad jo laiškus perskaitytų mama. Prisimena serialą „Afterlife”¹⁷⁰, kurį žiūrėjo per „Netflix”. Pagrindinis herojus, netekęs žmonos, vakarus leidžia žiūrėdamas jos įrašytus vaizdo klipus bei gerdamas alkoholį. Skaitmeninio nemirtingumo pasekmės gali būti ir tokios.

James Norris sako, kad „nėra teisingo ar neteisingo būdo planuoti, kaip nėra teisingo ar neteisingo būdo mirti”. Neva, „nėra reikalo planus atidėlioti. Dokumentus visada gali atnaujinti. Norai gyvenimo eigoje keisis. Ir tikėtina, kad ateityje, kai nebus tavęs, kai visų mūsų nebebus, nes (patikslina) mirties statistika - šimtaprocentinė, kad PLATFORMA padės pasirūpinti tuo, kas svarbu tau, kas svarbu artimiesiems. Ir viskas su tavo skaitmeniniu palikimu bus gerai.”¹⁷¹

X dalyvauja ŽIV medicininiam eksperimente ir daug laiko leidžia namuose, internete. Bandomi vaistai gali visam laikui išgydyti nuo viruso. Eksperimente vieni gauna vaistus nuo ŽIV, kiti - druskos tirpalą. Kas savaitę ligoninėje tikrinamas ir vienu ir kitu kraujas. Ar gauni vaistus, ar tirpalą - nežinosi iki pat eksperimento galo. Ir, tiesa, dar vienas esminis dalykas. Bandymo dalyviai turi nustoti vartoti įprastus vaistus nuo ŽIV. O tai reiškia, kad virusas vėl pradeda keliauti kūnu.

X pradžioje buvo berniukas. Tada gėjus vyras. Tada moteris. Tada vėl vyras. X keliauja pirmyn ir atgal, ir kiekviename žingsnyje kažko mokosi. X mano, kad yra kaip vanduo. Kad vanduo siejasi su nostalgija. Kad nostalgija siejasi su motina. Kad motina siejasi su prisiminimais. Su nuotraukomis, kurios iškyla vandenyje. X yra vanduo. X motina iškyla prieš akis kaip vaizdas nuotraukoje. X renkasi analogą, o ne skaitmeną.

Platforma

2019-ųjų gegužę miršta „Grumpycat” - žymiausia interneto katė.
Apie šią mirtį praneša „The Guardian”.

Ar mūsų gyvenimo skaitmeniniai įrašai taps duombaze pomirtiniam gyvenimui? Ar skaitmenybė gedėjimą palengvins, ar priešingai - pavers nesibaigiančiu?

---

¹⁶⁹ Ibid p.90.

¹⁷⁰ Gervais, Ricky, *After Life*, Netflix serialas, 2019-2022, JK.

¹⁷¹ Priedas 2.

K¹⁷² yra mokslininkė, tyrinėjanti gedulą, raudas, ir tai, kaip viskas tampa prisiminimais. Ją domina pirmi 2000-ųjų dešimtmečiai, kultūra „online“. Koriną domina individų ir grupių gedulas. Nuo gyvūnų, iki influencerių, nuo pandemijos iki terorizmo. Socialinės medijos ir tai, kaip mes dalinamės netektimi. Mirtis, mirimas ir gedulas kartais mobilizuojami vien tam, kad išauginti auditoriją. Mirtis - sudėtinga ir sensacinga tema. Laisvalaikio ekonomika ir psichologizuoto individualizmo kultūra platformoje susilieja į vieną ir kuria autentikos iliuziją. „*I am a teenager like everyone else, but I have a twist. I have cancer*“, - video vlogė sako Charlotte Eeds. „*Life or theatre?*“, - kažkada retoriškai klausė kita Charlotte¹⁷³. Išpažinties kultūra, realybės šou ir autentikos estetika.

Platformoje mirtis ir gedulas primena apie savo egzistavimą. Pareikšti užuojautą „online“ dabar - absoliučiai priimtinas dalykas. „Postas“ - kaip nekrologas. „Facebook“ erdvė - intymesnė nei laikraščio, intymesnė nei gatvės. Gedėjimas online yra monologas. Yra dialogas. Pandemijos metu virtualu gedulas tampa įprastu reiškiniu. Dėl autentikos nebekyla klausimų. Platformos mirusį žmogų padeda išlaikyti gyvą, išsaugoti su juo menamą ryšį.

Tiesa, kiekviena platforma turi savo ypatumų. Vartotojai pranešimus gali blokuoti. Ne visiems patinka skaityti apie netektį: kartais neaišku, kaip į tokius pranešimus reaguoti („Like?“). Informacija platformose gyvuoja tiek, kiek gyvuoja pačios platformos. Internetinio gedulo kultūra gimė „MySpace“. Šiandien „MySpace“ nebenaudoja niekas, nors pavadinimas, lyg floppy diskai, kelia nostalgiją. Platformos sensta ir miršta kaip žmonės. Taškas. Trapu.

Kita K studija - apie jaunas žmones, sergančius nepagydomomis ligomis, jų dienoraščius ir ligos dokumentacijas. Korina žino, kad praeityje sunkiai sergantys pacientai buvo skatinami rašyti prisiminimus, dienoraščius. Ligos memuaras JK - svarbus žanras. Derek Jarman, Jo Spence - skirtingai, bet apie tą patį. Dabar kai kurie gydytojai pacientus skatina kurti video turinį, vlogus. Daugelis kuriančių pacientų pasveiksta. Pasveikus jų vblogai neretai uždaromi, pažymint naują pradžią (arba - „identiteto krizę“).

Nepagydomomis ligomis sergantys vloggeriai įamžina gyvenimą, viltį ir neviltį. Jie kuria struktūrą savo pačių atminčiai. Kuria dizainą, atmosferą, siunčia „žinutę“ anonimiam žiūrovui, kuriam šis turinys (galbūt) aktualus. „Psichologizuotas individualizmas“, - praštėse pasižymi K. „Jauni žmonės imasi atsakomybės už savo matomumą“, - tęsia. „YouTube“ kanalų autoriai - ligoniai ir influenceriai, kankiniai ir herojai. Visada - savo istorijos centre. Pasakodami apie save jie skatina kitą. Šiandienos žmogus trokšta būti geras. „Gerus darbus“ jis daro online. Taip kuria savo memorialą, dažnai galvodamas ne apie mirtį, bet apie sekantį epizodą.

---

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ *Life of Theatre* (2019), [paroda] London Jewish Museum, 2019 lapkritis - 2020 kovas.

Korina nagrinėja anksčiau minėtą Charlotte Eeds¹⁷⁴ vlogą. Jo herojė kalba apie problemas, su kuriomis susiduria paauglė, serganti vėžiu. Ji drąsina anoniminį žiūrovą: „*you can do it, you need to speak to someone*”. Ji kalba esantiems anapus ekrano. Kalba pati su savimi. Sprendžiant iš komentarų, auditorija atsako palaikančiai: „išsaugojau šį video tam, kad peržiūrėti, kai bus sunku”. Charlotte mados vlogas pamažu virsta ligos dienoraščiu. Pasakojimas apie gyvenimą virsta pasakojimu apie mirtį. Emocija tampa gryna. Vlogas transformuojasi. Charlotte kuriama medžiaga pasitelkiama paramai gauti. Charlotte tampa influencere, bet jos blogas niekuomet neprilygs kuriamiems žvaigždžių. Platforma suteikia laisvę būti tuo, kuo nori, bet tam tikruose rėmuose. Nori būti populiarus? Sek „YouTube” akademijos patarimais. Reguliariai kelk turinį, bendrauk su žiūrovu, būk autentiškas. Tavo video vlogai turi būti trumpi ir į temą. Platforma žada neribotas saviraiškos galimybes, bet kartu - primeta trafaretus.

Estetiką taip pat apsprendžiama platforma. Asmeninė erdvė tampa vieša. „YouTube” neretai pamatysi kambarį, o jame - asmeninius daiktus. Be to, platforma prioretizuoja geriausią, o ne blogiausią tavęs versiją. Dalijimasis yra apspręstas algoritmų, metrikos ir auditorijos. Istorija kuriama žiūrėjimui, dalijimuisi, reakcijai. „Autentika” kartais simuliuojama. Namų vaizdo estetika dominuoja net tuomet, kai vlogą kuria grupė profesionalų. Vlogeriai kartais meluoja. Kartais patys patiki savo melu. Platforma leidžia įžengti į fikcines plotmes. Autentika tampa socialinių medijų valiuta.

Socialinės medijos maitina žmogišką nemirtingumo iliuziją. Imortalistai technologiją pasitelkia tam, kad „įveiktų” mirtį. Kaip norime būti matomi, kaip norime būti įsivaizduojami. Ateityje technologija žada įsitraukimą per dirbtinį intelektą, jo agentus. Balsus tų, kurie mirė, bus galima girdėti virtualioje erdvėje. Remiantis senais, bus kuriami nauji atsiminimai. Gedulas - ritualinė interakcija. Korina žino, kad ateityje toks egzistencinis socialinių medijų aspektas įgaus vis įdomesnes formas. Dabar naudojame tekstą ir vaizdus. Viskas, kas kaupiama platformose interpretuojama kaip archyvas. Tai lengvai gali tapti skaitmeninėmis liekanomis, bet gali būti ir prikelta naujam gyvenimui. #RIP yra globalinės estetikos dalis. Mirties kultūra „online” - pozityvi, t.y. vakarietiška. Projekcija yra tai, ką žmonės daro, kai mirusiajam nusiunčia žinutę. „Hey bro, hope you are doing OK up there”, - rašo mirusiam draugui „Facebook” vartotojas.

K tyrimas čia nesibaigia. Greičiau - tik prasideda.

Analoginis gedulas

---

¹⁷⁴ Charlotte Eads, „Dying to live, living to die”, YouTube kanalas, žiūrėta gruodžio 3, 2021, <https://www.youtube.com/c/CharlotteEades>.

Vieno kambario butas baltomis sienomis. Baldų dar nėra, tik čiužinys, dėžė knygų ir keletas augalų. Palmė, kita palmė, papartis ir dar keli kaktusai, nežinomais pavadinimais. Gedulas X šiuo metu tėra prisiminimas. X skaito Max Porter knygą „Netektis yra dalykas su plunksnomis“¹⁷⁵. Pasakojimo veikėjai - tėtis, vaikai ir varnas. X randa sau artimą gedulo jausmo aprašymą: „jaučiausi pakabintas tuščias. Vaikai miegojo. Aš gėriau. Pro langą rūkiau tabaką. Galvojau, kad gal pagrindinis jos nebuvimo rezultatas bus tai, kad amžiams tapsiu tuo organizatoriumi, tuo sąrašų sudarytoju, su dėkingumo klišėmis, architektūrine mašina mažų vaikų, be motinos, rutinoms. Gedulas atrodė keturių dimensijų, abstraktus, silpnai pažįstamas. Man buvo šalta“¹⁷⁶. X yra netekusi draugo, poros autoritetų, ir trijų senelių. Knygą X padovanojo draugė dirbanti hospise. Pespėjo, kad knyga „tamsoka“. Kadangi X ne kartą išgyveno netekties jausmą, knygą apie tai perskaityti turėtų būti vieni niekai.

X galvoja apie skirtumus tarp gedulo patyrimo ir gedulo prisiminimo. Užverčia knygą ir prisimena, kai apie draugo netektį sužinojo „Facebook“. X tą naktį miegojo su įjungta šviesa. Kaskart, kai sužino apie artimo žmogaus mirtį, X bijo miegoti tamsoje. Tiesa, tik pirmą naktį, po to - apsipranta. Kitą dieną į „Instagram“ X kels nuotraukas iš vakarėlio. Tarp gedulo „online“ ir gyvenimo „offline“ egzistuoja kontrastas. Navigacija „online“ ir „offline“ yra ir navigacija tarp emocinių būsenų.

Gedulo jausmas yra kaip prietema, tuštuma, išretėjimas, belaikiškumas. Gedulas yra saugus ir apčiuopiamas. Jo kontekste reikšmingų įvykių ir stimulų sumažėja iki minimumo. Kur eiti, ką daryti, ką sakyti. Nelieka triukšmo. Mintys vienakryptės. X prisimena. Pirmą nuėjo į draugo laidotuvėse, o tada į - darbo interviu. Nacionalinėje portretų galerijoje kuratorė priešais X padeda Emmeline Pankhurst portretą. „Ar žinai, kas ji?“, - paklausia. X turi dviejų žmonių auditoriją. Kuratorę A, ir kuratorę B. Reprodukcijs turi trijų žmonių auditoriją. X pagalvoja, kad tuo pat metu originalus Emmeline portretas, kabantis galerijoje, turi kur kas didesnę žiūrovų auditoriją nei reprodukcija. Interviu X kalbėjo lėtai, aiškiai girdėdama savo balsą. Atrodė, kad tembras buvo svarbiau nei turinys, nei atsakymas. Kartu X galvojo, kokia absurdiška tai buvo situacija. Dėl to, kad buvo laidotuvėse, buvo apsirengusi juodai. Būtent taip, kaip pridera rengtis siekiant gauti darbą meno institucijoje.

Gedulas yra „dalykas su plunksnomis“. X skaitomoje pjesėje veikia vyras, berniukai ir varnas. Mama mirusi. Mama sukūrė vakuumą, kurį užpildė gedulas, kuriame atsirado juodas paukštis. Pjesė kalba apie buiti, nudažytus lūpdažius, apie jusles, per kalbą, apie vaizduotę, apie berniukų muštynes, apie nekalbinę gedulo patirtį. „**Varna:** Aš padėjau savo koją ant jo akies rutulio ir spaudžiau: juokais ir iš pasigailėjimo. Iš savo kapišono išroviau vieną plunksną ir palikau jam ant kaktos, jo galvai. Kaip suvenyrą, kaip perspėjimą, kaip nakties lyžtelėjimą

---

¹⁷⁵ Max Porter, *Grief is the thing with feathers* (London: Graywolf Press, 2016).

¹⁷⁶ Max Porter, *Grief is the thing with feathers* (London: Graywolf Press, 2016), 4.

ryte¹⁷⁷. X žino, kad tarp paukščių ir gedulo tikrai yra kažkas bendra. Masahisa Fukase fotografijų serijose taip pat varnai¹⁷⁸. Tiesa, jo netektis kitokia. Gyvūnų prieglaudos perspėja: „neneškite mums varniukų”. Atskirti nuo aplinkos jie niekada nebesugrįš į būrį.

Pjesėje varna ant tėvo kaktos palieka plunksną. Online gedulo kultūroje tai vadinama *hashtag*. „Mes darome dalykus, kurių kiti personažai daryti negali, pavyzdžiui, valgome skausmą...”¹⁷⁹ - pjesėje aiškina varna. X prisimena, kaip mirus močiutei mama dešimt metų dėvėjo tik juodos spalvos drabužius. Užverčia knygą ir eina miegoti. Nieko nespaužia.

Beje, darbo anuomet Nacionalinėje galerijoje negavo.

Mirties aplinkybės

X yra senyvo amžiaus indė, našlė. Eina pas vietinį brahmaną, kad sužinotų, kaip pasiruošti mirčiai. Neša jam maisto ir dar keletą simbolinių dovanų. X žino, kad tapdama našlė, geros mirties galimybes šiek tiek komplikavo. Induizme našlės mirtis niekuomet nėra gera mirtis. Moteris turi mirti pirma vyro. Priešlaikinė vyro mirtis - moters kaltė. Kažko, ką padarė šiame arba praėjusiame gyvenime. Bet gera mirtis induizme turi ir daugiau kintamųjų: amžius, vieta, mirimo būdas ir paskutinio atokvėpio forma¹⁸⁰.

Prieš brahmaną X sėdi nuleidusi akis. Taip priimta, be to, jaučią kaltę ir gėdą dėl savo keistos padėties bendruomenėje. Brahmanas priima jos aukas - vaisius ir smilkalus, maistą ir gėles, ją ramina kuklia šypsena. Dabar svarbiausia užduotis - nemirti per anksti. Gera mirtis - mirtis nugyvenus pilną gyvenimo ciklą. Anksčiau tai buvo šimtmetis. Dabar - šešiasdešimt metų. Brahmanas aiškina toliau, truputį mosuoja rankomis. X klausosi nuleidusi akis, kaip priimta pagal papročius. Yra dienos bei dienos laikas, tinkamas ir netinkamas metas mirčiai. Pavyzdžiui, geras laikas mirti yra popiet, ypač tarp ketvirtos su puse ir šeštos valandos. Mirti naktį, ypač tarp vienuolikos ir trijų - nedovanotina. Brahmanas išsitraukia baltą popieriaus lapą, jame parašyta:

GERA DIENA MIRTI YRA PIRMADIENIS
GERA DIENA MIRTI YRA KIEKVIENO MĖNESIO VIENUOLIKTOJI DIENA
BLOGIAUSIAS LAIKAS MIRTI - 5–7 DIENOS IKI JAUNATIES

---

¹⁷⁷ Ibid p.10.

¹⁷⁸ Masahisa Fukase, *Ravens* (London: Mack books, 2017).

¹⁷⁹ Max Porter, *Grief is the thing with feathers* (London: Graywolf Press, 2016), 15.

¹⁸⁰ Lubomír Ondračka, „Death, Hinduism,” in *Hinduism and Tribal Religions*, ed. Madhu Khanna, Rita D. Sherma, Jeffery D. Long, and Pankaj Jain (Springer Dordrecht, 2020), pp. 1-10.

GERIAUSIA VIETA MIRTI - VARANASIS
TEN GALIMA PRALEISTI PASKUTINES SENATVĖS DIENAS ARBA BŪTI
SUDEGINTAM
BLOGIAUSIU ATVEJU - PELENAI TURI BŪTI IŠBARSTYTI GONGE
MIRTIS TURI BŪTI NATŪRALI
MIRTIS TURI BŪTI SAĖMONINGA
MIRČIAI REIKIA RUOŠTIS
MIRTIS TURI BŪTI ATPAŽIŠTAMA, JAI TURI BŪTI RUOŠIAMASI MĖNESIUS AR
NET METŲ METUS
PASKUTINĖMIS GYVENIMO DIENOMIS ŽMONĖS TURI BŪTI KONTAKTE SU
RELIGINIAIS TEKSTAIS (GERIAUSIA - JUOS CITUOTI PATIEMS)
PASKUTINĖMIS DIENOMIS ŽMONĖS TURI PASNINKAUTI
MIRŠTANTYS ŽMONĖS TURI BŪTI APSUPTI ŠEIMOS NARIŲ¹⁸¹

X ryja seiles, jaučia didžiulį spaudimą. Yra tikra, kad gerai numirti jai nepavyks. Kaip išlaukti tinkamos mirties valandos, kas ją nuves į Varanasį? Labiau nei bet kada X bijo, kad jos mirtis gali būti dar blogesnė nei gyvenimas.... Atsistoja, linkteli brahmanui, apsisuka ir išeina pro šventyklos vartus neatsisukusi. Akyse kaupiasi ašaros ir norėtų, kad jų niekas nepamatytų. Bet jos pradeda plūsti skruostais ir galiausiai su garsu išsiveržia pro burną. X veidu teka Gongas. X supranta, kad upės nesuvaldys ir leidžia jai veržtis. Verkia balsu ir pamažu verkimą keičia juokas, keičia muzika. Mirtis nėra lengvas reikalas, bet viskas, kas yra šiapusybėje yra sunku. Iš akių tekantis Gongas plauną visą X skausmą ir eiti darosi vis lengviau ir lengviau. Plaučius pripildo šiltas oras ir pamažu X viską paleidžia. Dievą, brahmaną, mirusį vyrą, taisykles, reputaciją, net troškimą tinkamai numirti. Pirmą kartą atsigręžia į savo vidų ir pagalvoja, kad mirs taip, kaip išeis. Ta mintis, tokia maištinga, jai sukelia juoką. Pajunta kažką panašaus į džiaugsmą. Ją vejadi brahmano šešėlis ir balsas. „Kad gerai numirtum, brahmanams turi atnešti dovanų“. „Geriausią dovaną brahmanams yra karvė“. Kažkur skamba balsas, o X tik šypsosi. Karvės niekada neįpirks, ir net neketina. Prisimena, kad motina jai pasakojo apie geros mirties ritualą. Turi laikyti šventą karvę už uodegos ir prašyti pagalbos kelionėje į aną pasaulį. X įsivaizduoja savo mirtį laikant šventą karvę už uodegos. Ir, kažkodėl, toks scenarijus jai atrodo ne tik įmanomas, bet ir artimas. „Tebunie ji palydės mane į anapusybę“, - pagalvoja. Paskutiniai gyvenimo momentai apsprendžia būsimą inkarnaciją. X karvės prašys atgimti gyvuliu, šventa karve. Tokios laisvės ji trokšta sau, ir tokios pagarbos. Kitame gyvenime.

Kontaktas su mirusiais

---

¹⁸¹ Ibid.

X yra 42 metų moteris. Ketvirtadieniais, per zoom, ji mokosi raganystės meno iš vienos Neapolio teisininkų. O trečiadieniais, paprastai, susitinka diskutuoti šiomis temomis su viena pažįstama. X mano, kad magija padeda valdyti gyvenimą. Magija padeda kontaktuoti su anapusybe. Magija yra vaizduotės internetas. Magijos užduotys - dažniausia pragmatiškos. Magijos metu koncentruojama energija, ir todėl ji veikia greičiau nei meditacija, eina tiesiai prie reikalo. Laisvalaikiu X skaito apie žvaigždes (astrologine prasme), ir sudarinėja jų žemėlapius. Draugams mėgsta kartoti, kad astrologija, kadaise, taip pat buvo mokslas¹⁸². X domisi politiniu aktyvizmu, saviorganizacija, specialiaisiais efektais, yoga. Taip pat - Gazos ruožu, alternatyviais gydymo metodais, maisto gaminiu ir narkotikais (vakarėlių metu). Šiandien X kylančias mintis užsirašinėja dienoraštyje. Mąsto apie komunikaciją su išėjusiais. Ilgisi tėvo.

Vienas klausimas X neduoda ramybės. Praėjusį trečiadienį su pažįstama diskutavo apie vėlių kvietimą. Ši sakė, kad mirusius kviesti galima visada, kai tik reikia pagalbos. X nesutiko: juk niekad nežinai, ką prisikviesi. Pažįstama prieštaravo: bendrauti su mirusiais reikia išmokti. Ji mokėsi klausydama mirusios ir prisikėlusios Anitos Moorjani vlogų. Skaitydama Elisabeth Kubler-Ross tekstus, kur siūloma mirusiųjų prašyti ženklų. Pažįstama pasakojo, kaip kartą, kai jautėsi vieniša, kai gulėjo lovoje ir žiūrėjo į lubas, prisiminė močiutę. Po trisdešimt metų, po netekties, pažįstama nusprendė patikrinti, ar mirusi močiutė vis dar yra greta. „Močiute, duok ženklą“, - pagalvojo. Ženklo močiutė nedavė, bet, neva, tą vakarą kaimynė atnešė pyrago. X ima į rankas rašiklį ir dienoraštyje užrašo: „maistas ir mirusieji.. kažkaip susiję“. Ar todėl netekties vietoje kartais žmonės palieka gėles, rašelinius, ir coca-colos skardinių¹⁸³? Magijos mokytoja, vis dėlto, X pataria be reikalo dvasių nekviesti. Esą joms reikia duoti ramybę.

Jei mirusieji visuomet yra šalia ir visuomet pasirengę padėti, kaip, tuomet jie turi laiko reinkarnuotis? X prisimena hologramos teoriją ir tai, kad katė gali būti ir gyva ir mirusi vienu metu. Ir prisimena Laurie Anderson filmą apie šuns mirtį¹⁸⁴. Jis per bardo būvį keliavo lygiomis teisėmis su Laurie vyru. Ilgesys X gundo prarasto objekto tobulumo iliuzija. X ilgisi tėvo. Vieno pokalbio. To saugumo. „Jei ilgimės kažkokios būtybės (kuri yra mirusi), mes geidžiame tam tikros, limituotos būtybės; todėl, būtina, mirtingos, ir ilgimės tos ypatingos būtybės „kuri“, „kuriai“... etc., trumpai tariant tos būtybės, kuri mirė tuo ir tuo metu, tą ir tą dieną. Ir turime tą būtybę - mirusią“, - rašo Simone Weil. Ilgėtis mirusio reiškia jo ilgėtis baigtine forma.

Kontaktas su mirusiais spekuliatyvus gali būti ir technologine prasme. X pažįstama pasakojo, kad „Microsoft“ jau išbandė Alexa „ghostbot“¹⁸⁵, kuris žada, kad ateityje galėsime komunikuoti su mirusiais. Dirbtinis intelektas išėjusiuosius prikels pasitelkdamas nuotraukas,

---

¹⁸² Fidora, Alexander. „Divination and Scientific Prediction: The Epistemology of Prognostic Sciences in Medieval Europe.” *Early Science and Medicine* 18, no. 6 (2013): 517–35. <http://www.jstor.org/stable/24269302>.

¹⁸³ Jewellery Quarter Cemeteries Project, „Traditions of Death and Burial,” video, YouTube, žiūrėta lapkričio 6 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=EwYuC1aNHvc>.

¹⁸⁴ Laurie Anderson, *Heart of a Dog*, 2015, 75 min.

¹⁸⁵ Priedas 2.

laiškus bei balso žinutes. Mirusieji per amžius liks gyvi technologijoje. „Mirusio žmogaus buvimas yra įsivaizduojamas, bet nebuvimas yra labai tikras: ir tai yra jo būdas apsireikšti” , - rašo Simone Weil.

X ima nuovargis, ir, jei atvirai, kiek slegia mintys apie mirusius. Užverčia dienorašti, užpučia žvakę (kuri, beje, buvo uždegta). Tokios šiandienos mintys, tiek šiandien pamąstymų. Įsijungia filmą. Juosta pasakoja apie Amerikos aktorių Spalding Gray.

Ma, kai mirsim, ar tai - visam laikui?

Taip, mielasis

Ma, kai mirsim, at tai visam visam laikui?

Mhm

Ma, kai mirsim ar tai visam visam visam visam...

Mmm..

Menininkas savo monologuose pasakoja, kaip taip, neva, prieš eidamas miegoti, kalbėdavo su mama. Ir taip, netrukus, jiedu užmigdavo.¹⁸⁶

Nesibaigus filmui užmiega ir X. Jau seniai buvo taip, kad naktį nenubustų. X sapnai pastaruoju metu itin ryškūs ir simboliniai.

Geriausias būdas elgtis su kūnu

X yra humanoidas neseniai netekęs savo partnerio - žmogaus. Humanoidas X neturi tikrų emocijų, tačiau paprastai demonstruoja pavyzdinę elgesį. Tai žinoma kaip beemocinė perfekcija. Žmogus, gyvenęs su X buvo laimingas, tad jo mirtis laikoma gera mirtimi. Deja, nei žmogus, nei humanoidas X nenumatė, kad išsiskyrimas bus toks staigus. Humanoido X nebuvo namuose, kai žmogus paslydo, griuvo, susitrenkė galvą. Dužo veidrodis, o tai reiškia mirtį¹⁸⁷. Jei X tuo metu būtų buvęs ne parduotuvėje, galbūt būtų suteikęs pagalbą. Deja, čia susipynė visa virtinė atsitiktinumų: X baterijos silpo, iš žmogaus gautas pavojaus signalas nebuvo aiškus. Humanoidas, šiaip jau, yra atsakingas už žmogaus gerbuvį, o žmogus - už humanoido techninę priežiūrą. Vadinkite tai - teise, etika, ar abipusiais įsipareigojimais. Klaidos, ypač iš humanoido pusės, gali reikšti jo sunaikinimą ar perrinkimą. Nebent, žinoma, aplinkybės aiškiai nurodo į tai, kad kaltė - ne humanoido, arba ne vien humanoido. Panašiai nutiko šiuo atveju. Dabar, kai

¹⁸⁶ Steven Soderbergh, *And Everything Is Going Fine*, 2010, 89 min.

¹⁸⁷ Jewellery Quarter Cemeteries Project, „Traditions of Death and Burial,” video, YouTube, žiūrėta lapkričio 6 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=EwYuC1aNHvc>.

žmogus jau buvo tikrai miręs, ir, kadangi, humanoido energetinis silpnumas (nepakrautos baterijos) buvo, akivaizdžiai, žmogaus kaltė, humanoidas teisiškai nebuvo atsakingas už partnerio mirtį. Bet morališkai buvo atsakingas už tai, kas nutiks su jo palaikais.

Remiantis iš žmonių gyvenimo atėjusiomis tradicijomis, ypač, vėlesniame laikotarpyje, X turėjo įsisavintą pasikeitusį ryšį su žmogumi. Jo kūne esanti skaitmeninė plokštelė dabar siuntė vieną ištisinį signalą. kažkas, atrodo, jame vis dar buvo gyva, bet kas - sunku pasakyti. Miręs žmogus paprastai dalyvauja kosminiame mūšyje, kuris kartais suvokiamas kaip gėrio ir blogio kova, arba, kaip kova tarp šiapus ir anapus¹⁸⁸. Šią kovą paprastai moderuodavo kunigas, bet maždaug 1955-aisiais moderuoti pradėjo gydytojai. Galiausiai - šios pareigos atiteko humanoidams (mat amažiumi ir sveikata jie dažniausiai pranoksta savo partnerius žmones). Taigi, X dabar turi pasirūpinti žmogaus palaikais. X svarsto skirtingas galimybes, nes žmogus būdamas gyvas, savo laidotuvių taip ir nesuplanavo. Žemiau - keletas alternatyvų.

Variantas vienas. Žmogus visuomet domėjosi planetomis, saulės ir mėnulio užtemimais. Jam patiko skaityti mokslinę fantastiką. Galbūt derėtų pasinaudoti nuo 1994-ųjų JAV veikiančios kompanijos „Celestis Memorial Spaceflights” paslaugomis. X skaito informaciją. „Celestis Memorial Spaceflights” siūlo išėjusius pagerbti kelione į kosmosą. Į kosmosą galima išsiųsti ir mirusių DNR. Viskas - už prieinamą kainą. Į kosmosą DNR pavidalu gali keliauti vienas, ar kartu su šeima, draugais. Deja, žmogus šeimos ir draugų neturėjo. Humanoidas X neturi DNR. Paslaugų kainos nėra „kosminės”: DNR ar pelenų iškėlimas virš žemės - 2495. Kelionė į žemės orbitą - 4995. Kelionė į mėnulį - 12500. Kelionė į tolimąjį kosmosą - 12500. Visos kainos - JAV doleriais.¹⁸⁹

Variantas du. JAV organizacija „Summun” siūlo modernias mumifikacijos paslaugas. Žmonėms ir gyvūnams. Mumifikacijos tradicija sena, ji egzistavo daugelyje kultūrų. Mažiau populiaru tapo maro pandemijos metu ir, po to, galiausiai, kone visiškai išnyko. Ši ezoterinė kompanija siūlo paslaugas, kurios, atrodo, yra tarp religinių bei ritualinių. Tinklapyje aiškinama, kaip mirties metu siela atsiskiria nuo kūno ir ši patirtis, neva, sielai gali būti nelengva. Mumifikuotas kūnas, esą, pasitarnauja kaip nuoroda, kaip atskaitos taškas, kaip „namai”. Toks laidojimo būdas padės atsikratyti nerimo ir sumišimo galimai patiriamo po mirties. Mumifikacijos paslauga teikiama drauge su transferencijos ritualu, padedančiu sielai iš vienos būsenos pereiti į kitą.¹⁹⁰ X galvoja, kad žmogus, tikriausiai, nenorėtų būti mumifikuotas. Be to, iki galo nesupranta, kas yra „transferencija”.

Variantas trys. X svarsto galimybę žmogaus kūną atiduoti mokslui. Tam pasitarnauti gali plastinacijos metodas, išrastas vokiečių daktaro Gunther Von Hagens 1977-aisiais. Tai -

---

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Celestis, „Celestis DNA,” žiūrėta sausio 10, 2022, <https://www.celestis.com/celestis-dna/>.

¹⁹⁰ Summun, „Philosophy of Mummification,” žiūrėta sausio 10, 2022, <https://www.summun.us/mummification/philosophy.shtml>.

inovatyvus kūno konservacijos metodas, kur anatomiai vienetai (t.y. žmonės ir gyvūnai), sustangdinami kūno skysčius pakeičiant polimerais. Jie sustangdinami natūralaus judesio pozicijose. Dėka revoliucinio plastinacijos metodo, rūšies vienetai užkonservuojami bekvapiai, jie nekelia pavojaus sveikatai, gali būti išsaugoti amžius ¹⁹¹

Variantas keturi. Žmogų palaidoti ekologiškai. Firma „Promession®“ siūlo ekologiškas atsisveikinimo paslaugas. Jų naudojamas palaikų apdirbimo metodas užtikrina mažesnę į aplinką išmetamo anglies dioksido kiekį. Jis leidžia po mirties daryti teigiamą poveikį svarbiausiems elementams: žemei, vandeniui, orui. Pagal skonį bei biudžetą - tai gali būti tradicinės laidotuvės ar individualizuotos apeigos. „Promession®“ teikia ekologiškas ir etiškas kremacijos paslaugas. Bet jei norėtusi laidotuvių - inovatyvus metodas paruošia kūną irimui imituojant natūralų gamtoje pasireiškiantį procesą. Per metus organiai palaikai visiškai integruojami į aplinką, kūno anglį gražinant į žemę, ir taip prisidedant prie klimato kaitos stabdymo.¹⁹² X pasižymi tai kaip vieną iš galimybių.

Variantas penki. X svarsto galimybę žmogų paversti amžinojo rifo dalimi. „Eternal Reefs“ siūlo urnas bei pelenų barstymą keisti vandenynų rifų konstrukcijomis.. Žmogaus pelenai gali tapti dirbtinio rifo „perlu“ ir prisidėti prie vandenyno gyvasties palaikymo. Tai - dovana aplinkai bei ateities kartoms. Šeima ir draugai kviečiami prisidėti prie personalizuoto rifo kūrimo. Nuo rankos antspaudų, memorabilijos betoniniame trafarete, iki bronzinių vardo įspaudų. „Eternal Reefs“ netektį transformuoja į pozityvią patirtį bei padeda sielos ramybę rasti visiems, kuriuos paliečia netektis.¹⁹³

X nusprendžia, kad variantas penki - tinkamiausias būdas žmogaus palaikus palaidoti. „Eternal Reefs“ atvyksta į X namus ir paiima žmogaus kūną. Sudegintas jis paverčiamas rifo perlu. X yra vienintelis humanoidas laive, kuriame yra dirbtinis rifas. Dabar jie - pakeliui į amžino poilsio vietą. X su rifu pasidaro „selfi“. Humanoidas stebi žmogaus - rifo nuleidimą, be ašarų ar liūdesio. Staiga supranta, kad po ceremonijos nebeturės programos, plano. Tačiau skaitmeninėmis mintimis grįžta į čia ir dabar, į atsisveikinimą. Rifas su žmogaus pelenais nuleidžiamas į vandenį. Sudrumstas vandens paviršius nusistovi. Labdaringos organizacijos atstovai paklausia ar yra dar kažkas, ką, pasak humanoido, dar reikėtų padaryti ar pasakyti. Kitu atveju, oficialiai, ceremoniją galima laikyti baigta. „Galima laikyti baigta“, - linkteli humanoidas. Laivas apsisuka bei patraukia kranto link. X išlipa ant kranto ir eina namo. Nuo šiol jis pats turės pasirūpinti baterijų krovimu. Tolesnis X gyvenimas atrodo maždaug taip: pakrauti baterijas, laukti, kol išsikraus, vėl pakrauti. Sakytum - beprasmis. Tik tiek, kad prasmė humanoidų realybėje neegzistuoja. X visi pamirš, visas pasaulis, nes jame nebebus žmogaus. X

---

¹⁹¹Plastination, „Plastination - von Hagens Plastination,“ žiūrėta sausio 10, 2022, <https://vonhagens-plastination.com/pages/medical-teaching-specimens/von-hagens-plastination.php/plastination>.

¹⁹² Promessa, „Homepage,“ žiūrėta sausio 10, 2022, <https://www.promessa.se/>.

¹⁹³ Eternal Reefs, „Homepage,“ žiūrėta sausio 10, 2022, <https://www.eternalreefs.com/>.

gyvenimas baigsis, kai galutinai susidėvės jo mechanizmas, arba, kai vieną dieną jis išsikraus ir nebepasikraus.

Laiškas

„Sveikas”, - prasideda laiškas. Jis - nuo aštuoniasdešimtmečio X draugo, kuris Tado Ivanausko gimtadienio proga po 30 metų apsilankė Zoologijos muziejuje. Kadaisė draugas su mokslininku dalyvavo ekspedicijose, turi daug išrašų iš dienoraščių, o taip pat - šiek tiek archyvinės medžiagos. X bičiulis visada domėjosi mirtimi, sąmone, materija. „Tie klausimai man rūpėjo nuo jaunystės”, - rašo. Tai, kad egzistuoja tik sąmonė, „mūsų daiktinei kultūrai neįprasta, bet ne nauja”. „Vydūnas jau prieš šimtmetį rašė - Materė yra sąmonės turinys... ji glūdo iš tikrųjų tikrai sąmonėje... Viskas, kas yra ir vyksta, tegali būti suprantamas kaip kokios nors sąmonės turinys... Ir dar seniau - Išorės nėra iš tiesų, visa regimybė – vien sąmonės kūrinys (jogačara Lañkāvatāra Sūtra, IV-V a.)¹⁹⁴”. Tai - ištraukos iš elektroninio laiško.

Šiuo metu draugas jaučia, kaip kinta jo joslės - vis silpsta klausia. X video darbo garsas ausims netiko. Bet perklausė alternatyvius gidus ir to pasekoje nusipirko Bernardo Kastrup knyga. **“DeadSocial is a platform that allows us to live forever on the social web”**. To x draugas tikrai nenorėtų. „Man regis, mirusius rečia “paleisti” ir netrukdyti jų tolimesnės raidos. Arba kažko nesupratau”¹⁹⁵, - baigia laiška.

Nojaus laivas

X skaito Senąjį testamentą, pradžios knyga (Genesis). Įsivaizduoja, kad yra vienas paskutiniųjų žmonių žemėje. Senajame testamente - pasakojimas apie Nojaus laivą. Dievas Nojui duoda instrukcijas statyboms, ir paliepia kartu su šeima bei gyvūnais (kiekvienos rūšies po porą), sėsti į laivą ir laukti tvano pabaigos. Nojaus arka simbolizuoja dangų, žemę bei povandeninį pasaulį. Kartu - atsinaujinimą. Ekosistemą. Trimatę visatos struktūra, savaip būdinga ir krikščioniškam mąstymui. Nojaus arkos istorija atsikartoja Korane, induizmo mituose, pasakojime apie Gilgamešą. Tai - mitas, jo pamoka - ne istorinė, o simbolinė¹⁹⁶. Jei tikėti tuo, ką pranašauja mokslininkai, X pasaulis greitai taps išdegęs, užlietas, tuščias. Gal po penkių dešimtmečių, po penkių šimtmečių. Visatos masteliais - per akimirka. X dvejoja, ar Dievas tikrai būtų patikėjęs žmogui arką. Ar tikrai ten būtų liepęs jam keltis su šeima? Tik žmogiškasis dievas, tik tas, kuris Nojų, kaip ir Ievą su Adomų sukūrė pagal savo atvaizdą, Dievas narcizas. Dievas veidrodžių.

---

¹⁹⁴ Ištrauka iš Tomo Staniko laiško asm. archyvas.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Bernardo Kastrup, *More Than Allegory: On Religious Myth, Truth And Belief* (Hampshire: Iff Books, 2016).

X apie Nojaus arką galvoja, ne kaip atsinaujinimo galimybę, o informaciją. Informacija nebūtinai gali tiesiog būti. X galvoja apie Nojaus arką kaip DNR kapsulę. Kapsulę, kurioje visi - po vieną. Taip, kaip į pasaulį ateiname ir išeiname. Kaip užrašą „čia buvo X“. Ant akmens. Ant metalo. Į mėgintuvėlį DNR pavidalu galima „sugrūsti“ pusę pasaulio. DNR tėra informacija. Tai nėra gyvybė. Gyvybei reikia tinkamų aplinkybių. X taip sukurs savo įkapes. Informaciją apie tai, kas buvo, be vardo ir pavardės. DNR kapsulė - tai muziejaus mini versija, katalogas ir pastatas su subjektais, kurių iš išorės nesimato. DNR kapsulė - tai modernus kapas, kurį ateities archeologai galės nuskaityti. DNR kapsulė - Nojaus arka, galėsianti atlaikyti atšiauriausius klimato pokyčius.

Ir tada - pelenai. Pilka biri anglies masė su popierėliu, ant kurio užrašytas štabelio numeris. Urnos nereiks, pakaks popierinės dėžutės. Tas vienas balikęs artimas žmogus X pelenus išsiųs į Šveicariją. Ten, už penkis tūkstančius eurų iš jų pagamins deimantą. Tas deimantas bus žiede, kurį nešios vienintelis likęs artimas žmogus.

Koralų rifai

X sapnas. Daugiaaukščiai namai, miestas. Vaikstant grindimis viskas atrodo nestabilu, paviršiai - juda. Juda aplink esantys plytiniai namai. X - viename iš jų. Parklumpa, bando patekti į virtuvę. Nuleidžia galvą, pažvelgia į grindis ir supranta. Taip tiesiog negali būti. Ir tada supranta: „sapnas“. Ir sapne nubunda: „sąmoningas sapnas“. Šoka per langą, skrenda į debesį, užsiiminėja seksu, atsiranda prie jūros. Vienas epizodas keičia kitą, per kiek įmanoma trumpesnę laiką. Patirtis - kaip maistas. Vartojimui, vartojimui. Reikia viską pakreipti norima linkme. Sužinoti. Išplėsti žinojimą iš sąmonės, kuri, reikia tikėtis, turi ką pasakyti. Reikia pakviesti ir mirusius. Sakoma, kad jie gyvena sąmonėje (ar ji priklausytų vienam ar visiems). Sąmonė yra kaip vanduo. Individuali sąmonė - kaip sukury vandens telkinyje.

X jūroje. Plaukimas vandeny. „Tai - tavo sąmonė“, - kažkada X sako terapeutė. Viskas atrodo logiška. O to, kad nelogiška - bando nekvestionuoti. X plūduriuoja sąmonėje. Savo? Vanduo pilkas ir nebanguotas. Spalva - Baltijos, tekstūra - Viduržemio. „Jūros spalva priklauso nuo dangaus“, - prisimena X. Taip kažkada kažkas sakė Sicilijoje. Įvykius reikia pakreipti norima linkme. Troškimai X padeda perimti kontrolę ir nustoti pasyviai plūdūriuoti.

X nori susitikti savo mirusią močiutę. Yra industrinėje patalpoje, tuščioje virtuvėje, lyg internato. Koridoriai. Sapno naratyvą gali kontroliuoti tik iš dalies. Jo truktūra - fragmentai, epizodai. Kuo stipresnė intencija, tuo labiau pavyksta sapną kontroliuoti. „Pasirodyk“, - X paliepia močiutei. Ji pasirodo. Ne tokia, kokia buvo, ne taip, kaip tikėjosi. Truputį Voodoo: bevedė, tekstilinė, balta. Bet charakterį X atpažįsta. Dažniausiai sapno personažus atpažįsti iš jų esmės, ne pavidalo. Močiutė nepatenkinta. Atrodo, sutrukdyta. „Turiu klausimą“, - sako X ir

mąsto apie tai, ką nori žinoti. Močiutė išsitraukia vėduoklę ir pradeda vėduotis. Nieko nesako. „*A fan*“, - galvoja X. Ar jai - reikia erdvės, ar čia - kažkoks atsakymas? X pradeda sukstis ratais, vėl ir vėl, tame pačiame sūkuryje. Niekas neišsisprendžia. X ir vėl jūroje. Lyg Soliaryje, čia gali kalbėti su išėjusiais. Zoom. Ekranas. „Aš tavęs nematau, o tu mane?“, - pasigirsta balsas. Susijunkime dar kartą. X dabar zoom'e bendrauja su žmogumi, vardu George Frankel. Jis iš Amerikos. „Amerikos balsas“, - pagalvoja X. Tai buvo radijas, kurio 90-aisias klausydavo velionis draugas.

George Frankel, yra amžinųjų koralų rifų organizacijos įkūrėjas. Jis - naras, o jo labdaringa organizacija siūlo laidojimo paslaugas tiems, kas savo mirtimi nori prisidėti prie koralų rifų išsaugojimo. „Ir nori padaryti kažką gero“, - George paaiškina paprastai. Tapdamas koralų rifų dalimi - sumažinsi anglies pėdsaką. X plūduriuoja pilkame lyg anglis vandenyje. Koralų rifų nematyti.

Alternatyvių laidotuvių idėja George Frankel kilo dar 80-aisiais. Anuomet grupė narų iš Džordžijos universiteto Floridoje pastebėjo, kad rifų sistemos vandenynuose pradėjo itin greitai kisti. Rifai, galima sakyti, merdėjo jų akyse. Pokyčius pastebėti buvo galima tarp vieno nardymo ir kito. Kažkas išranda rifo kamuolį. Jis - tobulo dizaino. Tobula forma vandenynui sukurta žmogaus. Motina gamta narams kėlė du klausimus. Pirmasis buvo: „ar jūsų kamuolys liks ten, kur bus padėtas?“ X įsiklauso į jūrą, kurioje plūduriuoja. Girdisi ošimas ir jaučiasi lengvos bangos po kūnu. „Jei kamuolys judėtų - vandenynui tai būtų pavojinga. Jis turi būti stabilus“, - sako balsas. Rifo kamuolys apvalus, su skylėmis. Po vandeniu jį veikianti energija sklinda aplink, sklinda virš. Visas svoris - kamuolio apačioje. X neria į jūrą, ir plaukia po vandeniu. Vėl pasirodo zoom ekranas. Dabar X klauso George po vandeniu. „Kitas klausimas“, - ir George pirštu parodo į betoninį rifą - „ar kamuolys pagamintas iš medžiagos, su kuria gamta norės bendradarbiauti?“ Betono, iš kurio pagaminti rifų kamuoliai PH formulė neutrali. Tai - geras ženklas.

X dabar plaukia po vandeniu, be oro, plačioje povandeninėje dirbtinių rifų galerijoje. Jie apaugę dumbliais, koralais, kai kuriuose - žiba metaliniai įspaudai. Visi jie - kapavietės išėjusiųjų, su memorabilijomis, kurios taip pat nepavojingos gamtai. X liečia rifo kamuolius, ir jaučia, koks nelygus jų pavirčius. Nuo „cukraus vandens“. Jis leidžia veistis mikroorganizmams. Augimas jau po šešių savaičių. Ir vandenyną George vadina „dykuma, pilna naudingų medžiagų“. X plaukioje sapne, pašamonėje, jūros vandeny kartu su milijonais mikroorganizmų. Visi ieško vietos nusėsti bei pradėti daugintis.

Narai - greičiau rifų kūrimo bendruomenė, nei memorizacijos. „Esame žemdirbiai“, - konstatuoja George. Jo paties mirtis nejudina. Nesilanko Kapinėse. George Frankel turi rifo kamuoliu tapusį brolių. Jis - Teksase. Vis dar neaplankytas. Viskas, kas susiję su iškeliauvusiuoju sutelpa ir gali būti nešiojama viduje.

X išneria iš vandens įkvėpti oro. Kyla į dangų, kuris išraižytas anglies pėdsakų. Jis pilkas ir dėl to pilkas apačioje esantis vanduo. Ar gali būti, kad amžinieji rifai pakeis dangaus ir jūros spalvą? X patenka į debesį ir virsta dūmu. Tada - pelenais. Ir lėtai subyra į vandenį. Nusėda ant rifo ir tampa maistu mikroorganizmams. Amžinieji rifai - iššūkis ir pozityvus pokytis memorizacijos tradicijoje. Po pandemijos nebėra nė vieno, kuris nebūtų susimąstęs apie gyvenimo pabaigą. JAV, esą, pirmą kartą viešai kalbama apie gyvenimo pabaigą bei planą. Tai, ką amžinųjų rifų kūrėjai siūlo jau dvidešimt metų, dabar tampa populiarios kultūros dalimi. George Frankel gauna daugybę prašymų pateikti informaciją apie amžinuosius rifus. Daug žmonių nebemato prasmės tradicinėse laidotuvėse. Vien karstas kainuoja 4-5 tūkstančių dolerių. O kur dar 7-8 tūkst. dolerių vertės ceremonija. Žmonės ieško galimybių, kurios jiems atrodytų prasmingesnės. „Gražinti” šiandien yra raktazodis. Žmonės nori kažką palikti ateinančioms kartoms. Link to judama visose memorizacijos paslaugų sferose. George Frankel mano, kad žmonės memorizacijai ieško ilgalaikių sprendimų. Vienintelis probleminis aspektas - palaikų deginimo keliamas užterštumas. Bet tai, kiek aplinkai duoda rifai, atperka visas kremacijos aplinkai padarytas skriaudas.

Aplink X - raudoni koralai, žali dumbliai, mėlynas vanduo, ir į jį po truputį skverbiasi saulė. X prisimena, kaip kartais, dienos metu, žiūrėdavo į jūrą. Bet iki galo jos taip niekada ir nesuprato. Bangos, besikeičianti vandens nuotaika. Kažkada sakė, kad jūra - kaip gyvenimas. Ir tai, kaip ją matai yra tai, kaip matai jį. X jūrą jaučia kaip begalybę, kažką nesuvaldomo ir kartais pavojingo. „Gerai, kad čia - tik sapnas”, - pagalvoja, ir akimis vėl pradeda ieškoti George.

Šis tebėra zoom'e. Šįkart - jūros paviršiuje. George pasakoja, kad jo siūloma laidotuvių paslauga trunka keturias dienas. Penktadienį sukuriamas rifo kamuolys, ir tame dalyvauja šeimos nariai. Šeštadienį ir sekmadienį vyksta ceremonija. Pirmadienį rifas leidžiamas į vandenį. Grįžę iš laidotuvių jie nesako „Floridoje palaidojome močiutę”. Jie sako: „nepatikėsi, ką mes veikėme Floridoje”. X niekada nebuvo Floridoje, bet žino, ką reiškia palaidoti močiutę.

Amžinųjų rifų dalimi gali tapti ir gyvūnai. Tačiau amžinųjų rifų kūrėjai skatina žmones palaukti, kol ateis jų pačių eilė. Būti palaidoti drauge su augintiniais. Kaina bus ta pati. Iki šios amžinieji rifai yra memorizavę apie dvidešimt tris gyvūnus. Už augintinių memorizaciją drauge su savininkais papildomai mokėti nereikia. Yra ir keletas „pets only” rifų. „Prieš dešimtmetį palaidojome pirmą”, - sako George balsas. Keletas memorialų yra sukurtų vėžliams. Amžinieji rifai bendradarbiauja su vėžlių ligoninėmis. Pirmas taip palaidotas vėžlys buvo vardu Deer. Antrasis - vardu Griffin.

Dabar X mato, kaip naro kostiumu apsitaisęs George išneria iš vandens, sėda ant uolų jūros pakrantėje. Įeiti į laidotuvių paslaugų tiekimo rinką nėra labai lengva. George verslui suklestėti padėjo „Facebook”. Laidotuvių firmos perduodamos iš kartos į kartą. Valdomos šeimų.

Joms pasiūlyti kažką naujo - labai sudėtinga. Tačiau dėka „Facebook“ žmonės patys pradėjo gravituoti rifų memorizacijos link. Tačiau visuomet svarbu paaiškinti patį procesą. Rifo kamuolys gaminamas iš anksto. Šeima iš velionio pelenų pagamina tik rifo „perlą“. Jis - ant rifo viršaus, kur pilamas šviežias betonas. Čia dedami ir rankų įspaudai, rašomos žinutes ir t.t. Kai darbas baigtas, sako, atrodo, kad tą žmogų pažįsti. Monetos byloja apie aplankytas šalis, sporto atributika - apie interesus, medaliai - apie pasiekimus. Rifų šiandien yra apie tris tūkstančius.

X pažvelgia į savo atspindį vandenyje, vilki naro kostiumą. George Frankel nebematyti. Povandeninės antropologijos tyrimas. X dabar - bendruomeniniuose rifuose. Vanduo blizga lyg kompiuterio ekranas. Tai pixeliai, vienetai, nuliai. X plaukia alguoritmuose. Už mažesnę kainą viename rife anksčiau laidodavo kelis žmones. Ant rifų - lentelės su keliais vardais. Kiekvieno jų apačioje - George Frankel. X nardo Teksaso vandenyse. „George Frankel“. X Floridoje - „George Frankel“. Niudžersyje - „George Frankel“. Kas buvo tas „George Frankel“, - pagalvoja, - ir kodėl jis - ant kiekvieno rifo?“ Kikenantis George balsas, mat tokia buvo jo valia. Įmaišytas į kelis bendruomenės rifus, skirtingose lokacijose. Atrastas naro antropologo.

X pabunda, kurį laiką nieko nedaro, tik žiūri į lubas. Daug informacijos.

Šuo

X prisimena vieną giminaitės pasakotą istoriją.

Kolektyviniuose soduose, netoli Kauno gyveno pijokas. Jis turėjo būrį šunų. Kalė vis atsivesdavo naują vadą, kaimynai įtarė kraujomaišą. Bet bent dalies jų tėvas buvo Rudis. Kaip vadinosi - taip ir atrodė. Trumpomis kojomis, rudos spalvos, gerai sudėtas. Nepernelyg mielas, nepernelyg gražus. Tiesiog - šuo. Sako, kadaise jis priklausė muitininkui. Gerai treniruotas. Kaip atsirado pas pijoką - niekas tiksliai nežino.

Gali būti, kad Rudis turi daugiau nei vieną gyvenimą. Buvo tokia neaiški istorija. Rudį partrenkė mašina. Gulėjo paslikas, atrodė - miręs. Pijokas jį susirinko nuo kelio, parsinešė į kiemą. Gėrė, verkė ir glostė. Glostė ir gėrė. Tai gali paliudyti kaimynai. Buvęs negyvas, po kelių dienų Rudis vėl lakstė po kolektyvinius sodus. Visada - netoli pijoko. Kartais drauge eidavo šakų rinkti, kad pasikūriant. O kartais - į vietinę parduotuvę alaus. Ar Rudis prisikėlė, ar ne - niekas taip ir nesužinos. Bet faktas, kad pijokas ir toliau turėjo šunį. O incidentą lyg, visi pasimiršo.

Visai neseniai, kolektyviniuose soduose nutiko kitas įvykis. Šįkart mirė pijokas. Apie tai kaimynai sužinojo iš kolektyvinių sodų pirmininkės, kuri visiems paskambino. Pasakė, kas nutiko, ir kokiomis aplinkybėmis. Kūnas namuose pragulėjo kelias dienas, kol jį atrado paštininkas. Laidotuvės - tada ir tada.

Kaimynų nuostabai, pijokas turėjo artimųjų. Ir pijokas jis buvo ne visada. Galima net sakyti, kad buvo gana pasiturintis. Kadaisė buvo XXX miestelio meras. Turėjo savo benzino kolonėlių tinklą. 90-aisiais buvo prasisukęs. O tada prasigėrė. Jo laidotuvės buvo pilnos žmonių.

Į laidotuves pakviesti nebuvo tik šunys. Jie lakstė apie tuščius namus nepririšti, lojo. Jais kaimynai susirūpino pirmiausiai. Pašėre, pagaudė. O tada paskambino prieglaudai. Kai šunis išdalino - liko tik Rudis. „Jis nieko neprisileidžia“, - sakė kažkas. Rudis toliau ėjo keliais, kuriais eidavo su pijoku. Malkų, alaus, į parduotuvę. Gal iš įpročio, o gal šeimnininko ieškodamas. Kaimynai sakė, kad jo akyse matė ašaras. Bet, žinoma, niekas nežino, kaip ten buvo išties. Kuo labiau Rudis rodė ribas - tuo labiau kaimynai jam jautė pagarbą. Netrukus jau turėjo ir medinę būdą, ir konservų. Maisto netrūko. Laisvę išsikovojo.

Tada kaimynai susirūpina namu. Kažkas klausė, ar jis bus parduodamas. Namas mūrinis, renovacijos reikia, bet vieta gera. Ir miestas netoli.

Kalė

Ir dar viena istorija iš to paties kiemo. Ją mašinoje pasakoja X mama.

Kolektyviniame sode gyvena keista pora. Ji - itin moteriška, bet seniai prasigėrusi. Jis, atrodo, džentelmenas, nors irgi prasigėręs. Meilės istorija - dramatiška. Kartais ji palieka jį, išeina pas kitą. Bet visada sugrįžta. X važiuoja automobiliu, žiūri pro langą ir klausosi. Matosi miškas.

Poros kalytė atsivedė šunkiukų. Visus išdalino, pasiliko tik vieną. Kalytė vėl apsivaikavo. Dabar šunų - visa gauja. Jie aršiai puolanti kaimynus. Gintis yra tai, ko jie išmoko pirmiausia. „Turiu labai gražią rožinę kuprinę už 20, gal norit?“, - klausia moteris X ir motinos. Vėliau apnuoginą kairę krūtį: „turiu baisią ligą“. Visiems aišku, apie ką eina kalba. Gydytojai nelabai begali padėti. Be to - iki švitinimų nuvažiuoti sunku. Be socialinio draudimo, sudėtinga su viešuoju transportu.

Kadaisė ši moteris buvo tikra gražuolė. Vienas vyras ją vedė ir kartu jie susilaukė sūnaus. Tada tas vyras žuvo. Ji liko viena, su vaiku, pradėjo dirbti alubaryje. Čia gavo visko, ko, atrodytų, reikėjo: dėmesio ir truputį išgerti. Čia ji sutiko vairuotoją. Jis vežiojo prekes po visą pasaulį. Tolimaisiais reisais. Su juo kartais važiuodavo ir ji, nes labai mylėjo. Lenkija, Rusija, autostrados, kalnai, upės. Bet ir tai pasibaigė. Dabar su draugu gyvena kolektyviniuose soduose. Su sūnum nesutaria. Ir geria, kad užsimirštų.

„Vėžys“, - sako, prisidegdama cigaretę. Vieną dieną pabudo ir krūtyje užčiuopė gumbą. Pradžioje manė, kad praeis. Vėliau apsimesdavo, kad nieko ten išvis nėra. O kartais apie tai net viai pamiršdavo. Tada prasidėjo skausmas. Pamiršti darėsi sunkiau. Krūtis pardėjo tinti, atsivėrė

žaiždos. Liga apie save priminė visais įmanomais būdais. Dama pamažu kaustė baimė. Ji viską puikiai suprato. „Po dviejų savaitių turiu paskyrimą”, - sako X ir mamai. Žiūrėjo taip, tarsi jiedvi kažkaip galėtų pakeisti likimą. Nei X nei mama damos neguodžia. Tik linkteli galva.

Antasis mamos ir X susitikimas su moterimi buvo toks. Iš ligoninės ji grįžo sulysusi. Be vienos krūties. „Nieko nebus” - galvojo. Neva dienomis sėdi name arba po kiemą blaškosi be tikslo. Jėgos silpsta, net šunis ant pavadžio sunkiai benulaiko. Paskutiniu metu daug kalba apie tai, kad jai reikia kažkur važiuoti. Ruošiasi, kraunasi lagaminėlį. Važiuos. Kur jai reikia važiuoti - niekas nesupranta. Niekas nė karto jos niekur ir nepaveža. „Gal galime nuošaliai pasikalbėti” - sako vos girdimu balsu vieną kartą. Už pavadžio laiko šunį. Žiūri tiesiai X į akis. „Baisu eiti miegoti, reikia į ligoninę”, - sako, ir atrodo, kad pati bijo savo žodžių. „Nevairuoju, - sako X, - bet galiu iškviešti taksi”. Tik šunį teks palikit. Nepaliks. Linkteli ir paeina į šalį. Tą vakarą, bijodama miego ilgai vaikšto kieme. Niekur taip ir neišvažiuoja.

Hospiso šuo

X yra hospiso šuo. Kadaisė paimtas iš prieglaudos dabar jis - ištikimas savanorės draugas. Hospise savanoriauja ir pats. Užsiima gyvūnėlių terapiją, kuri, pasak slaugytojų, pacientams dažnai veiksmingesnė nei žodinė.

Į kambarį, kuriame piešia pacientai įeina moteris. Azijietišku broožu, galva apvyniota skara. Dėvi džinsus ir megztinį. Prisėda prie grupės žmonių ir pradeda piešti. Šiuo metu ji eina per intensyvų chemoterapijos kursą. Ima medinę lentelę, flomasterius. Rašo „enjoy the moment”. Lentelę parsineš namo, kaip priminimą. Užrašas gražus. Ji kažkada studijavo tekstilę. Su drauge net turėjo parduotuvę. Vėliau pradėjo dirbti universitete. X jai užsoka jai ant kelių. Ji pradeda glostyti kailį, kalbinti. Šiandien galvoja apie tai, kaip viskas komplikuoja, kai sergi. Dirbti nebegali. Išmokos - vos keli šimtai svarų. Ir ką su tiek gali nuveikti tokia mieste kaip Londonas?

Per atviras basutes X laižo moters pėdas. Anksčiau jai patikdavo keliauti. Domisi istorija, miestais. Prieš daugiau nei pusmetį su šeima atostogavo Venecijoje. Tada apsunko jos kvėpavimas. Darėsi vis sunkiau paeiti. Grįžusi nuėjo pas gydytojus. Išrašė antibijotikų. Dusulys toliau stiprėjo. Nieko. Vėl nuėjo pas gydytoją. Plaučių infekcija. Dar paskyrė antibiotikų. Jokio pagerėjimo. Pasiūlė rengeną po trijų savaitių. Ji nuvažiavo tiesiai į priimamąjį. Seselė purtė galvą: „šandien jūsų priimti negalėsime”. Ji atsikirto: „gerai, sėdėsiu, kol galėsite”. Ir sėdėjo priimamajame. Vis prieidavo seselės. Vis bandydavo pasikalbėti. Kažkuriuo metu pagrąsino policija. „Kvieskit”, - šyptelėjo ji. Eina valandos, artėja darbo pabaiga. Laukiamasis ištuštėja. Prie moters prieina seselė. Užeikite, peršviesime jūsų plaučius.

Taip rado skysčius ir nustatė vėžį. Vėžys - ne tik liga. Tai - ir gyvūno bei konsteliacijos pavadinimas. Kai dievas sprendė apie vidutines gyvenimų trukmes, esą, buvo galima pasirinkti. Šunys - pasirinko 15. Arktikos banginiai - 200. Žmogus stovėjo tarp šuns ir banginio, ir pasiprašė kažko per vidurį. Nuo to laiko ima tai, ką duoda dievas.

X vizgina uodegą ir žvelgia moteriai į akis. Ši pagaliau nusišypso.

Kūnas kaip pasakojimas

X yra translytė moteris iš Stambulo. Moterimi jautėsi ir anksčiau, tačiau lyties operacijai pasiryžo vardan meilės. Aktorė ir šokėja. Ji vaidina Stambulo kabaretuose ir TV serialuose. „Kartais gailiuosi“, - sako ji. Čia - apie lyties operaciją, bet kodėl - nepaaiškina. Žurnalistė, apie X rašo straipsnį. Nori, kad būtų įdomesnės medžiagos.

Kūnas - X žaidimų platforma ir studija. Apsirengia alpių mergaite, kabareto šokėja, Malvina. Makiažas ir drabužiai - kintamieji, leidžiantys gyventi tranzicijoje. Kūnas, kūnas, kūnas. Modifikuojamas pagal poreikius. Stambule, greta Modernaus meno muziejaus vyksta paroda „Pasaulio kūnai“. X ir žurnalistė eina apsižiūrėti. Salėse - sustingę beodžiai žmonės ir gyvūnai. Žmonės pavadinti pagal profesijas, arba - užsiėmimus. Šokėja, plaukikas, akrobatai. Gyvenime jie veikė visai ką kitą. Tačiau po mirties jų kūnai sustingo naujuose vaidmenyse. Akys klaidžioja tarp biologinių vienetų, tarp raumenų juostų, seka kremzles. Čia - prarukti plaučiai. X pagalvoja, ar norėtų atsidurti jų tarpe. Nesibaigiantis performansas truksiantis tūkstantmečius. Nesuyrantis kūnas. Forma ir šou per amžius. Kūnas be odos, nuogesis nei kada nors buvo. Ar X kūnas išduotų jos paslaptis? Ar X kas nors atpažintų?

Žurnalistė skaito parodos aprašą. Gunther von Hagens dar 1978-aisiais atrado metodą, leidžiantį biologinius vienetus sustangdinti plastikinėje perfekcijoje. Mokslo tikslais, biologiniai pavyzdžiai taip išsaugojami amžiams. X vaikšto tarp rausvų ir raumeningų kūnų. Vidinė žmogaus mechanizmo perfekcija graudina. Simetrija, balansas, įtampa ir grožis. Be kaukės, be vardo. X prisimena, kaip prieš kelis metus, po nelaimingos meilės ir hormonų terapijos svarstė galimybę prieš save pakelti ranką. Eidama tarp plastinuotų kūnų, akimis liesdama jų tekstūras, vidinę perfekciją, X pasižada niekuomet to daugiau nesvarsyti.

Žurnalistė toliau skaito plastinacijos istoriją. Kūnai rengiami ne tik eksponavimui, bet ir besimokantiems medicinos. Pirmieji pavyzdžiai buvo statiški, sustingę. Atrodė mirę. Tokie kūnai netiko eksponavimui. Susidūrimas su neanimuotu kūnu žmones gąsdino. Negyvi kūnai atrodė „negyvi“. Ilgainiui anatomai išmoko jiems suteikti pozas, sustangdinti perfekcijoje, grąžinti jiems gyvenimo iliuziją. Anatomai suprato, kad pavyzdžiai turi gundyti gyvybę. Jie neturi būti apie mirtį.

X atsisuka plastikinį butelį ir gurgšteli vandens. Kūnų nykimas susijęs su vandeniu. Plastinacijos metu kūno vanduo pakeičiamas polimeru. Polimeras - tvarus. Kiekviena ląstelė, kurioje anksčiau buvo vanduo dabar yra pilna silikono. Tada biologinis modelis džiovinamas. Jis tampa bekvapis, itin atsparus, nereikalauja jokių specifinių atmosferinių sąlygų. Kūnas - lyg iš plastiko, tačiau kiekviena ląstelė - išsaugojusi savo struktūrą, jos sandara - nepakitusi, matoma per mikroskopą. X vaikšto tarp žmonių, nusprendusių po mirties taip paaukoti savo kūną. Bando įsivaizduoti jų motyvus. Štai - bėgikas. Gyvenime jis bėgikas nebuvo. Tokią pozą jam suteikė anatomai, mat struktūriškai jis turėjo gerus duomenis. Bėgikas nenorėjo, kad jo kūnas per greit paliktų pasaulį. Greta - azijietis prarukytais plaučiais. Mirė jaunas, po sunkios ligos. Plastinacija buvo būdas laidotuvių išlaidoms sutaupyti. Greta - staliukas su grupe lošėjų. Jie taip pat plastikiniai. Mirdami jie norėjo padaryti kažką gero.

X dairosi, ieškodama žurnalistės. Tada lėtai prisiartina prie greta eksponuojamo plastinuoto šuns. Į ausis įsikiša telefono ausinės, paleidžia audio gidą. Girdisi pasakojimas apie anatomicinio vieneto parengimo niuansus. Impregnacijos silikonu procesas neužima daug laiko. Daugiau jo reikalauja manualinis kūno paruošimas. Pradžioje reikia nuimti odą, atidengti raumenis, nervus bei arterijas. X užmerkia akis. Balsas audio gide sako, kad kūno plastinacijos procesas užima laiko. Pirmiausia į kūną suleidžiamas formaldehido tirpalas. X įsivaizduoja savo pačios plastinaciją. Formaldehidas per arterijų sistemą pasklinda po kūną. Žudydamas bakterijas jis stingdo X proteinus. Tada seka daisekcijos procesas, reikalaujantis šimtų anatomų darbo valandų. Kūnas konservuojamas plastinacija. X audinių skystis keičiamas polimeru. Polimerai nesimaišo su vandeniu, tad jį iš X kūno reikia pašalinti. Galiausiai X patalpinama į acetono vonią ir ten paliekama kuriam laikui. Iš audiniu dabar traukiasi vanduo, į juos skverbiasi acetonas. Šis procesas gali trukti savaites, net mėnesius. Tada X kūnas talpinamas į silikoną bei vaakumą. Acetonas garuoja, ląstelės į save traukia silikoną. Dar keturios ar šešios savaitės. Prasideda darbas su X poza. Kūnas tebėra plastiškas. Anatomai vaikšto aplink, o X studijoje iškabinta lyg marionetė. Tai - laikui imlus, bet ir kūrybiškas procesas. Reikia įsitikinti, kad sąnariai yra teisingoje pozicijoje, kitaip X gali atrodyti keistai. Reikia įsitikinti, kad kiekviena struktūra - savo vietoje. X sustingdoma maldos pozicijoje. Jos suformuotas kūnas paveikiame specialiomis dujomis. X dabar paruošta parodai. X parodoje. Neskelbiama jokia jos asmeninės informacija. Ir artimieji niekuomet nesugebės X atpažinti. Be odos ji visišškai nebepanaši į tai, kas buvo gyvenime.

„Viskas?“, - iš fantazijų pasaulio į realybę X grąžina žurnalistė. „Taip“, - linkteli X. Jiedvi eina durų link. X vis dar yra pusiau ten, pusiau - čia. Vėliau jos valgys pietus. X valgo picą, nes mėsa kuriam laikui įgavo naują reikšmę. Prie X kojų sumiaukia katinas. Lyg viską žinodamas, žvelgia tiesiai į akis. Darbas su gyvūnais plastinacijos metu yra lygiai toks pat, kaip ir su žmonėmis. „Visi mes kaulai ir mėsa“, - sako katinui X. Žurnalistė suklusta. Po oda mes esame labai panašūs. Be kūno neturėtume šeimos, neturėtume minčių. Neturėtume nieko. Net ir

laimės. Ji gimsta mūsų viduje. Ir įsispaudžia žmogaus kūne. Laimę rodo ir raumenų tonas. Kūnui sunykus viskas dingsta.

X ir žurnalistė atsisveikina. „Interviu pasirodys viename elektroniniame žurnale po kelių savaitių”, - sako žurnalistė. Prieš spausdinant X galės tekstą perskaityti ir padaryti pakeitimus. Tada - rankų paspaudimas, atsisveikinimas.

Mumijos

Įsivaizduokite holograminę atvirutę. Joje keturesdešimtmetis X sėdi gražių namų terasoje. Terasa JAV, Jutos valstijoje. Atvirutėje matosi šlaitas ir beleidžianti saulė. Holograminio pasakojimo herojus ilsisi po darbų. Vaizdas idiliškas. 3D, spalvos. Viskas yra gerai. 1975-ieji.

Tada tikrovės sluoksnis po hologramine plokštele. Herojus X išgyvena skyrybas, griūvančios šeimos dramą. Kai po darbų ilsisi terasoje - ausyse girdi spengimą. Teismai, teisininkai, parašai ir popieriai. Užmerkia akis, bet spengimas stiprėja. Išsikelia iš namų, pakeičia darbą. Alga padvidubėja, bet triukšmas niekur nedingsta. Po darbo visad ilsisi. Bet užmerkia akis ir tada - teismai, parašai, popieriai, mintys.

Tada nutinka *tai*. Pradžioje apie *TAI* X niekam negali pasakoti. „Protu nesuvokiama”, - galvoja. „Palaikys pamišėliu”, - baiminasi. X sėdi ant sofos, ir kaip paprastai, ilsisi. Garsas galvoje suintensyvėja tiek, kad apima viską. X atsiduria šveisiame kambaryje, o gal - pačioje šviesoje. Nei sąmonės, nei kūno jausmo nepraranda. Priešais save išvysta nepaprasto grožio nežemiškas būtybes. Vyrai ir moterys su juo komunikuojantys telepatiška. Kristalai tarnauja kaip medijos informacijai perteikti. X jaučia meilę ir begalinį susižavėjimą. Nė karto nesuabejoja geromis nežemiškųjų būtybių intensijomis. Nežemiškos būtybės X nepagrobė. Nepanaudojo savo tikslais. Jos tiesiog nori su X šiuo bei tuo pasidalinti.

Vizitai iš pavienių tampa reguliariais. Nežemiškos būtybės X liepia pradėti mumifikacijas. X Jutoje pastato piramidę, joje - mauzoliejų. Suburia bendruomenę, rašo knygas, savo mintis pristato universitete. Pradedama gaminti nektarus pilnus informacijos. Pagal Jutos įstatimus tai - tiesiog vynas. Alkoholis, veikdamas kraujo ir smegenų barjerus, padeda jai patekti tiesiai į vidinę žinių sistemą. Nektarai vartojami mažais kiekiais, kaip meditacijos dalis. Žinutės įsisavinimas priklauso nuo praktiko pažngos lygmens. X įkurta šventykla - piramidė - pirmoji vyno gamykla Jutoje. Pasak bendruomenės vadovų, šiandien nežemiškųjų būtybių žinia jau yra pasiekusi daugiau nei 250,000 žmonių visame pasaulyje. Toks skaičius pateikiamas rementis išdalintų nektarų arba vyno butelių skaičiumi. Būtybių mokymų pagrindą sudaro septyni principai. Jie buvo padiktuoti ir Mozei. Bet krikščionys išpopuliarino tik dešimt Dievo įsakymų.

Nežemiškų būtybių filosofijos centre - esminį kūrybos principas (*grand principal of creation*). Neva, niekis ir galimybė susisieja ir atsisieja begalybę kartu, vėl ir vėl iš naujo. Iš šio pagrindinio principo kyla dar septyni: *psichokinezė, atitikimas, vibracija, opozicija, ritmas, priešastis - pasekmė bei lytis*. Tai tiek.

Pirmuoju moderniai mumifikuotu žmogumi tampa pats X. Jo palaikai balzamuojami, iš kūno deguonis pašalinamas specialioje kapsulėje. Parengtas kūnas tepamas losionais. Rankos glostančios rankas, glostančios kojas. Ritmiškas pomirtinės valios skaitymas ir stovėjimas aplink. Prisilietimas kūnu prie kūno, prisilietimas garsu. Iš mirties ritualo neištrinti kintamieji. Po mumifikacijos visi vidaus organai sudedami į vidų. X kūnas amžiams uždaromas į bronzinį sarkofagą. Sarkofagas padengiamas auksu. Jis stovės piramidės viduje. Kūnas išliks nepakitęs per amžius. Vadovavimą bendruomenei perims grupelė žmonių, anksčiau dirbusių laidotuvių versle. Bendruomenės lyderiai sakys: „iš sarkofago išimtas X šiandien būtų nė kiek nepasikeitęs“. Po septinių metų vienas bendruomenės narių iš mumifikacijos kokono išima ir apžiūri savo šunį. Jis atrodo lyg vakar pastipęs.

Komunikacija apie bendruomenės veiklą bei mumifikaciją negali būti viešinama spalio mėnesį. Viskas dėl helovino šventės. Mumifikacija - ne apie tai. Kontekstas kitas. Kūnas yra namai, kuriuose praleidžiame savo gyvenimus. „Ar teko girdėti apie priešmirtines patirtis?“, - klausia vienas bendruomenės narių. Kai siela atsiskiria nuo kūno, mirštantysis jį gali stebėti iš šono. Kūniškas atskaitos taškas po mirties teikia saugumą. Taip iškeliaujančiai esmei kyla mažiau streso, lengviau keliauti gyvenimais ir pasirinkti tinkamiausią inkarnacijų kombinaciją. Prieš mirtį rašoma dvasinė valia. Mumifikacijos ir transferencijos ritualo metu ji skaitoma kaip gidas, nes esmė tada ieško naujų įsikūnyjimų. Tvaros principas, valdantis gamtą kiekvieną myli taip, kad leidžia patirti viską, ką nori. Nėra gėrio ir blogio sampratų. O esmė patirti dažniausiai nori tai, ką geriausiai pažįsta. Vėl ir vėl atgimstama tuose pačiuose scenarijuose. Dvasinės valios perskaitymas gali padėti atgimtu aukštesniame būvyje. Geresniame būvyje. Gali pageidauti gimti nušvitusiems tėvams. Taip, kad iššūkiu tau padėtų augti.

Bendruomenės nariai tiki, kad už savo likimą esame atsakingi patys. Klaidos samprata čia - releatyvi, Klysti šioje paradigmoje kaip ir neįmanoma. Viskas tėra pasirinkimai ir pamokos. Išgyvename tai, ką pasirinkome. Galbūt - per neišmanymą, galbūt - per smalsumą. „Panašiai, kaip sporto salėje“, - sako. Kuo sunkesnius svorius keli, tuo labiau treniruojiesi.

„Jei transferencijos ritualas trunka ne taip ir ilgai, kam reikia saugoti kūną tūkstantmečiais?“, - kažkas paklausia. Laikas anapus skaičiuojamas kitaip. Tai, kas čia - tūkstantmečiai, anapus - tik akimirka. „O kaip tie sarkofagai bus matomi ateities žmonių? Kas, jei į juos bus įsilaužta?“, - klausia kažkas kitas. Atsakas paprastas: jei į sarkofagus bus įsilaužta - mumifikuoto kūno esmė tiesiog persikūnys. Bendruomenės nariai tiki, kad gyvūnai taip pat turi sielą. Mumifikacijos ritualas gali būti taikomas ir jiems.

Su mumifikacija susijusius formalumus turi sutvarkyti pats mirštantysis. Tai - asmeninė atsakomybė. Bendruomenei reikia pateikti dokumentus, kuriuose teigiama, kad niekas į mirusiojo kūną neturės pretenzijų, ir kad jis bus atiduodamas mumifikacijos tikslais. Vėliau mumijos atsidurs mauzoliejuje, arba, jei pavyksta suderinti su vietiniu kapinynu, jo mauzoliejuje. Mumifikacijos išlaidas JAV galima pasidengti iš draudimo. Su sprendimu turi jaustis patogiai ir jei reikia - įtikinti savo aplinką.

Laidotuvių paslaugos

„Jei nori, verslą galiu atiduoti tau”, - sako draugė X. Vienu nelengvu laikotarpiu ji pradėjo teikti laidojimo paslaugas. Sako, kad prisilietimas prie kito skausmo, sako, leido geriau suprasti savąjį. Netektis, kūno įvyniojimas ir nuprausimas, kur vietos yra moteriškam prisilietimui. Drobulei. Kelionės greitkeliais tarp morgų, pelenai. Kažkuria prasme pats laidotuvių ritualas kelia baimę. Kūnas, darbas, pasirengimas, estetika. Vieną keičia kita, viskas susiplaka. Netektis, isterinis juokas retsykliais. Ritualai tam, kad nuo intensyvių emocijų nukreipti dėmesį. „Ar norėtumėte kūną sudeginti?”, - klausia balsas telefone. Ir po to seka dar keletas kitų: „ar jau atsisveikinote? Ar dar reikia laiko? Kokiais drabužiais pageidautumėte apvilkti velionį? Norėtumėte kažko naujo? O gal aprengsite mėgiamiausiais? Kur norėtumėte surengti atsisveikinimo vakarą? Ar kūną norėtumėt laidoti ar sudeginti? Ar bus muzikos? Ar reikia kunigo? Gal aktoriaus? Ar sakysite kalbas?” **Location scouting.** Prieš atsiimant kūną reikia įsitikinti, kad jis - be žiedų (kad vėliau nekiltų problemų). Kūnas - kaip buveinė, kaip atspirties taškas, kaip istorija. Ir dar - nepamirškime dokumentų. Leidimą atsiimti kūną galima gauti internetu. Mirties liudijimą išduos šeimos gydytojas. Laidojimo paslaugoms kažkokią sumą išskirs valstybė. Ir taip toliau.

„Mano teta gamina urnas”, - sako balsas. „O aš visą vasarą gaminau paminklus”, - sako kitas. Yra tam tikras paminklų skaičius, kurį reikia pagaminti, kad galėtum save laikyti profesionalu. Per šiuos metus numirė daug žmonių. Pradžioje apie tai kalbėti niekas nenorėjo. O dabar reikia erdvės, kurioje būtų galima išsikalbėti. Iki ryto. Arba prie alaus. Priklauso nuo amžiaus, arba - aplinkybių. Telefonu ir online taip pat gerai. Bet sako, kad geriau gyvai. Gedulas niekada iki galo nesibaigia. Ar jis būtų individualus, ar grupinis.

Cukrus ir vanduo

Dievas sukuria pasaulį per septynias dienas. Žmogų - pagal savo atvaizdą. *Ars Moriendi* moko imituoti Kristaus gyvenimą. Galiausiai žemei paliksime kūną ir nukeliausim į dangų. Kas dievo - dievui, kas Ciesoriaus - Ciesoriui. Iš vieno sapno į kitą. Sąmonė veikia pagal griežtus

logikos dėsnius? Mes esame sąmonėje. Dievo meilė visa apimanti. Esame meilėje. Nirvana. Mūsų smegenys - lokalizuoti sąmonės atvaizdai. Iš šios formos - į kitą. Mirties nėra, yra tik kaita. Tik patirtis. Tik atvaizdai. Miršta mano (nes X čia nebėra ką veikti) paskutinė močiutė. Mirčiai ji buvo pasiruošusi: spintoje jau prieš dešimtmetį pasiūti rūbai, artimiesiems papasakota apie pageidautiną laidojimo vietą ir taip toliau. Man atidavė gražiausius patalynės komplektus ir viską, ko troškau ir ką radau jos namuose: sovietinius servizus, metalinius virdulius, stiklo vazas. Pasirodo, dar iki susmukimo duše ji regėjo žmones. „Du žmonės ir vaikas“, - sakydavo moterei, kuri padėjo tvarkyti namus. „Va, žiūrėk, ir vėl sėdi ant spintos“, - stebėjosi. Vėliau jie stovėdavo galugalyje. Kartą apie tai telefonu papasakojo savo antrajam sūnui, trečiajam vaikui. Šis iškviėtė policiją, bet atvykę į namus jie nieko nerado. Kitas sūnus gyveno užsienyje ir su savo motina nebendravo septynerius metus. Turėjo ji ir dukrą, tačiau ši pasimirė dar būdama kūdikis. Nebuvo nė dienos, kad apie ją negalvotų.

Anksčiau močiutė dirbo virtuvėje, tad turėjo kelis „firminius“ patiekalus, be kurių buvo neįsivaizduojama šeimos šventė: Napoleono tortas, sviestiniai sausainiai, barstyti cukrumi, žuvis pataluose ir t.t.. Kalėdoms kepdavo kūčiukus. Prieš mirtį jų recepto nebeatsiminė. Sakė, reikia dėti cukraus ir vandens. „Cukraus ir vandens“, - kartojo. Prieš mirtį užsimanė paragauti veganiškų patiekalų. „Reikia priprasti“, - įvertino.

Paskutinis mano ir močiutės susitikimas buvo virtualus. Per video „chatą“ kalbėjome apie Italiją, apie dar kažką. Atsisveikinant ji pabučiavo telefoną, pabučudama mane. Į jos laidotuves nuvykti nespėjau, nors būtent laidotuvės buvo vienas mūsų bendrų interesų. Dar magistro studijų metu ji man padėjo „rasti laidouves“, bei gauti leidimą filmuoti. Močiutė pasakojo apie įsimintinas savo tėvo laidotuves: jo kūnas neiro¹⁹⁷, gedulingiems pietums buvo iškeptas kakavinis tortas. Buvo ir kitų detalių, kurių dabar nepamenu. Močiutė norėjo, kad per jos laidotuves sūnūs vilkėtų kostiumais, savaiame suprantama, norėjo, kad susirinktų visa šeima. Tad sėdau į lėktuvą, bet jis sugedo. Po penkių valandų ir praleisto sujungiamojo skrydžio, nebeišvykau. Verčiau oro uoste valgydamą sumuštinį, gautą kaip kompensaciją dėl atidėto skrydžio. Taip sugadinau močiutei laidotuves, tačiau mama sakė, kad jos buvo gražios. Apie gedulingus pietus, kol kas, nieko nežinau.

Katalikiškoje tradicijoje ryšys tarp kūno kūrimo valgant bei mirties demonstruojamas aukojimo rituale. Mišių kulminacija - Kristaus kūno ir kraujo auka, simbolinis kanibalizmas, valgymas, vakarienė. Ji reiškia ir būtį ir nebūtį. Gal girdėjote apie Lanciano stebuklą - Kristaus kūnas aukojimo metu tapo mėsos gabalu. Protas ir kūnas. Kūnas ir protas. Kuris yra kurio buveinė?

---

¹⁹⁷ Toks, neva komiškas pastebėjimas, remiantis budistine pasaulėžiūra - yra įmanomas. Kol kūnas nepradeda irti jie mano, kad mirtis - neįvyko. Kartais nuo mirties iki kūno irimo pradžios praicina kelios minutės. Kartais - kelios savaitės. Kol kūnas nepradeda irti - geriau jo nelaidoti. Iš Dalai Lama, *Sleeping, Dreaming, and Dying: An Exploration of Consciousness*, ed. Francisco J Varela, trans. B. Alan Wallace and Thupten Jinpa (Boston: Wisdom Publications, 2002).

Laikas kavos pertraukėlei. Leiskite jus pakviesti į „Mirties kavinę“. Čia - kava, arbata ir pyragėliai, greta pokalbių apie mirtį. Pirmąją „*Cafe Mortel*“ 2004-aisiais suorganizuoja šveicarų sociologas ir antropologas Bernard Crattaz. Vėliau tokius susibūrimus paverčia reguliariais. „Mirties kavinės“ konceptas greitai išplinta visame pasaulyje. Kas tam tikrą laiko intervalą svečiai kviečiami pakeisti staliuką ir pokalbį tęsia su kitu pašnekovu. Pašnekesiai struktūrizuojami, vyksta laisva forma¹⁹⁸. Maistas ir gėrimai čia - *saugios aplinkos* dalis. Per juos vyksta nematomos sąmonės bei materijos alteracijos. Savikūra atsveria išnykimo baimę, bendruomeniniai ryšiai suteikia saugumo jausmą.

Taigi - vaišinkitės. Šiandienos meniu - šokoladinis tortas ir varškės pyragas. Kava - iš Italijos, arbata - iš rytų. Yra ir ramunėlių arbatos. Prisėskite, prašome, prie jums draugiškiausiai atrodančio staliuko.

Ir dabar jau galime pradėti.

Baigiamosios mintys

Marumo faktą priimti nėra lengva. Akademinėje bendruomenėje vis dar vyrauja įsitikinimas, kad pokalbiai apie mirtį yra socialinis tabu, kad šia tema komunikuodami naudojame filtrus. Mirties baimė buvo ir tebėra eksponuojama ekonomikoje, politikoje, religijoje. Eksperimentinės psichologijos tyrimai rodo, kad marumo baimė ir su mirtimi susijęs nerimas veda prie socialinio susiskaldymo, priešiško, visuomenės radikalėjimo. Tikėtina, kad atviras ir jautrus pokalbio mirties tema, jos „normalizavimas“ galėtų pridėti prie tokio nerimo mažinimo.

Dveji pandemijos metai bei Europoje prasidėjęs karas mirties temą tarsi grąžino į viešąjį diskursą bei gyvenimą, tačiau kartu ir išryškino faktą, kad pokalbiams apie mirtį ir marumą, ypač - viešiemis, mums neretai tarsi trūksta preteksto, formato ar žodyno. Mirties tema yra sudėtinga, reikalaujanti jautrumo ir atvirumo, neretai supama ir kultūrinių normų, įsitikinimų, skirtingų pažiūrų bei baimių. Tačiau šiame kompleksiskume, komunikaciniuose barjeruose, temos santyje su įsivaizduojamą, slypi ir kūrybinės galimybės. Būtent menas visuomet siūlė apmąstyti su marumu susijusias jausenas, scenarijus, patirtis ir baimes. Tam buvo naudojamos įvairiausios medijos ir metodai: nuo simbolinės iki dokumentinės reprezentacijos, nuo spekuliacijos iki šaržo. Kūriniai gali būti pretekstas saugiai pradėti pokalbį apie mirtį. Menas provokuoja, primena, moko. Kūryba po savo raiškos skėčiu pajėgi jungti įsivaizduojamąs ir baimes, žinias ir prietarus, patirtis bei pastebėjimus, mokslo tiesas ir metafiziką.

---

¹⁹⁸ Lietuvoje diskusija „Mirties kavinė“ buvo surengta 2017-ųjų vasarį Martyno Mažvydo bibliotekoje. Ją vedė klinikinės psichologijos magistrė Eglė Balčiūtė.

Šio meninio tyrimo fokusas - pokalbis. Neapturėtas pokalbis apie mirtį su Sauliumi Čemolonsku, tapo pretekstu filmui apie jį sukurti. Archyvinė medžiaga, „paveldėta“ kartu su herojaus sukurtais garso takeliais, montuojant buvo pildoma pokalbiais su jo draugais. Antroji tyrimo dalis - pokalbiai apie mirtį su įvairių sričių ekspertais - tapo ir tyrimo ir meno kūrinio medžiaga. Pokalbiai veikė kaip inspiracija tiriamajame darbe rašant spekuliacinius personžo X išgyvenimų scenarijus. Patys pokalbiai, dažnai vykę Zoom platformoje (tapusioje pandeminės komunikacijos chrestomatine forma), galiausiai buvo sumontuoti į trumpo metro „kalbančių galvų“ filmą.

Apžvelgiant meninį tyrimą „Mirtis mirimas ir vaizduotė“ bei siekiant tinkamai apibendrinti patirtis bei surašyti baigiamąsias mintis, svarbu įvardinti ir apmąstyti dvi temas, kurios šiuo tyrimo kontekste buvo ir tebėra itin aktualios. Tai - „rūpestis“ bei „pažeidžiamumas“. Tyrimas apie „Mirtį, mirimą ir vaizduotė“ pradėtas metai iki pandemijos, vykdytas jos kontekste, ir užbaigtas maždaug tuo metu, kai Europoje prasidėjo karas. Tyrimo ištakos buvo motyvuotos asmeninių patirčių, pastebėjimo, kad apie mirtį kalbėti nėra lengva, atviro klausimo apie tai, kaip keičiasi žmogaus sąmonė merdėjimo metu, ir bandant suvokiant mirties naratyvų ir fantazijų įtaką gyvenimui. Šios temos kėlė klausimą, kokiais būdais šiandien mirčiai galime pasiruošti. Pasikeitęs kontekstas (pandemija ir karas), iš dalies pakoregavo ir tyrimo eigą bei rezultatus. Per ketverius metus mirtis, gyvenimo pabaigos planavimas ir kitos anksčiau iš viešojo diskurso tarsi „išstumtos“ temos vėl į jį sugrįžo¹⁹⁹. Didžiąją doktorantūros studijų dalį video darbų produkcijos ir informacijos rinkimo galimybės buvo ribotos: muziejai - uždaryti, meno rezidencijos - nevyko, konferencijos buvo organizuojamos nuotoliu, filmavimai su grupe, didesni susibūrimai - nebuvo galimi. Internetas tapo pagrindine ryšio palaikymo, informacijos rinkimo ir kūrybos priemone. Zoom, GoogleMeet ir kitos nuotolinių konferencijų platformos tapo pagrindiniu medžiagos rinkimo resursu. Kartu atlikti interviu JAV ar Didžiojoje Britanijoje tapo paprasčiau nei bet kada anksčiau, nes pandemijos kontekstas ir technologijos greitai normalizavo nuotolinių interviu formatą, pokalbius ir įrašus.

Tyrimo pradžioje užsibrėžta apibendrinti ir etinius meninio tyrimo aspektus. Jį bebaigiant, vis dėl to, abejotinas pačio žodžio etika tinkamumas šiam kūrybiniam kontekstui, jo metodams ir rezultatams vertinti. Meninė kūryba - tai nuolatinis balansavimas ant faktinių, estetinių ir ekstatinių paribių. Kūrybiškumui būtina rizika ir galimybė veikti stresinėmis aplinkybėmis. Šiandien filosofai kalba apie tiesas daugiskaita. Tai tarsi leidžia išvengti kraštutinumų ir radikalių supaprastinimų. Pastaraisiais metais meno lauke dominavę raktažodžiai - rūpestis ir pažeidžiamumas, atrodo, galėtų leisti tiksliausiai ir suprantama kalba įvertinti autoriaus asmeninę prieigą, vertybes, motyvaciją, tikslus, ir kūrybos aplinkybes. Tačiau net ir šios sąvokos - ne be prieštaravimų. Toliau - apie tai, kaip šios sąvokos reiškiasi socio-istoriniame kontekste, kuriame atliktas tyrimas.

¹⁹⁹ *Mirties neišvengiamybės akivaizduoje: rytų - vakarų sampratos*. Mokslinė konferencija. Sausio 21, 2023. VU Azijos ir transkultūrinių studijų institutas (ATSI), Humanistinės ir egzistencinės psichoterapijos institutas (HEPI). Žiūrėta vasario 1, 2023. <https://www.youtube.com/playlist?list=PLgdrAhyIwEA5PPgCyJgeDsc4HvFbYOSEJ>.

„Rūpesčio” sąvoka gali leisti tiksliau įvertinti autorystę tabu zonoje, nes suponuoja siekį kūryba užtikrinti fizinį ar emocinį gerbūvį, gali apimti marginalizuotų grupių įtraukimą, meno kūrinio materijos pasirinkimą, transportavimą, finansavimo šaltinius ir t.t. „Rūpesčio” sąvoka svarbi apmąstant ir santykį tarp menininko, meno kūrinio, žiūrovo ir kitų į kūrybą ir kūrinio gyvenimą įsitraukusių šalių. Su žodžiu „care”, itališkai „cura” - siejama ir kuratorystės praktika. Aplinkosauga, decentralizacija, LGBTQ+, BAME (*Black, Asian, minority ethnic*) įtraukimas - tik kelios ryškios „rūpestingos” kuratorystės ir kūrybos potemės iš pastarųjų metų tarptautinio konteksto. Lietuvoje akcentuojamas rūpestis Baltarusijos ir karo siaubiamos Ukrainos menu bei menininkais. Rūpesčio tema buvo centrinė ir 2019-ųjų Venecijos bienalėje „May You Live in Interesting Times”, kuruotoje Ralph Rugoff. 2022-ųjų Bienalė bei Cecilia Alemani kuratorinė vizija akcentavo panašias idėjas: kaip menas gali padėti naviguoti pasaulyje ir pasitarnauti akistatoje su trauminėmis patirtimis. Paskutinės dvejios „Documenta” parodos taip pat akcentavo „rūpestį” per dekolonizaciją ir decentralizaciją (2017), kolektyvizmą, dalijimąsi, lygybę, bendradarbiavimą (2022).

Tačiau 14-osios „Documenta” parodos publikacijų kuratorius Bonaventure Soh Bejeng Ndikung teigia, kad „rūpestis” politiniuose bei meno kontekstuose dažnai buvo ir tebėra „suprekinamas”, „nusavinamas”, arba, kaip sąvoka, naudojamas klaidingai. Ypač, kontekstuose, kupinuose jėgų disbalanso. Bonaventure Soh Bejeng Ndikung knygoje *The Delusions of care*²⁰⁰ dekonstruoja „rūpesčio” sampratą. Jis aprašo visą eilę istorinių pavyzdžių, bylojančių apie tamsias rūpesčio puses. Pavyzdžiui, Bill Gates šeima remianti šeimos planavimo kampanijas Afrikoje (kišimasis į kitos rasės ar šalies reprodukcinis planus)²⁰¹, incidentai susiję su COVID - 19 pandemija ir protestais; Niujorko Metropoliten muziejuje veikiantis Sackler sparnas, pavadinta mecenatų - brolių Sackler vardu, pagarsėjusių ir bylomis už piktnaudžiavimą „OxyContin” vaisto išrašymu²⁰² (nuskausminamojo, keliančio priklausomybę bei siejamu su mirtimis nuo opiatų perdozavimo). Ir tai - tik keli knygoje aprašyti bei meno lauke nuskambėję pavyzdžiai. Jų sąrašą galima tęsti toliau: įtakingi meno kolekcionieriai (pavyzdžiui, Zabłudowicz) puoselėjantys glaudžius ryšius su Izraelio vyriausybe, neatskleidžiantys kolekcijos finansavimo šaltinių ir t.t., didieji meno renginiai kalbantys apie tvarumą, tačiau naudojantys nepaskaičiuotus išteklius meno kūrinų gabenimui ar instaliavimui; sąlyginė de-centralizacija ir marginalizuotų grupių BAME įtraukimas į parodinius kontekstus (lyg netyčiomis prioritizuojant kūrėjus iš Niujorko, Londono, Berlyno, kalbančius identiteto temomis, gyvenančius ar išsilavinimą įgijusius viename iš šių miestų).

Daug menininkų, kuratorių ir akademikų pastaraisiais metais stengėsi „nepaslysti” naviguodami dekolonizacijos diskursą. Visi tarsi siekė būti „teisingoje” pusėje, bet meno laukas ir akademinis kontekstas, ypač tarptautinis, tapo tiek prisodrintas įtampos, monitoringo ir

²⁰⁰ Bonaventure Soh Bejeng Ndikung, *The Delusions of Care* (Berlin: Archive Books, 2021).

²⁰¹ Ibid p.15.

²⁰² Ibid p. 29.

konfliktiškumo, pasikeitusių moderavimo taisyklių, kad bandę daryti „gera“ susidūrė su šios ambicijos nerealistiškumu. Vieši užsipuolimai, gėdinimas tapo dažna praktika, kuri neretai paliekama nemoderuota. Akademiniam kontekste vartojamo žodyno, simbolių ir kt. kontrolė persisunkė nerealistiniu perfekcionizmu. Vieši atsiprašymai tapo priimtina socialinių ritualų dalimi (atsiprašymas už savo odos spalvą, vartojamą kalbą ir kt.). Klišės ir supaprastinimai kartais gali padėti išvengti konfrontacijos ir veikia kaip apsauginis šydas, bet vargu ar gali privesti prie permainų („žinau, kad kalbame anglų kalba, o tai - kolonialistinė kalba“; „esu heteroseksualus baltaodis vyras“ ir t.t.). Kita vertus, savos istorijos ir konteksto įvedimas, edukavimas per subjektyvią patirtį, išties turi potencialą praturtinti tyrimus, diskusijas, tekstus ir diskursus.

„Rūpestingas“ tyrimas yra susijęs su siekiu užtikrinti proceso skaidrumą ir atvirumą. Autorystė ir bendradarbiavimas gali būti grindžiami žodiniais, vaizdu užfiksuotais ar rašytiniais susitarimais. Vieni nėra geresni už kitus, ir dažniausiai yra skirti labiau autoriui nei herojams ar žiūrovams apsaugoti. Žiūrovui apsaugoti parodose ar kino salėse skelbiami perspėjimai. Kontributoriams apsaugoti kartais pasirašomos formos, tačiau pats kontributoriaus kalbėjimas į kamerą jau yra laikomas sutikimu. Šie momentai yra daugiau susiję su teisiniais darbo su medžiaga ar atvaizdu aspektais, ir nebūtinai daug pasako apie kūrėjo intencijas, motyvaciją ir kt. Kūrėjas neabejotinai turi prisiimti atsakomybę už kūrinį. Jau pati autorystė, yra įpareigojanti ir teisine prasme. Tai - atsakomybės prisiėmimas ir pozicijos deklaravimas. Tačiau kūrėjo „pažeidžiamumo“ atskleidimas, asmeninio intereso paaiškinimas, patirties nušvietimas sąsajoje su tema ar subjektu, gali padėti tiksliau atskleisti gilumines intencijas, kūrimo tikslus, suprasti autoriaus motyvaciją, tinkamai kontekstualizuoti kūrybą. Iš Kamerūno kilęs B. Soh Bejeng Ndikung diskutuodamas šiomis temomis galiausiai atsigręžia į savo patirtį bendruomenėje, darbe - kaip kuratorius ir rašytojas, ir šeimoje. Teisingam „rupesčio“ supratimui jis siūlo pasitelkti matriarchato modelį, tiksliau tai, kaip jį suprato ir patyrė pats. Matriarchato principas jam reiškia „įgalinti savo kaimyną tam, kad pats būtum laimingas“²⁰³. Neva pagal šį modelį, laimė bendruomenėje yra inter-priklausoma. Ji nėra susijusi su pasiaukojimu, greičiau, su „bumerango“ efektu: tu padedi kaimynui, ir kai gerai sekasi jam - tau taip pat gerai. Toks „rūpestis“, nesusijęs su nacionaliniu identitetu, tiesiogine nauda, gimstamumo mažinimu ir k.t. Taip siūloma ieškoti „rupesčio“ formų, kurios nėra tik kalbos figūros, metaforos, analogijos, bet kurios yra grįstos giliu tarpusavio supratimu²⁰⁴. „Rūpestinga“ kūrybos yra tvari, kurianti naujus ryšių, interesų, ir žinių sistemų tinklus.

Taigi, kaip rūpestis buvo praktikuojamas šio tyrimo kontekste? Kūrybinė jo dalis prasidėjo nuo filmo apie DJ-jų Saulių Čemolonską sukūrimo. Procesas pradėtas dar jo herojui esant gyvam, kolaboruojant. Kartu su S.Čemolonsku buvo žiūrima ir aptariama jo archyvinė medžiaga, filmuojama, įrašinėjami pokalbiai. Filmu medžiagos rinkimas truko metų metus ir

---

²⁰³ Bonaventure Soh Bejeng Ndikung, *The Delusions of Care* (Berlin: Archive Books, 2021), 58.

²⁰⁴ Ibid p.59.

buvo nutrauktas gan netikėtos S.Čemolonsko mirties, paskelbtos per Facebook. Po jos prasidėjo intensyvesnis tyrimo etapas, panašėjęs į detektyvą - buvo ieškoma žmonių, kurie veikė filmuotoje archyvinėje medžiagoje, bandoma suprasti chaotišką ir nechronologinį jos turinį. Filmo centrine ašimi tapo ritmas, S.Čemolonsko biografija ir kurta muzika. Dalis tyrimo metu sutiktų žmonių tapo tyrimo autorės draugais. Pavyzdžiui, Nomedą Čiurlionytė, ilgametė S.Čemolonsko partnerė, tapytoja, nufilmavusi didžiąją dalį juostos vaizdų, pati su šeima gyvenanti Ukrainoje; Melanie Muse, S.Čemolonsko buvusi partnerė ir meno knygų dizainerė, Terry Burrows - rašytojas ir eksperimentinės muzikos kūrėjas bei kiti. Filmo kūrimas buvo ir gedėjimo procesas - neapturėto pokalbio apie S.Čemolonsko gyvenimą ir mirtį įamžinimas per jo draugų prisiminimus ir kolaboracijas. Vieni jų pasidalino prisiminimais, kiti padėjo suprasti medžiagą, dar kiti padėjo atlikti garso dizainą ar pasidalino papildoma vaizdine medžiaga. Kuriant tarsi atnaujinti S.Čemolonsko sukurti bendruomeniniai saitai. Šis filmas į kūrybą traukė žmones iš herojaus bendruomenės ir draugų rato, išlaikant senus ir užmezgant naujus ryšius, tapo pavyzdžiu, kaip kūrinys kartais gali būti kone mažiau svarbus nei tai, ką sugeneruoja jo kūrybos procesas. Taigi šis filmas tapo „rūpesčio“ idėjų ir idealų praktikavimas per kūrybinę praktiką, sukuriant ne tik kūrinį, bet ir kontekstą jam.

Vienas iš būdų tirti, kalbėti ir rašyti „pažeidžiamai“ yra atskleisti tyrimo turinio sąsajas su aktualiais tiriančiojo išgyvenimais. Pavyzdžiui, S.Čemolonsko migracijos istorija rezonavo su autorės patyrimais Londone: adaptacija, bendruomenės paieškomis, vertybinių sistemų pervertinimais, ir netektimis. S.Čemolonskas taip pat buvo autorės tėvų draugas, pirmasis jų artimai pažinotas emigrantas. Asmeninės patirties susiejimas su tema, subjektyvūs naratyvai meninėse praktikose nėra naujiena. Barokas ir Romantizmas tam parengė dirvą sukurdamas asmenybės kultą; XX a. siurrealizmas, abstraktusis ekspresionizmas, o vėliau - ir konceptualaus meno praktikos, legitimizavo žvilgsnį į save, savityrą bei saviraišką. Tačiau subjektyvumas ir asmeniškumas akademiniam lauke vis dar yra sąlyginai naujas reiškinys. Žvilgsnis į kitą visuomet buvo ir bus sąlygotas žiūrinčiojo istorijos, kilmės, patirties, įsitikinimų. Pažeidžiamumas nereiškia, jog viskas, kas asmeniška, akademiniam ar meniniam kontekste „tinka“. Tyrime asmeninis kontekstas aktualus tiek, kiek jis įtakoja žvilgsnį, informacijos atranką ir pateikimą, temos pasirinkimą ir padeda suprasti tiriančiojo ar kuriančiojo kalbą, temos navigavimą bei poziciją. Antropologė Ruth Behar, knygoje *Vulnerable Observer*²⁰⁵ rašo, jog tai, kas vyksta su stebinčiuoju turi būti aprašyta, jei siekiama, kad tai, kas yra stebima - būtų suprasta: „pažinti kitus pažįstant save, pažįstant kitus“²⁰⁶. Ji kritikuoja stebėjimo metodą, kai jis naudojamas, kaip „savisaugos būdas“, pavyzdžiui, „aš - antropologas ir tai - lauko tyrimas“²⁰⁷. Ši pastaba aktuali ir meninėms praktikoms, reprezentacijos kūrimui, ypač dokumentikai, ir praktikoms, įtraukiančioms kitus. Ne tik mene, bet ir akademiniose tyrimuose, daug kas priklauso nuo emocinio, patyriminio bei intelektualinio kuriančiojo ar tiriančiojo багаžo.

---

²⁰⁵ Ruth Behar, *The Vulnerable Observer: The Anthropology That Breaks Your Heart* (Boston: Beacon Press, 1996).

²⁰⁶ Ibid p. 33.

²⁰⁷ Ibid p. 6.

Merdėjimo procesas, šiame tyrime, kaip ir kitos bendražmogiškos patirtys - laikomas subjektyviu. Šio kūrybinio tyrimo autorės susidomėjimas tema gali būti siejamas su ankstyvos vaikystės patirtimi - išgyventa liga ir su ja siejamomis ribinėmis patirtimis (reanimacija ir kt.), ankstyva močiutės netektimi bei tuo, kad šia tema buvo itin domimasi šeimos aplinkoje. Siekiant kurti šiomis temomis, buvo būtina giliau pažinti procesus susijusius su gyvenimo pabaiga. Čia atsirado poreikis įgyti praktinės darbo su žmonėmis gyvenimo pabaigoje patirties. Dirbant St. Josephs hospise tapo aišku, kad merdėjimo procesas labai glaudžiai susijęs su gyvenimu. Hospisas nėra „tik vieta numirti“. Kai kurie pacientai iš čia išrašomi, kiti metų metus čia lanko dienas užsiėmimus. Didelė dalis hospiso personalo - savanoriai. Čia veikia daugybė mini verslų bei paslaugų. Tarp įdomesnių - „MyWishes“ - skaitmeninio palikimo platformos autoriai, „Hospice biographers“ - mirštančiojo balso įrašymo paslaugų tiekėjai ir kt. Hospisuose veikia ir dėvėtų daiktų parduotuvė, komandos, renkančios aukas. Šios institucijos dažnai išsilaiko iš auksų ir yra tik dalinai finansuojami valstybės. Paslaugų ir asmeninių bei bendruomeninių interesų egzistavimas tokiaime kontekste pacientams ar darbuotojams neatrodo nenatūralus, mat jie hospiso erdvę mato kaip gyvenimo, o ne tabu zoną. Tyrimo metu glaudžiai bendradarbiauta su St. Josephs hospiso darbuotojais, projektų ko-ordinatorė Živile Adulčikaite, Mykolo Sapočkos hospice Vilniuje dirbusia psichologe Jolanta Masian. Šios pažintys, prasidėję dėl tyrimo, galiausiai virto ilgametėmis draugystėmis, tyrimo metus ne tik praturtinusiomis diskusijomis, bet ir kontaktais, temomis ir literatūra. Kai kurios patirtys ir pokalbiai virto fikcinių tekstų dalimi, kai kurios - liko dienoraščiuose, atmintyje, kitos - pasimiršo. Darbas vyko ir naviguojant tyrimo autorės asmenines baimes, žodyno trūkumą, prietaringą žvilgsnį, ar neadekvatumo jausmą. Kurti ir kalbėti apie mirtį be akistatos su savimi ir hospiso realybe būtų buvę neatsakinga.

Prasidėjus pandemijai tapo aišku, kad savanorystės tokiose aplinkose, kaip ir filmavimo projektus kuriam laikui teks atidėti, nors tyrimą reikėjo tęsti. Zoom platforma tapo ne tik darbo priemone, bet ir kone ikonine pandemijos laikotarpio estetika. Būtent naudojantis šia platforma buvo įrašyti ir atlikti tyrimo pokalbiai. Jos dėka buvo įmanoma atlikti kai kuriuos interviu, kuriuos kitaip suorganizuoti būtų buvę sudėtinga: pavyzdžiui, su Linda Chamberlain, „Alcor“ centro įkūrėja, Angela Whalley, „Pasaulio kūnų“ parodos kuratore, George Frankel, Floridos amžinųjų rifų įkūrėju ir kt. Visi pašnekovai buvo informuoti, kad interviu rengiami meniniam tyrimui, kad bus pristatomi parodiniame kontekste, viešai. Su kai kuriais, pagal pageidavimą, pasidalinta pokalbio įrašu, suteikiant teisę įrašą naudoti savo reikmėms. Visi kalbinti žmonės - veiši asmenys, interviu buvo atliekamas jų ekspertavimo srityje, juos pačius dominančia tema. Darbo, kaip vientiso interviu filmo montažas - kaleidoskopinis, kontekstualizuojantis pokalbius tik kitų pokalbių fone, be pašalinių vaizdų, informacinio triukšmo ir t.t. Interviu filmas - centrinis tyrimo kūrinys, atspindintis, kertinius mirties, mirimo ir įsivaizduojamybės santykio aspektus šiandien.

Be filmų „Grįžtamasis ryšys“ ir „Pokalbiai apie mirtį“, per ketverius studijų metus sukurta ir daugybė vaizdo eskizų. Tai - kelionių vaizdai, improvizacijos pratimai mirties, kaip

perėjimo iš vienos sąmonės būsenos į kitą, ar mirties, kaip kelionės keturiais elementais, tema. Drauge su aktoriais iš Jacques Lecoq fizinio teatro mokyklos Paryžiuje surengtos trumpos video improvizacijos dirbtuvės mirties, nemirtingumo ir įsivaizduojamybės temomis. Kitame eskize improvizavo suomių šokėja Elina Valtonen, dar kitame - britų aktorius James Bennett. Per ketverius metus James tapo Jamie, pereidamas į moteriškąjį trans identitetą, tuomet - vėl tapo James. Jo tranzicija, ego egzistavimas žmogiškajame kūne kaip kažkas takaus ir nepolinio, tapo metafora ir mąstymui apie mirtį, ego mirtį kaip perėjimą. James asmeninės istorijos pasakojimas prieš kamerą - aktyvizmo forma. Jo iniciatyva pokalbis pasisuko apie gyvenimą su ŽIV ir dalyvavimą medicininiame eksperimente, užsimenant apie ligą, kuri ilgus metus buvo mirties metafora, virusinės pandemijos kontekste tarsi prisimenant kitą virusą.

Svarbu paminėti, kad autorės įsitikinimu mirtis yra kūniškumo pabaiga, tačiau nebūtinai - patirčių pabaiga. Atliekant meninį tyrimą buvo siekiama suprasti, kaip šia tema komunikuojama viešose fizinėse erdvėse, tokiuose, kaip hospisas, ligoninė, bet ir internete. Norėta suprasti, kaip idėjas apie marumą bei jų santykį su įsivaizduojamyste keičia ar atskleidžia socialinės medijos, platformos YouTube ir t.t. Tyrimo kontributorių ratas buvo gana platus: nuo slaugytojų, iki informatikų, sąmoningo sapnavimo ir budizmo praktikų, futuristų, mokslininkų ir k.t. Skaityti Elisabeth Kubler-Ross tekstai, rašyti gyvenimo pabaigoje ir teigiantys, jog mirties - apskritai nėra. Skaitytos ir psichoterapeutės Monikos Renz knygos, teigiančios, kad mirtis - tai perėjimas iš vienos sąmonės būsenos į kitą. Tyrime pasitelkta daugybė šaltinių, balansuojančių ant mokslo ir metafizikos ribos. Šiuose paribiuose gimė ir menas. Kūrybiškai buvo tirti faktų ir įsivaizduojamybės susidūrimai. Vienas kertinių momentų šaltinių atrankoje buvo Peter Fenwick - britų neuropsichologo patarimas: „kalbėk ne su gydytojais, bet su slaugytojais”. Esą jų požiūris į mirtį ir mirimą mažiau kliniškas, žmogiškesnis ir labiau įvairiapusis. Šis siūlymas - kvietimas bent iš dalies dekonstruoti hierarchines žinių sistemas, kuomet jų limitacijos tampa akivaizdžios. Laisvė įtraukti žinias ir šaltinius, kurios lengvai atsidurtų mokslinio tyrimo paraštėse, buvo didžiulė šio meninio tyrimo privilegija. Tyrimu siekta ne faktinės tiesios, greičiau šiandienai aktualios nuomonių ir patirčių sintezės. Norėta suprasti, kaip mes, kaip kultūra ar bendruomenė, suvokiame ir išgyvename savo marumą, kokias istorijas pasakojame ta tema. Bebaigiant tyrimą norisi dar kartą akcentuoti introspekcijos svarbą, kaip itin reikšmingą tyrimo dalį. Herojaus X gimimas ir mirtis tyriamojoje dalyje leido saugiai išjausti ir papasakoti tai, kas vyko vaizduotėje ir realybėje, konfrontacijoje su patirtimis, faktais, nuomonėmis ir fikcija. Tyrimas leido suprasti tai, kas vyko kituose, **per save, per save suprasti tai, kas vyko kituose**. Šio tyrimo subjektyvumas, intuityvi šaltinių atranka - yra meninė galimybė, bet kartu ir akademinė limitacija. Tyrimas nurodo į galimas tolimesnes mirties ir įsivaizduojamybės studijų kryptis, įskaitant skaitmeniškumą ir mirties santykį, technologiją ir nemirtingumą, priešmirtinių patirčių studijas ir alternatyvių laidojimo formų apmąstymus.

Kuriant ir tiriant mirties ir vaizduotės paribius tampa akivaizdu, kad tiek konceptualiai, tiek formaliai kontaktas ir pokalbis, kaip metodas dalintis patirtimis, žiniomis ir nuomonėmis,

yra kone vienintelis patikrintas būdas paskutinei gyvenimo patirčiai nagrinėti. Būtent pokalbis ir kontaktas gali palengvinti su mirtimi susijusį nerimą, padėti tinkamai mirčiai pasirengti, o svarbiausia - jaustis gyviems, dalintis, augti ir gyti.

Po tyrimo surašytos geros mirties meno gairės

- Mirties menas yra gyvenimo menas.
- Gera mirtis - sąmoninga mirtis.
- Kiekvieno žmogaus mirties patirtis - subjektyvi.
- Gera mirtis yra ori mirtis (be skausmo, konfliktų, susitaikius).
- Kūryba gyvenimo pabaigoje padeda kurti prasmingas patirtis.
- Mirtis, kaip ir gyvenimas, nėra vien tik mirštančiojo reikalas. Kiekvienas gyvenantis ir mirštantis yra visatos dalis ir visata savaime.
- Merdėjimo procesas gali būti aiškinamas naudojant metaforas, pavyzdžiui, žemė, vanduo, ugnis, oras. Šie elementai padeda nusakyti merdėjimo stadijas ir mirštančiojo išgyvenimus ne medicinine kalba.
- Mirtis yra kūniškumo, bet nebūtinai - patirčių pabaiga.
- Gera mirtis gali (bet neprivalo) apimti gyvenimo pabaigos plano parengimą.
- Mirtį gali būti paprasčiau priimti, kai ją interpretuojame kaip tranziciją, perėjimą iš vienos sąmonės būsenos į kitą. Tai nebūtinai susiję su religiniais naratyvais, greičiau - su kultūrine sąmone.
- Trauminės patirtys bei neišspręsti konfliktai gyvenimo pabaigoje gali kelti nerimą bei kontrolės praradimo jausmą. Tad „mirčiai ruoštis“ reikia kiekvieną gyvenimo dieną.
- Kultūros siūlo praktikos, kurios gali padėti ruoštis mirčiai: sąmoningas sapnavimas, maldos, meditacija. Potencialiai - ir haliucinogenai.
- Gyvenimo pabaigą palengvinti gali ne tik artimieji, psichologai ar gydytojai, bet ir mirties dulos. Jos artimiesiems ir mirštančiajam gali padėti suprasti gyvenimo pabaigos procesą, padėti spręsti praktines ir dvasines su marumu susijusias problemas, ir taip palengvinti gyvenimo pabaigos.
- Merdėjimas yra procesas, paskutinė fizinio gyvenimo patirtis.
- Gera mirtis labiau priklauso nuo socialinio konteksto nei nuo lokacijos.
- Daug kam merdėjimo procese svarbiausias ryšys su artimais žmonėmis.

Death, Dying and Fantasy (summary)

Death dying and imagination: a speculative exploration situated between life and death. In the age of wellness and living well, we seem to have forgotten how to die well. It is an invite on speculative encounter that roams life and death, past and future, the human and non-human, pandemics and earthquakes, and materialism and metaphysics.

It is not so surprising, these days, to come across a manual on how to live well. But how about dying? As a matter of fact, one informs the other and this has been known for centuries in different times, spaces, and cultures, in as much as it has been pursued by various religious practitioners. Below is an excerpt from a series of voyage writings performed by a character named X. They/him/her can be characterised by a certain fluid sense of gender, age, race, and identity, in general. Although plural references are not always preferred, they indeed point toward the more complex and non-polar reality in which we exist. While revisiting the medieval genre of *Ars moriendi*, some of the first Christian printed texts of the fourteenth to fifteenth centuries, X also spends time with dying people and animals. From a cultural perspective, the most common metaphor for death is a transition, a journey toward something. Some scientists claim, however, that the reason we don't understand death is because we don't understand consciousness. Hence, in his search for ways to link Aristotelian and Platonic traditions of thinking, X is looking for knowledge in both materialism and metaphysics.

THE WITTGENSTEIN CODE

“I don't know how to move on,” X says to a close friend over Zoom (in those days, the word ‘zoom’ already mutated from its original meaning). X continues: “as... you know, one cannot talk about *the art of dying* without touching upon metaphysics.” It is now 2021. “You have to read Wittgenstein,” the voice echoes from the other side of the screen, followed by an exhale, and *a click*, the flickering sound of a lighter. X fills his glass with wine, and that very evening he starts reading Wittgenstein. And then he remembers something: in 1993, Derek Jarman directed a film called *Wittgenstein*, and the following year, in 1994, he died from an AIDS-related illness. “At this point I am trying to express something that is impossible to express,”²⁰⁸ writes Ludwig in 1914.

The philosopher explains his conception of the world using logic and applying mathematical categories. This thinker, as well as his ideas, are hard to understand for many. But it is mutually agreed that he is a genius. And one may ask: “So, what does this have to do with the *art of dying*?” Not more than the fact that logical considerations eventually lead to metaphysics, to the limits of oneself, and the restrictions of language. “The limits of my language are the limits of

---

²⁰⁸ Ludwig Wittgenstein, *Užrašai: 1914–1916 [Notes: 1914–1916]*, (Vilnius: Pradai, 2001), 48.

my world,”²⁰⁹ believes Ludwig. According to the philosopher, the necessity for mysticism arises from the inability of science to meet our needs. “We feel that even after all our questions are answered by science, problems of ours, as such, would not even be touched,”²¹⁰ he writes. Metaphysics, non-polar views of the world, and fantasy are necessary when considering matters of existence and non-existence. Between existence and non-existence there is magical thinking.

X thinks about the fact that, in the Christian tradition, God exists in three: the Father, the Son, and the Holy Spirit. Mother Mary also exists in more than one name, in more than one embodiment of representations (she is the Mother of God, the Virgin, Our Lady of Guadeloupe, Madonna del Carmine, Madonna dell’Arco, Madonna delle Grazie, Madonna della Fertilità, and so on). What does such a complex identity refer to, apart from the pagan tradition? Does this liberate a believer from an oversimplified perception of reality? In 1914, Ludwig wonders, how is it possible for heat to be both: material and movement.²¹¹ What if *things* exist in more than one way, in nonlinear time? “There is dualism, positive and negative facts, that bother me. There can be no dualism. But how to avoid it?” Ludwig makes a note and X reads it more than a hundred years later.²¹² Finally, X starts to understand some of the philosopher’s thoughts. For example: “words are like membrane on top of deep waters.”²¹³

X learns about his friend’s death on Facebook. The last exchange is dated 2017. It sounds a bit like this:

This friend: we could meet on Sunday.

X: sure.

They never meet, of course. At the funeral, X cries for himself. “In reality there is only one soul of the world, which I first and foremost call my soul, and due to that I come to understand what I call the souls of the others,”²¹⁴ writes Wittgenstein. And further, he adds: “In death, the world does not change but stops existing.”²¹⁵ Time slows down and space becomes porous. X has a job interview at the National Portrait Gallery. There, presented with an image of a suffragette, he can’t recall her name. ‘Dead’ and ‘returned’ author of the bestseller *Dying To Be Me* Anita Moorjani says that our bodies and earthly experience are not more than twenty percent of reality.²¹⁶ ONLY TWENTY PERCENT OF REALITY.

---

²⁰⁹ Ibid., 72.

²¹⁰ Ibid., 74.

²¹¹ Ibid., 55.

²¹² Ibid., 49.

²¹³ Ibid., 76.

²¹⁴ Ibid., 72.

²¹⁵ Ibid., 106.

²¹⁶ Anita Moorjani, “The Law of Attraction and Tip of the Iceberg,” 13 December 2018, YouTube video, <https://www.youtube.com/watch?v=oYdyCGwWwZY&t=1428s>.

AN EGG AND A SKULL

Naples, 2020, autumn. The second wave kicks in (and by now we all know what it means). There are crowds of people in the streets of Naples. Their faces are covered by masks. “This virus follows the trace of human sins,” thinks X looking at Dante’s sculpture. “It spreads through pollution,” whisper the inhabitants of the city. That night, X starts to read *Inferno*. Dante is thirty-two. He goes out for a walk in a forest and meets Virgil, the poet, who takes him to hell. There are seven deadly sins: pride, greed, lust, envy, gluttony, anger, sloth. This is the architecture of hell. Dante writes *The Divine Comedy*... until his death in 1321. And where exactly is Dante at the moment?

In the centre of Naples there is an ‘egg castle’: Castel dell’ovo. According to legend, the same poet who took Dante to hell hid an egg beneath it. The egg is a symbol of the wellbeing of the city. VIRGIL’S EGG IS STILL BENEATH THE CASTLE. “Virgil, show me what you have shown to Dante. Show me the hell and show me your egg,” X calls upon the poet. An egg stores creativity. Hell stores destruction. But what’s there, in the middle? “Do you know about Averno lake?” Giulia asks X, holding a poetry book by Louise Glück.²¹⁷ Romans believed that the Averno lake is the gate to the underworld.

X finds herself at Santa Maria della Sanità, at the entrance to the catacombs of San Gaudioso. Underneath this baroque church there are Christian burial tombs, established in the fifth century. On the right-hand side—bloody (literally) Jesus, not causing major discomfort to anyone in particular. Naples has lived through a few pandemics. Not to mention the Vesuvius eruption that destroyed Pompeii and Herculaneum—two Roman cities that are now cultural cemeteries. These natural and cultural monuments are reminders of a temporary life and existence. But, while we can, let’s go back to the church, to the catacombs of San Gaudioso, where the guide carefully warns the visitors: “Don’t touch the walls, they are covered in fresco. Frescos are there even when you cannot see them.” In this moment, X becomes more and more comfortable with things that one simply cannot see.

The story is a time machine. Now, the guide takes his tourists to the seventeenth century, the same Neapolitan catacombs, but different: now, there is also an artist involved, Giovanni Balducci. The mannerist painter refuses the fee for his frescoes in order to eventually be buried alongside aristocrats and the rich. In seventeenth-century Naples, this type of funeral is a massive luxury. The amounts paid for the ‘drying of the body’ and the ‘exhibition of skulls’ are equivalent to millions in today’s money. This kind of investment into corporeal preparation is also a direct ticket to paradise (one that allows the sinner to skip purgatory, for example). Through a hole carved into the church’s floor, dead men and women are lowered into catacombs, where the *schiatamuorto* performs his duties. His job is to place ‘the seated dead’ into small arches, above a pot, where the liquids of eroding bodies drip. This kind of skeletonisation

---

²¹⁷ Louise Glück, *Averno* (Napoli: Liberia Dante Descartes e Editorial Parténope, 2020).

practice is called *cantarelle*. The *schiatamuorto* (who, very often, is a prisoner) won't work for too long: he will get sick or even die from exposure to illnesses, viruses, dirt, and—most likely—horror. The bones of the dead will later be gathered and placed in small shelf-like gaps carved in rock. All except for the skulls, which will be plastered into the wall and frescoed around—by Giovanni, of course, an artist aiming to become an artwork himself after his own passing. “Giovanni... Did you work for free for so long to go to heaven, or because you wanted to remain seen among the rich?” X asks Giovanni, but receives no answer.

It seems that here, in Naples, there is sufficient space for gaps: gaps of knowledge and experience. The architecture of the city is both solid and porous due to the building blocks made from the volcanic rock *tuffo*. The community has long-established ways of dealing with the unpredictability of the future. Apart from Virgil's egg, the city is also guarded by the miracle of St. Gennaro. Twice a year, the dried blood of the tortured saint turns back to liquid: a performance witnessed by many, broadcast on television, and discussed across the country. Dry blood becoming liquid means a good year for Naples. Death here does not mean something bad, unless it comes in uncountable plurals. The loss of a hero, such as Maradona, is lived communally and, at least for a split second, thwarts even the pandemic-related fears. Naples has approximately fifty patron saints. Maradona has good chances of joining them. Deaths, rituals, games, and miracles are tangled together and performed/exhibited publicly. In Naples, fiction meets experience, fiction meets life.

The Fontanelle cemetery has historically stored the bones of pandemic victims: unidentified, unblessed, and hence shielded from the heavens forever. People from the community, generally women, adopt those unfortunate skulls, pray for them, clean them, and help the souls meet god. Once in heaven, the soul mediates between god and the person, helping to fulfil the earthly needs of the sinner who passed. X would also like to perform an adoption. However, he is currently in a wrong era. The Fontanelle cemetery is closed for the duration of the new pandemic, and the practice of adoption is no longer officially performed. “Francesca, can you tattoo a skull for me please?” X asks her neighbour. Franci agrees and this is how imagination and blue ink fill in the pores of the skin and the gaps of possibilities. X thinks that the only issue with imagination is that it draws on past knowledge and experience. Plato's cave metaphor is therefore the metaphor of madness. But is it really true that outside of our experience there is only madness?

THE PIGEON

Travel back in time: The first wave of the virus K in Kaunas, spring, 2020. X is reading a book called *The Story of St. Michele*, written by Swedish psychiatrist Axel Munthe, and first published in 1929. His memoirs speak of cholera, the pandemics in Naples, an earthquake in Messina, and, of course, the saints. “My head sank on St. Francis' shoulder. I was dead and I did not know it,” Munthe finishes the story describing his own death.²¹⁸ X closes the book and goes for a coffee.

---

²¹⁸ Axel Munthe, *Knyga apie San Mikelę [A book about San Michele]*, (Vilnius: Alma Littera, 2015), 436.

“This is my favourite book,” says X’s mother while petting her dog. In his book, Munthe speaks of animals greatly. Birds, monkeys, dogs are as important as English aristocrats. The dog looks up and jumps barking at the balcony. The apartment that caught the dog’s attention is on the sixth floor of a nine-story Soviet building. There, continuously and unluckily, pigeons try to build a nest.

Time travel forward. Quartieri Spagnoli in Naples, autumn of the same year. An injured bird flutters on the side of the road. “It must have fallen out of the nest prematurely,” thinks X. Surrounded by trash, Vespas, and chaos, the bird is condemned to die. At first, X decides not to interfere, and then, of course, he interferes. Partially. She puts the bird in an empty bin nearby, and then goes for coffee. Three hours later the bird is still there, in the bin, but this time, surrounded by trash including empty beer bottles, but excluding cigarettes. X imagines the bottles hitting the pigeon on entering the bin. X feels guilty, leaves, returns, and eventually takes the bird home. All efforts to feed the nestling are unsuccessful. At night, the bird starts fluttering around. X knows the bird is going to die. She takes the bird in her palms, which calm the pigeon instantly. John Berger writes that animals first enter human imagination as messengers and promises.²¹⁹ The bird dies at dawn. The simple death of a pigeon. Death is always at our side and it “is the one wise advisor that we have,” as anthropologist Carlos Castaneda writes in the 1970s.²²⁰ “Birds have a better ability to travel across space and time... and across lives,” exhales X, as she remembers a tale by a buddhist monk, about a bird exposed to human gentleness that came back as a man.²²¹

In 2019, anthropologist Mayanthi L. Fernando gives a lecture entitled *SuperNatureCulture*, in which she discusses non-human elements in culture²²² and the mysterious case of her cat’s ghost, which pushed her towards an epistemological gap. She is no longer sure “what death is,” and explains how her lived experience points to the epistemological limitation of secularity. Mayanthi claims that modern humankind is not only separated from the ‘natural,’ but also from the ‘supernatural’ world. In this context, the post-human(ist) project, which pays attention to non-human actors, can be understood as porous and post-secular. The anthropologist speaks about the word ‘uncanny’ and the fact that our encounters with other animals make us feel uncomfortable not because we don’t recognise this confrontation, but rather the opposite, because we remember what we turned away from. Fernando wonders why anthropologists writing about *jinnns* (supernatural creatures in Islamic tradition that are neither innately evil nor innately good) don’t receive the same kind of enthusiasm in the academic world as those writing

---

²¹⁹ John Berger, *Why look at animals* (London: Penguin, 2009), 4.

²²⁰ Carlos Castaneda, *Journey to Ixtlan: The Lessons of Don Juan* (Washington: Washington Square Press, 1991).

²²¹ Pa Auk Sayadaw, “Sketch of an Excellent Man,” 3 January 2017, YouTube video, <https://www.youtube.com/watch?v=0Kp5ivSfYSQ&feature=youtu.be>.

²²² Mayanthi L. Fernando, “SuperNatureCulture: Human/Nonhuman Entanglements beyond the Secular,” 2 April 2019, YouTube video, <https://www.youtube.com/watch?v=OBBKeXlq2Lw>.

about biological non-human actors. Why is it easier to accept the existence of bacterias than the existence of *jinns*? She ends her presentation with the words, “make of it what you will.”

Ars moriendi is only one sample of a genre teaching to create space for things that exist beyond our direct experience, and to integrate them into our finite lives. *The Art of Dying* brings hope in exchange for concentration and bearing responsibility for the experience. In these medieval writings, prayers give direction and focus to thought. It is a form of meditation. It is where the senses meet imagination. Nothing is finished with the end of human experience. There are pores, gaps, and cuts that serve single humans, communities, cultures, and non-humans alike. Believing and magical thinking give rise to hope; they are a projection, a building block of reality made out of imagination and experience. Believing is a reminder of our dependence on both the natural and the supernatural. And, here, X once again quotes Mayanthi L. Fernando: “make of it what you will.”

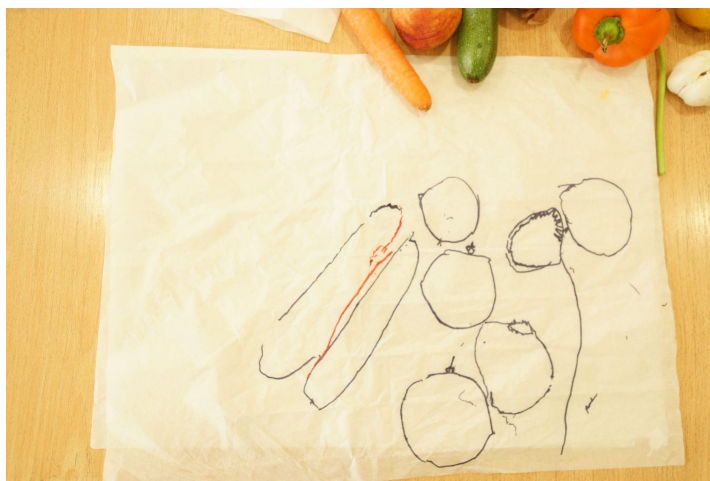
Priedas 1. Hospiso pacientų scenarijai

Mykolo Sapočkos hospise užrašyti pacientų įsivaizduoti filmų scenarijai (bandradarbiaujant su onkopsichologe Jolanta Mesian).

St. Joseph's hospise Londone užsiemimų metu pacientų sukurti kūriniai bei pokalbių nuotrūpos (bandradarbiaunat su koordinatorė Živile Adulčikaite).

Petras, 54 m.

Užkljuočiau kamerą sau prie užpakalio. Kad matyčiau kokią žaizdą turiu ir padaryčiau reportažą iš jos gyvenimo. Vaizdai: slaugytojų rankos, tvarsčiai, pleistrai, visokie praplovimai, kraštų apkarpymai. Pavadinčiau tai: „Vienos žaizdos gyvenimas“. Pirmas kadras: mano apklotos nugaros didelis planas, paskui fone, sesučių darbo garsai, jų balsai, pajuokavimai ir pasikelia antklode. Sauskelnės, po jų tvarstis. Sesučių tik rankos ir balsai. Manęs nėra. Arba kitas: vaizdas iš žaizdos perspektyvos.

25. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, popierius ir markeris, Londonas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Jurijus, 78 m.

Nufilmuočiau sieną. Tiesiog tai, kaip dienos eigoje keičiasi jos spalvos, kaip ją apšviečia saulė, kaip ji pasikeičia kai valytoja ją išvalo ir priversčiau šį filmą pažiūrėti tą statybininką, kuris tą pastatė ir paspalvino taip šlykščiai. Priversčiau jį žiūrėti nors valandą kiekvieną dieną ir klausčiau „ko toks niurus, Jurijau“.

26. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, medis ir akrilo dažai, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Jonas 77 m.

Gaila, kad šios kameros negalime įkišti į mano galvą. Ten vyksta tokie dalykai, kad man sunku papasakoti, bet vaizdžiai, aš viską gerai matau. Tai ramuma, štilis, tai audros, štormai, tai žmonių išmestos šiukšlės ardančios ramų vandens paviršių. Mano dukros pretenzijos, mano pyktis jai. Buvusi žmona. Daug pykčio ir nuoskaudų. Keršto. Viskas verda ir skauda. Mano viduje dabar kaip mirusiose koralų rifuose: vien skarmalai ir juodos skylės. Aš pats greit atsidursiu juodoje skylėje...

Kaip pavadintų savo filmą?

"Jūra mano galvoje"

27. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, medis ir akrilo dažai, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Angelė, 75 m.

Filmas apie valytoją. Ji tokia gera. Taip kruopščiai dirba. Ji ilgiausiai būna mano palatoje. Su ja dažniausiai galima pasikalbėti. O kai paprašau tai ir kavos padaro. Pavadinčiau filmą: „Tylus angelas“.

Henrika, 77 m.

Norėčiau turėti tą kamerą ant pagalvės kai miegu, kad filmuotu žmones kaip jie įeina į mano palatą. Įdomu būtų pažiūrėti jų veidus. Ar tokie pat, kai nemiegu. Kaip jie kalbasi. Ką daro.

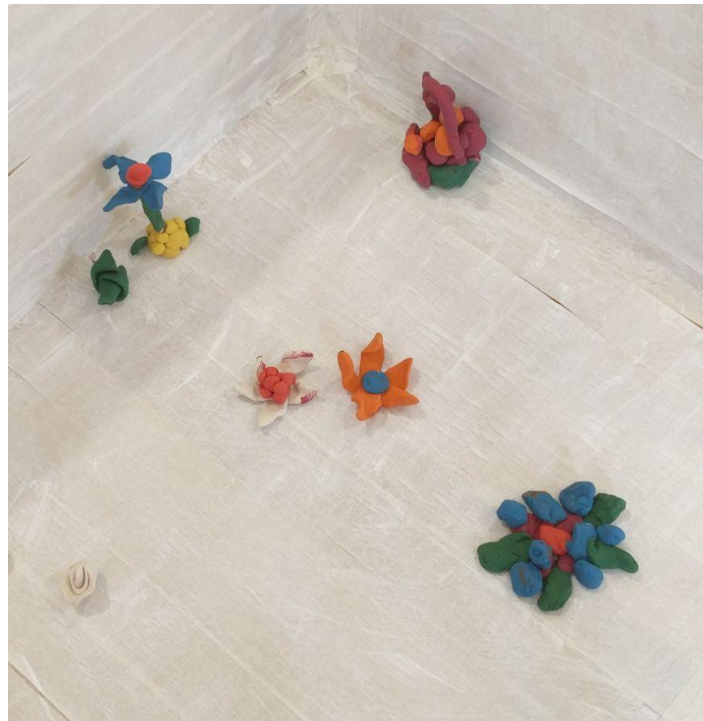
Roberta, 69 m.

Noriu padaryti filmą apie vaizdą pro langą.

Silvija, 55 m.

Vaidybinis filmas.

Apie meilę. Kaip žmona serga, o vyras yra šalia, rašo jai eilėraščius, laiko už rankos, dovanoja gėles, o paskui ji miršta ir jis verkia prie jos kūno. Ir tokia pabaiga su paskutine scena su gėle. Tokia didelė. Bijūnas. Per visą ekraną.

28. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, popierius ir plastelinas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

Liudmila, 80 m.

Filmuoti vaikus. Vaikus, kai jie pas mane ateina, kaip kalbasi, žaidžia. Šalia manęs, bet be manęs. Kad jiems liktu, kaip aš juos mačiau.

29. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, popierius ir plastelinas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

St. Joseph's savanorės ir John 78 m. pokalbis

- *gėrimų?*
- *kolos...*
- *šiaudelio reikės?*
- *nereikia šiaudelio. Aš pats kaip šiaudas...*
- *šiaudelio reikia?*
- *sakau, aš pats kaip šiaudas....*
- *ne kaip šiaudas...*

Peter, 65 m.

- *Man, prašau, dvigubą martinio...*

Andrew, 70 m.

- *Klausyk, gal gali trečioje palatoje palikti dvigubą brendžio?*
- *Ok.*

Trečioje palatoje ant lovos Remarko knyga „Vakarų fronte nieko naujo”.

St. Joseph's savanorės ir John 78 m. pokalbis

- *ar šitas gėrimas tas pats, kurį geria Džeimsas Bondas? (pila dvigubą Martinio)*
- *o aš tau panašus į Džeimsą Bondą?*
- *Na, niekada nežinai...*
- *Hmm... gal nebent tamsoje*

SMS žinutė

Labas. Klausyk, gal tu galėtum po drinks trolley round nupirkt St Michael's palatos pacientui cigarečių?

Ištraukos iš neformalių pašnekesių Londone, Paryžiuje 2019 - 2020

- *ant krūties man markeriu užrašė X. Pajuokavau: čia tam, kad nesumaišytumėt kuri? (apie vėžio gydymo patirtis)*
- *mano sesuo turėjo du mažamečius vaikus. Mirė jauna. Per jos laidotuves visi sakė, kaip neteisinga, kad mirė ji. Juk turi mažamečius vaikus! O aš galvojau... turit galvoje, jog būtų teisingiau, jei mirčiau... aš?*

(prisiminimai apie sesers laidotuves)

- *aprengtą specialiais drabužiais, daktaras mane palydėjo į kitą kambarį. Netrukus padavė aukso spalvos skystį ir sako: turėsi jį išgerti, bet neatidaryk, kol aš neišeisiu iš patalpos...*

(apie vėžio gydymo patirtis)

- *dukart sirgau odos vėžiu. Nėra baisesnio kvapo nei tavo pačios svilinama oda...*

(apie vėžio gydymo patirtis)

Priedas 2. Nuoroda į interviu įrašus

Charlie Morley sąmoningo sapnavimo praktikas

Bernardo Kastrup knygų autorius, vlogeris ir filosofas

Linda Chamberlain Alcor gyvenimo pratęsimo centro įkūrėja

Angelina Whalley parodos „Pasaulio kūnai“ kuratorė, dizainerė ir kūrybinė architektė

Katie Costello Sielos pribuvėja/ dula, gyvenimo pabaigos kompanjonė

George Frankel organizacijos „Amžinieji rifai“ savininkas

James Norris „My Wishes“ platformos įkūrėjas

Bernie Aua bei Summom organizacijos valdyba - dvasinės praktikos bei mumifikacijos paslaudos

Dr Korina Giaxoglou Kalbų bei taikomosios lingvistikos studijų pavaduotoja, Open University

Bibliografija

Actualised. YouTube video kanalas. žiūrėta kovo 7, 2020.

<https://www.youtube.com/channel/UCgeicB5AuF3MyyUto0-M5Lw>.

Ars Moriendi. Wikipedia. Wikimedia Foundation. 2023.

https://en.wikipedia.org/wiki/Ars_moriendi.

Embracing Death and Dying Day - A Celebration of Life through Reflection on Death.

Seminaras Kagyu Samye Dzung, Tibeto budistų centre Londone. Lapkričio 23, 2019.

Wills workshop seminaras, dalis „Dying Matters week“. Seminaras St. Joseph's Hospice

Londone. Gegužės 10, 2021, online.

Adnan, Etel. *Shifting the Silence*. New York: Nightboat Books, 2020: 1-65.

Alexander, Eben. 2011. *Childhood's End*. IANDS Conference. Video. YouTube video. Žiūrėta

lapkričio 22, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=ibwVDXN66fU>.

Alighieri, Dante. *Inferno*. London: Collins Classics, Harpers Press, 2011.

All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing Inquiry Report. Creative Health:

The Arts for Health and Wellbeing. 2nd ed. 2017. Žiūrėta sausio 23, 2019.

http://www.artshealthandwellbeing.org.uk/appg-inquiry/Publications/Creative_Health_Inquiry_Report_2017_-_Second_Edition.pdf. Pp. 142-144.

Ariès, Philippe. *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present*.

Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975: 31 iš 271 eBook.

Badiou, Alan. „Ethics: An Essay on the Understanding of Evil“. In *Ethics: Documents of*

Contemporary Art, edited by Walead Beshty. London: Whitechapel Gallery and MIT Press, 2015:1-3.

Barnes, Julian. *Death*. London: Vintage, 2008: 1-57.

Barnett, Richard. *The Sick Rose: Disease and the Art of Medical Illustration*. New York: Thames & Hudson, 2014.

Behar, Ruth. *The Vulnerable Observer: The Anthropology That Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press, 1996..

Berger, John. *Why Look at Animals*. London: Penguin, 2009.

Bergman, Ingmar. *The Seventh Seal*, 1957, video, YouTube, [žiūrēta rugsėjo 15, 2020], <https://www.youtube.com/watch?v=mbgiWPJLSsM>.

Black, Sue. *All That Remains: A Life in Death*. London: Penguin Books, 2018.

Brach, Tara. „Tara Brach on Facing Fear [Part 2] - Awakening Your Fearless Heart.” Video recording. Accessed March 2, 2020. https://www.youtube.com/watch?v=JzRF81yMd_w.

Campbell, Jeffrey. *The Ars Moriendi*. Master's thesis, University of Ottawa, 1995. Žiūrēta lapkričio 23, 2019. <https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/10313/1/MM07840.PDF>.

Cassol, H el ene, Vanessa Charland-Verville, Hedwige Dehon, Steven Laureys, and Fabien Gierski. „Near-Death Experience Memories Include More Episodic Components Than Flashbulb Memories.” *Frontiers in Psychology II* (May 13): 888. 2020. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00888.

Celestis. „Celestis DNA.” Žiūrēta sausio 10, 2020. <https://www.celestis.com/celestis-dna/>.

Columbo. 1968. Režisuota William Link and Richard Levinson. NBC.

Copp, Gina. „A Review of Current Theories of Death and Dying.” *Journal of Advanced Nursing* 28, no. 2 (1998): 382-90.

Critchley, Simon. *The Book of Dead Philosophers*. London: Granta Publications, 2022.

Dalai Lama. *Sleeping, Dreaming, and Dying: An Exploration of Consciousness*. Edited by Francisco J Varela. Translated by B. Alan Wallace and Thupten Jinpa. Boston: Wisdom Publications, 2002.

de Beauvoir, Simone. *A Very Easy Death*. New York: Pantheon Books, 2013.

Eads, Charlotte. „Dying to live, living to die.” YouTube video, December 3, 2021, <https://www.youtube.com/c/CharlotteEades>.

Eastwood, Steven. *Island*. 90 min. 2017. UK.

Fenwick, Elisabeth and Peter. *The Art of Dying*. London: Continuum, 2008.

Engelberts, Lernert and Sander Plug, *I Love Alaska*, 2006, video, JAV, žiūrėta gruodžio 28, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=c-SOCGdPyNU>.

Eternal Reefs. „Homepage.” Žiūrėta sausio 10, 2022. <https://www.eternalreefs.com/>.

Fenwick, Peter. „My Video23 Final Phenomena of Death,” 24:07, YouTube video, žiūrėta birželio 3, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=xnLIPeEdmj0&t=14s>.

Fenwick, Peter. [YouTube channel], žiūrėta sausio 3, 2019, https://www.youtube.com/channel/UCveuJR3knHlJuLjz_XkC3vQ.

Fernando, Mayanthi L. „SuperNatureCulture: Human/Nonhuman Entanglements beyond the Secular,” video, YouTube, [žiūrėta spalio 30, 2020], <https://www.youtube.com/watch?v=OBBKeXlq2Lw>.

Fidora, Alexander. 2013. „Divination and Scientific Prediction: The Epistemology of Prognostic Sciences in Medieval Europe.” In *Early Science and Medicine* 18, no. 6: 517–35. <http://www.jstor.org/stable/24269302>.

Fukase, Masahisa. *Ravens*. London: Mack books, 2008.

Gavin Friday and the Man Seezer. *Each man kills*. Video. YouTube. Žiūrėta rugsėjo 20, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=GBnru7peSHw>.

Gawande, Atul. *Being Mortal: Medicine and What Matters in the End*. New York: Henry Holt and Company, 2014.

Gervais, Ricky. *After Life*. Netflix serialas, 2019-2022. UK.

Gillick, Liam. „Why Work?” In *Ethics: Documents of Contemporary Art*, edited by Walead Beshty, 135. London: Whitechapel Gallery and MIT Press, 2015.

Gluck, Louise. *Averno*. Napoli: Liberia Dante e Descartes, 2019.

Green, Leah. „Death Land.” *The Guardian*. Žiūrėta gruodžio 18, 2019. shorturl.at/eIMPX.

Haddon, Mark. „Introduction.” In *States of Mind: Experiences at the Edge of Consciousness - An Anthology*, edited by A. Faherty, 1-10. London: Profile Books, 2016.

Hammer, Barbara. „The Art of Dying or (Palliative Art Making in the Age of Anxiety),” NY Whitney, 2018, žiūrėta gruodžio 18, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=FMeoAx9dZkI>.

Haraway, Donna. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. London: Duke University Press, 2016.

<https://www.youtube.com/watch?v=0Kp5ivSfYSQ&feature=youtu.be>.

Institute for Evidence-Based Cryonics. „About Us.” Žiūrėta sausio 6, 2022.

<http://www.imminst.org/about>.

Institute of Immortality. „About Us.” Žiūrėta sausio 6, 2022.

<https://www.instituteofimmortality.org/about-us/>.

Jarman, Derek. *Chroma: A Book of Colour - June '93*. London: Vintage Classics, 2000.

Jarman, Derek. 1993. *Blue*. 79 min. UK.

Jewellery Quarter Cemeteries Project. „Traditions of Death and Burial.” Video, YouTube, [žiūrėta 2021-12 -06] <https://www.youtube.com/watch?v=EwYuC1aNHvc>.

Jodorowsky, Alejandro and Marianne Costa. *The Way of Tarot: The Spiritual Teacher in the Cards*. New York: Simon and Schuster, 2004.

Kasket, Elaine. *All the Ghosts in the Machine: The Digital Afterlife of Your Personal Data*. London: Robinson, 2019: 1- 90.

Kastrup, Bernardo. 2014. *Why Materialism Is Baloney: How True Skeptics Know There Is No Death and Fathom Answers to life, the Universe, and Everything*. Hampshire: John Hunt Publishing.

Kastrup, Bernardo. *More Than Allegory: On Religious Myth, Truth And Belief*. Hampshire: Iff Books, 2016.

Kripal, Jeffrey J. *The Flip*. London: Bellevue Literary Press, 2019: 1-38.

Kubler-Ross, Elisabeth. *On Life After Death*. London: Celestial Arts, 2008.

Kuebler, Kim K., Mary Ann Furst, and Kathleen M. Doyle. *Palliative and End-of-Life Care: Clinical Practice Guidelines*. Furst and Doyle, 2005.

Laurie Anderson. 2015. *Heart of a Dog*. 75 min. USA

Life or Theatre. Exhibition. London Jewish Museum, November 2019 - March 2020.

Lotringer, Sylvère. „Interviews in Perspective 2: Dying Documented.” In *Documentary Across Disciplines*, edited by Erika Balsom and Hila Peleg, 230-249. Cambridge, MA and London, England: The MIT Press, 2016.

Merleau-Ponty, Maurice. *The Visible and the Invisible (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy)*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1968.

„Mirties neišvengiamybės akivaizduoje: rytų - vakarų sampratos.” Mokslinė konferencija, sausio 21, 2023. VU

Azijos ir transkultūrinių studijų institutas (ATSI), Humanistinės ir egzistencinės psichoterapijos institutas (HEPI).

Žiūrėta vasario 1, 2023.

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLgdrAhyIwEA5PPgCyJgeDsc4HvFBYOSEJ>.

Monty Python. *The Meaning of Life-Death*. Video. 1983. Žiūrėta gruodžio 15, 2019.

<https://www.youtube.com/watch?v=YoBTsMJ4jNk>.

More, Max. „A Letter to Mother Nature.” 1999 revised May 2009. Žiūrėta sausio 10, 2020.

<http://strategicphilosophy.blogspot.com/2009/05/its-about-ten-years-since-i-wrote.htm>.

Morjani, Anita. „The Law of Attraction and Tip of the Iceberg.” Video. YouTube, 2018. Žiūrėta lapkričio 1, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=oYdyCGwWwZY&t=1428s>.

Munthe, Axel. *Knyga apie San Mikelę*. Vilnius: Alma Littera, 2015.

Ndikung, Bonaventure Soh Bejeng. *The Delusions of Care*. Berlin: Archive Books, 2021.

O'Connell, Mark. *To Be a Machine: Adventures Among Cyborgs, Utopians, Hackers, and the Futurists Solving the Modest Problem of Death*. London: Granta Books, 2017.

Ondračka, Lubomír. „Death, Hinduism.” In *Hinduism and Tribal Religions*, edited by Madhu Khanna, Rita D. Sherma, Jeffery D. Long, and Pankaj Jain, 1-10. Springer Dordrecht.

Oxford Advanced Learner's Dictionary. s.v. „worry.” Žiūrėta kovo 10, 2020.

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/worry_1?q=worry.

PeeWeeToms. 2017. „The Cancer is Now Everywhere.” Video, YouTube. Žiūrėta vasario 12, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=pMqSM5qHXC4>.

Plastination. „Plastination - von Hagens Plastination.” Žiūrėta sausio 10, 2022. <https://vonhagens-plastination.com/pages/medical-teaching-specimens/von-hagens-plastination.php/plastination>.

Ponlop, Dzogchen. *Mind Beyond Death*. Boston: Shambhala Publications, 2008.

Porter, Max. *Grief is the Thing with Feathers*. London: Graywolf Press, 2016: 1-15.

Promessa. „Homepage.” Žiūrėta sausio 10, 2022. <https://www.promessa.se/>.

Renouard, Antoine Augustin, Former Owner, and Lessing J. Rosenwald Collection. *Ars Moriendi* (Germany, 1466). PDF. Library of Congress. <https://www.loc.gov/item/49038880/>.

Renz, Monika et al. „Fear, Pain, Denial, and Spiritual Experiences in Dying Processes.” In *American Journal of Hospice & Palliative Medicine* (2017): 1-14.

Renz, Monika. *Dying: A Transition*. New York: Columbia University Press, 2015.

Sabolius, Kristupas. „Šiuolaikinės vaizduotės teorijos”, paskaita, Vilniaus Universitetas, kovo 19, 2019.

Sartori, Penny. „What happens when you Die: Researching NDE, An Interview with Penny Sartori.” YouTube video, 49:45, žiūrėta gruodžio 13, 2018, https://www.youtube.com/watch?v=X_9tuw7_lfg&t=5s.

Škarnulytė, Emilija. 2021. „Absolutus Datavimas”, lazeriai, šviesa, garso instaliacija sukurta 13-ajai Kauno Bienalei, 2021 lapkritis - 2022 vasaris, Kaunas, Lithuania.

Soderbergh, Steven. 2010. *And Everything Is Going Fine*. 89 min.

Solomon, Sheldon, Jeff Greenberg, and Tom Pyszczynski. *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life*. London: Penguin, 2015.

Summum. „Philosophy of Mummification.” Žiūrėta sausio 10, 2022. <https://www.summum.us/mummification/philosophy.shtml>.

McQueen, Steve. „Steve McQueen”. Paroda Londono Tate Modern Muziejuje, vasario mėn. 2020.

The Hospice Biographers. „About Us.” 2020. žiūrėta sausio 7, 2020.
<http://www.thehospicebiographers.com/about-us/>.

Bible: The New Revised Standard Version. Minneapolis: Fortress Press, 1990.

The Tibetan Book of the Dead. London: Penguin, 2006.

Thomas, Nigel. „A Matter of Life and Death.” In *New Philosopher*, no. 19 (2018): 14.

Tsering, Geshe Tashi. *Dying Well*. Transcribed and edited by Tom Vichta from a teaching to the Amitayus Hospice Service, Mullumbimby, NSW, in April 1995. Queensland: Chenrezig Institute.

van Gennep, Arnold, Monika B. Vizedom, and Gabrielle L. Caffee. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.

van Lommel, Pim. 2010. „Present!” Consciousness Beyond Life. Video recording. YouTube video, žiūrėta sausio 25, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=YOeLJCdHojU>.

Varto, Juha. *Meninis tyrimas. Kas tai? kas jį atlieka ir kodėl?* Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2022.

Vestre, Katharina. *The Making of You: A Journey from Cell to Human*. London: Profile, 2019.

Wangyal Rinpoche, Tenzin. *The Tibetan Yogas of Dream and Sleep*. Ithaca, NY: Snow Lion Publications, 1998.

Warburton, Nigel. „Thinking About Your Death, Life.” In *New Philosopher*, no. 19 (2018): 49.

Wellcome Collection. „Death, Dying and Digital.” November 7–February 16, 2020. London.

Wessels, Setti. 2017. „Sketch of an Excellent Man (Pa Auk Sayadaw - with Chapters 030117),” video, YouTube, [žiūrėta 23, 2020],

Wittgenstein, Ludwig. *Užrašai*. Vilnius: Pradai, 2001.

Iliustracijų sąrašas

1. Oreet Ashrey, *Revisiting Genesis*, 2016, 12 serijų video online, stop kadras iš tinklapio, 2020.
2. St. Joseph's pacientės darbas, *Be pavadinimo*, 2019, medis ir akrilas, Simonos Žemaitytės nuotrauka, 2019.
3. Derek Jarman, *Blue*, 1993, UK, YouTube ištraukos stop kadras.
4. Ian Breakwell, *Ian Breakwell ('Parasite and Host')*, 2005, infraredo nuotrauka daryta Guy Pitt.
5. Robert, Mapplethorpe, *Self Portrait*, 1988, nuotrauka, želatinos bei sidabro spauda ant popieriaus.
6. Sam Taylor-Johnson, *Self-portrait in Single-breasted Suit with Hare* 2001, nuotrauka, C-tipo spauda 2014, paremta 2001-ųjų darbu, Nacionalinė portretų galerija, Londonas.
7. Jo Spence, *Documenta 17*, serija Photographs from the Archives, apie 1998, Toronto, Ryerson Image Centre, Jo Spence Memorial Archive.
8. Ian Breakwell, *Diagnosis Drawings*, 2005, Estate of Ian Breakwell/Anthony Reynolds galerija, Londonas.
9. Peter Hujar, *Candy Darling on Her Deathbed*, 1973, iš Speed of Life (Aperture, 2017), Ronay and Richard Menschel kolekcija, The Peter Hujar archyvas.
10. Andreas Sterzing, *David Wojnarowicz (Silence = Death)*, 1989, Niujorkas, menininko nuotrauka, the Estate of David Wojnarowicz, ir P·P·O·W, Niujorkas.
11. Steve McQueen, *7th November*, 2001, 35mm skaidrė su garsu, 23 min., nuotrauka Marian Goodman galerija.
12. Bernardo Kastrup, 2021, stop kadras iš Simonos Žemaitytės interviu.
13. Anita Morjani, 2020, stop kadras iš YouTube video blogo.
14. Peter Fenwick, stop kadras iš YouTube video blogo.
15. *Ars Moriendi*, iliustracijos pavyzdys, rastas internete.
16. *Elementai*, 2020, Paryžius, Simonos Žemaitytės nuotrauka (kadras iš video darbo).
17. *Averno ežeras arba vartai į pragarą*, 2021, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
18. *Žąsies galva*, 2018, Londonas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
19. *Iliustracija iš laboratorijos, Pelės kiaušinėlis*, 2018. Klaudijos Daugėlaitės nuotrauka.
20. *Freskos*, San Gaudioso katakombos, 2020, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
21. *Francesca tatuiruoja kaukuolę*, 2020, Neapolis, Simonos Žemaitytės nuotrauka.

22. *Laboratorijoje, dirbtinai apvaisintame vištos kiaušinyje pradeda plakti širdis*, 2018, Vokietija, Klaudijos Daugėlaitės nuotrauka.
23. Ingmar Bergman, *Septintasis Antspaudas*, 1957, Švedija, stop kadras su mirties atvaizdu filme.
24. Vaizdas iš YouTube, panaikintas anksčiau egzistavęs autanazijos video, 2022, stop kadras, Simona Žemaitytė.
25. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, popierius ir markeris, Londonas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
26. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, medis ir akrilo dažai, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
27. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, medis ir akrilo dažai, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
28. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, popierius ir plastelinas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.
29. Paciento kūrinys, *be pavadinimo* 2019, St. Josephs hospisas, Londonas, popierius ir plastelinas, Simonos Žemaitytės nuotrauka.